

T.C.

**GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İKİ SÜPER GÜÇ GÖLGESİNDE TÜRKİYE: TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1960-1980)**

BİRAY BURÇİL BAYSAL

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi MURAT ÖZATA**

GİRESUN 2021

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİ SÜPER GÜÇ GÖLGESİNDE TÜRKİYE: TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1960-1980)

BİRAY BURÇİL BAYSAL

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi MURAT ÖZATA

GİRESUN 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 22.04.2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik öğrencisi Biray Burçil Baysal ‘‘İki Süper Güç Gölgesinde Türkiye: Türk Dış Politikası (1960-1980)’’ başlıklı tezini incelemiş olup aday 22.04.2021 tarihinde, saat 13:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Dr. Öğr. Üyesi Murat Özata	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kaan	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Öcal	
Üye		
Üye		

ONAY

...../05/2021

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik tezi olarak sunduğum “İki Süper Güç Gölgesinde Türkiye: Türk Dış Politikası (1960-1980)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/04/2021

BİRAY BURÇİL BAYSAL

İMZA

ÖN SÖZ

“İki Süper Güç Gölgesinde Türkiye: Türk Dış Politikası (1960-1980)” başlıklı tezin amacı Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nın ardından şekillenen dünya arenasında nasıl bir dış politika izlediği, takip ettiği dış politikanın yararları ve zararlarının neler olduğu, Türkiye için hangi devletin “tehdit” olduğunu belirtmektir. ABD ve SSCB, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yıldızı parlayan iki devlet olmuştur. Aslında ABD ve SSCB birbirlerine karşı tehdit idi. Kendilerine müttefik devletler yaratmaya ve birbirlerini çevrelemeye çalışmışlardır. SSCB, Türkiye için maziden gelen korkulu bir rüya idi. Bundan dolayı Türkiye’nin dış politikası Batı ağırlıklı bir yön kazanmıştır. Takip edilen dış politikada yapılan en büyük hata tek bir devlete bağlı ya da bağımlı kalmaktır. Kıbrıs ve silah ambargosundan sonra Türk dış politikasında yeniden “denge politikası” takip edilmiş hatta Türkiye, komşularıyla siyasi, askerî, kültürel ilişkilerini de geliştirmeye çalışmıştır.

Ayşe Kulin’in “Son” adlı kitabında da yazdığı gibi “ Boşuna dememişler, coğrafya bazen kaderdir, diye. Sadece kader mi, kederdi de!” Bu satırlara Türkiye’nin dış politikasında karşılaştığı problemlerin, üstlendiği sorumlulukların özeti diyebiliriz. Türkiye takip edeceği dış politika ile “coğrafya’nın kader” olmasının önüne geçmelidir.

Tezde karşılaştığım zorluklar Sovyetlerin basın organlarından biri olan Pravda ve İzvestiya gazetelerinin verilerini elde edemedim. Yabancı dil konusundaki yetersizliğimden dolayı daha fazla kaynak okumaya ve birincil kaynaklardan ayrılmamaya dikkat ettim. Elbette ki çalışmamın eksikleri mevcuttur. Ancak bir sonraki yapılacak çalışmalara ışık tutabilmesini ümit ediyorum.

Çalışmamın devam ettiği sırada Eskişehir Anadolu Üniversitesi ve İstanbul Beyazıt Kütüphaneleri konuyla ilgili kaynaklara ulaşma imkânını sağlamıştır. Kütüphane personellerine yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Tezimin oluşmasında yorumları, yönlendirmesi ve yapıcı eleştirileriyle yardımcı olan değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat Özata’ya teşekkürü borç bilirim.

II

Son olarak eğitim hayatımda bana yol gösterici olan bütün saygı değer hocalarıma, çevirilerime desteğini esirgemeyen Mehmet Ümit Kavcar'a, bu süreçte her zaman yanımda olan abim Bedri Berkay Baysal'a, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve bu yola çıkmama vesile olan manevi kardeşim Kübra Halıcıoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

III

ÖZET

İKİ SÜPER GÜÇ GÖLGESİNDE TÜRKİYE: TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1960-1980)

1960-1980 yılları arasında Türkiye, ABD ve SSCB ilişkilerinde denge politikası izlemeye çalışmıştır. 1960'a kadar Türkiye'nin dış politikasının temel unsurunu Batı oluşturmuştur. Kıbrıs meselesinin başlamasının ardından en yakın müttefiki olan ABD'yi yanında göremeyen Türkiye, SSCB ve komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye ve ABD'yi yakınlaştıran unsur Sovyet tehdidi iken Türkiye ve Sovyetleri yakınlaştıran unsur ABD'nin, Türkiye'nin haklı davalarında yanında olmamasıdır. Geniş perspektiften incelendiği zaman Türk dış politikasında Batı yani ABD ile ilişkiler artık sınırlı tutulmaya çalışılmasının yanında SSCB ile ekonomik, kültürel ilişkilerin de önü açılmıştır. Türk dış politikasında kırıma noktalarını oluşturan Kıbrıs, haşhaş sorunu, silah ambargosundan sonra “tehdit kimdir?” sorusunu akıllara getirmiştir. ABD'nin uyguladığı her yaptırım karşısında Türk siyasi yaşamı etkilendiği gibi Türk toplumunda da Amerikan karşıtlığı kendini göstermeye başlamıştır. Ancak ABD'ye karşı duyulan tüm olumsuz duygulara rağmen Sovyetlere karşı da tamamen güven beslenmemektedir. Süreci genel olarak değerlendirdiğimiz zaman millî savunmanın, millî politika izlemenin faydalarının yanında tek yönlü hatta tek devletle ilişki kurmanın zararları da görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, ABD, SSCB, Kıbrıs, Haşhaş, Silah Ambargosu

ABSTRACT**TURKEY IN THE SHADOW OF THE SUPERPOWERS: TURKISH
FOREIGN POLICY (1960-1980)**

Turkey tried to follow a balance policy against the USA and the USSR between 1960s and 1980s. The main constituent of Turkey's foreign policy was the West until 1960. On the Cyprus matter, Turkey which couldn't see its nearest ally, the USA, beside began to improve the relations with the USSR and its neighbors. When the element which brought Turkey closer the USA was the Soviet threat, Turkey got closer to the USSR in time because of the fact that the USA wasn't with Turkey in our legitimate case, Cyprus. If you have a look from a wide perspective, besides the fact that Turkey kept its foreign policy limited with the West, namely the USA, Turkey began to improve economic and cultural relations with the USSR. After the Cyprus case, the poppy matter and the arms embargo which created the breaking points of the Turkish foreign policy, a common "who is the threat" question was begun to talk in Turkey. As the Turkish political life was affected after each American sanction, the anti-Americanism began to show itself in the Turkish public opinion. Despite the whole negative attitude against the USA, Turkey didn't have an entire trust on the USSR. When we evaluate the process generally, you see the harms of having a one-way foreign affairs with only one state besides the benefits of the national defense and national policy.

Key Words: Turkey, ABD, SSCB, Cyprus, Poppy, Arms Embargo

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IV
AMAÇ VE YÖNTEM.....	V
GİRİŞ.....	1-36

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ VE SÜPER GÜÇLER.....	37-39
1.1. Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nin Dış Politikası.....	39-40
1.2. Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nde Süper Güçlerle İlişkiler.....	40-43
2. FÜZE KRİZİ	
2.1. Esnek Karşılık Stratejisi'nin Nedenleri ve Temel Unsurları.....	43-44
2.2. Esnek Karşılık Doktrini ve Türkiye.....	44-45
2.3. Türkiye'ye Jüpiter Füzelere'nin Yerleştirilmesi.....	45-47
2.4. Küba'ya Sovyet Füzelere'nin Yerleştirilmesi.....	48
2.5. Kennedy ve Kruşçev Yazışmalarında Türkiye Üzerinden Yapılan Pazarlıklar.....	48-49
2.6. Türkiye'nin Küba Bunalımı'ndaki Politik Tavrı.....	49-50
2.7. Jüpiter Füzelere'nin Sökülmesi.....	50-51
2.8. Bunalımın Sonuçları ve Türkiye'ye Etkisi.....	51-52
3. 1963-1964 KIBRIS SORUNU VE 5 HAZİRAN 1964 JOHNSON MEKTUBU	
3.1. Akritas Planı ve SSCB'nin Kıbrıs Tutumu.....	52-54
3.2. 5 Haziran 1964 Johnson Mektubu.....	54-61
3.3. NATO Planı ve ABD'nin Kıbrıs Politikası.....	61-62
3.4. 1963 ve 1964'te ABD'nin Kıbrıs Politikasındaki Değişiklikler.....	62-63
3.5. 7 Şubat 1964 Notası ve Tepkiler.....	63-65
3.6. Güvenlik Konseyi'nde SSCB.....	65
3.7. SSCB'nin Türkiye'ye Yaklaşma Çabaları.....	66
4. ÇOK TARAFLI GÜÇ (MLF)'ÜN TÜRK POLİTİKASINDAKİ ETKİSİ.....	66-68

VI

5. TÜRKİYE’NİN EKONOMİK YARDIM AKTÖRLERİ: ABD VE SSCB

- 5.1. Türkiye’nin Ekonomik Durumu.....68-69
- 5.2. ABD’den Gelecek Ekonomik Yardımı Arttırma Çabaları.....69
- 5.3. ABD Ekonomik Yardımları’nın Kısılması ve Krom Sorunu.....69-70

6. ABD U2 KEŞİF UÇUŞLARI’NIN YASAKLANMASI.....70-72

İKİNCİ BÖLÜM

1. DEMİREL’İN SOVYET POLİTİKASI.....73-75

- 1.1. SSCB’den TKP’ye Yardımlar.....75-76
- 1.2. Sosyalist Kampta Hareketlenmeler.....76-77

2. AMERİKAN ASKERÎ PERSONEL, ÜS VE TESİSLERİ SORUNU....77-79

3. BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ.....79-83

4. CIA ENDİŞESİ VE BÜYÜKELÇİ KOMER OLAYI.....83

5. KIBRIS SORUNU

- 5.1. 1967 Krizi ve Cyrus R. Vance Misyonu 84-87
- 5.2.1967 Demirel ve Kollias’ın Görüşmeleri.....87
- 5.3. 28 Aralık 1967 Geçici Kıbrıs Yönetimi’nin Kuruluşu.....88

6. TÜRKİYE’DEKİ SOL AKIMLAR VE ABD İLİŞKİLERİNE

ETKİSİ.....88

7. ALTI GÜN SAVAŞI’NDA SSCB VE ABD’NİN ALDIĞI DARBE.....88-91

- 7.1. İslam Zirve Toplantısı ve Türkiye 91
- 7.2. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD).....91-92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. YUMUŞAMA (DETANT) DÖNEMİ’NDE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI.....93

2. 12 MART 1971 MUHTIRASI

- 2.1. Muhtıra’dan Önce Türkiye’nin SSCB ve ABD İlişkileri.....94-99
- 2.2. Muhtıra’dan Sonra Türkiye’nin SSCB ve ABD İlişkilerindeki Değişim.....99-102
- 2.3. SSCB İle Karşılıklı Ziyaretler.....102-104

3. AMERİKAN KARŞITLIĞI VE SİYASİ SAHADAKİ SONUÇLARI...105-106

4. 1974 KIBRIS BUHRANI VE KIBRIS HAREKÂTI

VII

4.1. 1974 Kıbrıs Krizi ve Sampson.....	107	
4.2. Türkiye'nin Ada'ya Müdahaleleri.....	107-113	
4.3. Harekât'ın Ardından SSCB'nin Yeni Büyükelçisi ve Kıbrıs	113-114	
5. HAŞHAŞ SORUNU		
5.1. Haşhaş Sorunu'nun Başlaması.....	114-115	
5.2. Hükümet'in Aldığı Tedbirler	115-117	
5.3. Haşhaş Ekim Yasağı ve ABD Yardımları	117-119	
5.4. Haşhaş Ekim Yasağı'nın Türkiye'ye Yansımaları	119-120	
5.5. Yasağın Ardından ABD'nin Türkiye'deki Uygulamalara Tepkisi.....	120-121	
6. SSCB'DEN TÜRKİYE'YE 1972 İYİ KOMŞULUK İLKELERİ BİLDİRGESİ.....		121-122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. HAŞHAŞ SORUNU

1.1. ABD Yasağın Devam Etmesini İstiyor.....	123-124
1.2. Yasak Kaldırıldığında ABD	124-127

2. SİLAH AMBARGOSU

2.1. ABD'nin Askerî ve Ekonomik Yardımları.....	128
2.2. Ambargo Kararı'nın Alınması.....	128-129
2.3. Ambargo'nun Uygulanması.....	129-130
2.4. Türkiye'nin Ambargo'ya Yaklaşımı ve SSCB'nin Desteği.....	131-132
2.5. Ambargo'nun Türkiye'deki Etkileri.....	132-133

3. ABD ÜSLERİ SORUNU

3.1. Türkiye'deki Üsler ve Faaliyetleri.....	133-134
3.2. Üslerin Kullanımının Durdurulması.....	134-136
3.3. Üslerin Etkisiz Hâle Gelmesiyle ABD Nasıl Etkilendi?.....	137-138

4. SSCB BAŞBAKANI KOSIGİN'İN TÜRKİYE ZİYARETİ.....

138-139

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ULUSAL SAVUNMA VE DIŞ POLİTİKA DOKTRİNİ.....	140-141
2. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKADAKİ YENİ ATILIMLARI.....	141-143

VIII

2.1. Ecevit'in SSCB'ye İade-i Ziyareti ve Siyasal Belge (21-25 Haziran 1978).....	143-146

3. ABD İLE İLİŞKİLER

3.1. 26 Mart 1976 Türk-Amerikan Anlaşması	
3.1.1 Taraflar Anlaşma Hakkında Neler Düşünüyor?.....	146-147
3.1.2. Savunma İşbirliği'nin Önemi.....	147-148
3.1.3. Türkiye'nin Çabaları.....	148
3.1.4. ABD'nin Yaklaşımı.....	149-150

4. AMBARGO'NUN KALDIRILMASI

4.1. Türkiye'nin Çabaları.....	150-151
4.2. ABD'nin Ambargo'yu Kaldırma Kararı.....	151
4.3. ABD Ambargo'yu Neden Kaldırdı?.....	151-152

5. EKONOMİK KRİZ VE İMF

5.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve Neoliberalizm.....	152-154

6. KIBRIS SORUNU.....154-155

7. İRAN DEVRİMİ

7.1. İran'da İki Süper Güç ve Türkiye.....	155-156

8. SSCB İLE İLİŞKİLER

8.1. AWACS'lar Sorunu.....	156-157

SONUÇ.....158-161

IX

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AKEL	: Anorhotiko Komma Ergazomenou Laou (Emekçi Halkın İlerici Partisi)
AWACS	: Amerikan Erken Uyarı Uçakları
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
Bkz	: Bakınız
BP	: Bağdat Paktı
BM	: Birleşmiş Milletler
CBS	: Columbia Broadcasting System
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Örgütü)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency
COMECON	: Council for Mutual Economic Assistance
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
EOKA	: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü)
FMS	: Foreign Military Sales (Dış Askeri Satışlar)
Haz.	: Hazırlayan
ICBM	: Inter Continental Ballistic Missile
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IRBM	: Intermediate Range Ballistic Missile
GMC	: General Motors Corporation
JAMMAT	: Joint American Military Mission for Aid to Turkey
(Türkiye'ye	Amerikan Askeri Yardım Kurulu)
KIT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Teşkilatı)

KGTY	: Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi
LBS	: Lozan Boğazlar Sözleşmesi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MLF	: Çok Taraflı Nükleer Güç
MC	: Milletler Cemiyeti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MSP	: Milli Selamet Partisi
NEP	: Novaya Ekonomiçeskaya Politika
NADGE	: NATO Air Defence Ground Environment (NATO Hava
Savunma Yer	Tesisleri)
NASA	: Amerikan Milli Havacılık ve Uzay Dairesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik
Antlaşması Örgütü)	
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
(Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)	
OEEC	: Organization for European Economic Cooperation
ODK	: Orta Doğu Komutanlığı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OSIA	: Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
PX	: Amerikan Satış Mağazası
RCD	: Regional Cooperation for Development
RSSFC	: Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SACEUR	: Supreme Allied Commander Europe
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOFA	: NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi

XI

TMT	: Türk Mukavemet Teşkilatı
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
USİA	: United States Information Agency

AMAC VE YÖNTEM

Tez 1960-1980 yıllarında Türkiye, ABD ve SSCB ilişkilerini incelemektedir. Türkiye'nin ABD ve SSCB ile siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkileri belgeler ışığında anlatılmıştır. Tezin amacı Türkiye'nin ABD ve SSCB ilişkilerinde etkili olan olayların nedenlerinin incelenmesidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya politikasının temel aktörleri ABD ve SSCB idi. Dünya, Batı ve Doğu bloklarına ayrılmıştır. Türkiye bu kamplaşmanın Batı yönünde yerini almıştır. Batı Bloğu yani ABD'nin yanında olmasının sebebi hem geçmişten gelen Rus tehdidinin olması hem de takip ettiği dış politika Batı ile senkronize ilişkiyi öngörmesidir.

Menderes'in dış politikasında ABD önemli bir müttefiktir. Kore'ye asker gönderirken NATO'ya üye olmayı ve Amerikan yardımını ülkeye getirmeyi hedeflemiştir. Alınan her yardım uzun süreçte Türkiye'nin dışa bağımlılığının temellerini oluşturmuştur.

Menderes, iktidarının son yıllarında Sovyetlerle ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Menderes'in Sovyet ziyaretinden önce 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiştir. MBK'nin ve koalisyonların dış politikası da Batı eksenlidir. Değişim ABD ile yaşanan sorunlarda olmuştur. ABD ile Türkiye arasında Füze Krizi ile gerginlikler başlamış, Kıbrıs ile zirveye tırmanmıştır. Türkiye, müttefiki olan ABD'yi çıkarlar söz konusu olduğunda bu iki sorunda yanında görememiştir. Türkiye dış politikasında bundan sonra hem Batı hem de Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir.

Araştırmanın önemi Türk dış politikasının çok yönlü geliştirilmesinin sağladığı yararları anlatmaktır. Araştırmada karşılaşılan sınırlılıklar ise Rus gazetelerinin veri tabanlarına ulaşmakta zorluklar yaşanmasıdır. Tez, Türkiye'nin ABD ve SSCB ilişkilerinin nasıl başladığını, geliştiğini ve ne zaman sorun hâline dönüştüğünü belirtmek amacıyla bölümlendirilmiştir. Araştırma konusunun seçilme nedeni; Türkiye'nin ABD ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmesinin yanında karşılaştığı problemleri, bu sorunları nasıl çözümlediğini anlatmaktır. Tezde kullanılan kaynaklarda birincil kaynaklar önemli yer tutmakla beraber konuyla ilgili yazılan makaleler, tezler ve araştırma inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır. Tek yönlü

XIII

bakış açısı olmaması için yabancı basının röportajlarından da yararlanılmıştır. İkincil kaynakların doğruluğu tespit edilerek kullanılmıştır. Araştırmayı diğer çalışmalardan farklı kılacak özelliği uluslararası ilişkilerde ABD ve SSCB'nin öneminin sadece kendi güçlerine dayanmadığı aslında Türkiye'nin jeopolitik konumunun, diplomasi geleneğinin ve askerî gücünün altı çizilerek dış politikadaki olaylarda denge gücü oluşu anlatılmıştır.

Tez, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü; Sovyetlerin tarihi emelleri olan Boğazlar oluşturmuştur. Sovyetler her konferansta Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere kapalılık tezini öne sürmüştür. Baskın Oran, bunun sebebini İngiltere ve Fransa'nın saldıracağı düşüncesinin oluşturduğunu söylemiştir. Montrö Sözleşmesi ile Boğazlardaki komisyon kaldırılmış, Boğazlar tamamen Türkiye'nin gözetimine verilmiş ve silahtan arındırılmış bölge de kaldırılmıştır. Türkiye, Boğazlarda hâkim güç olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sürecinde yapılan konferanslarda Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Türkiye denge politikasının yanında Batı'ya da yakın durmuştur. Sovyetlerin talepleri karşısında Missouri zırhlısı gelir ve Sovyetlere Türkiye'nin yalnız olmadığı sinyali verilmek istenmiştir. Zırhlının gelişi ABD ile Türkiye'nin ilişkilerinin temellerini atmıştır. ABD, Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı hem askerî hem de ekonomik anlamda güçlendirmek için Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yardım etmiştir. Sovyetler de Doğu Bloğunu güçlendirmek için çeşitli paktlar ve yardım programları gerçekleştirmiştir. Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir sorun iken uluslararası platforma taşınarak uluslararası sorun hâline gelmiştir. Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımlar ekonomik hayatta farklılıklar yarattığı kadar askerî hayatta da etkilerini göstermiştir. Askerî zihniyette ve fiziki görünümde değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde Ortadoğu'da birbiri ardına krizler meydana gelmiştir.

Birinci Bölümde; Türkiye'de askerî darbe gerçekleşmiştir. Ancak dış politikada değişim olmamıştır. ABD ve SSCB arasındaki Füze Krizi'nde Türkiye'nin görüşü ya da izni alınmadan füzeler tekrar sökülüştür. Johnson Mektubu, Türkiye'yi Kıbrıs Harekâtından vazgeçirmiş ve Türkiye'nin iç politikasında tehdit olarak değerlendirilmiştir. Çok Taraflı Güç (MLF), Sovyet tehdidinden daha hızlı korunmak için nükleer Polaris sınıfı 5 denizaltı sahneye çıkmıştır. Türkiye'nin

XIV

MLF'ye katılmamasının nedenleri: Johnson Mektubu ve NATO üyelerinin MLF'ye olumlu bakmamasıdır. ABD ve SSCB yardımlarının amaçları ve kullanım alanları birbirinden farklılık göstermiştir. ABD U2 Keşif uçuşları sorunu, Sovyet sınırlarının ihlâl etmesi üzerine yaşanmıştır.

İkinci Bölümde; Demirel, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkisini ekonomik alanda da geliştirmeye çalışmıştır. Sovyet yardımlarıyla Türkiye'de ağır sanayii fabrikaları açılmıştır. Johnson Mektubu Türkiye'de Amerikan karşıtlığına neden olmuştur. Amerikan üslerindeki PX mağazaları Türk ticaretine çelme takmıştır. Amerikan karşıtlığı askerî personellere ve üslere de yansımıştır. Barış Gönüllüleri, Kennedy'nin planıyla başlatılmıştır. Barış Gönüllüleri, Türkiye'nin en çok Doğu bölgelerinde görev almışlardır. Amaçlarının dışına çıkınca Türkiye'den gönderilmişlerdir. Kıbrıs'ta Türkiye'yi kısmen de olsa tatmin edecek geçici yönetim oluşturulmuştur. Türk Solu'nun emperyalizme karşı duruşuyla ve sosyalizmle de örtüşen söylemleri vardır. Alınan yardımların kalkınma anlamında kabul edeceğini söyleseler de ülkeyi dışa bağımlı kılmasına karşı olacaklarını dile getirmişlerdir. Altı Gün Savaşı'nda İsrail ve Suriye önemli faktördür. Türkiye, Ortadoğu'da artık "Batı'nın sözcüsü" olmadığını göstermiştir.

Üçüncü Bölümde; ABD ve SSCB karşılıklı statükolarını kabul etmeleriyle Yumuşama (Detant) Dönemi başlamıştır. 12 Mart Muhtırası, Türkiye'nin iç politikasında bomba etkisi yaratmıştır. Çağlayangil, muhtıranın arkasında CIA ve haşhaşın olduğunu dile getirmiştir. Türkiye, dış politikada çok yönlü ilişkileri geliştirmiştir. Amerikan karşıtlığı artık öğrenci gösterileri, elçilerin ziyaretlerinde boykotların gerçekleştirilmesi, NATO üyeliğinin sonlandırılması ve ikili anlaşmaların iptali şeklinde görülmüştür. Türkiye, yıllardır ertelediği ve şartların olgunlaştığı bu dönemde Kıbrıs Harekâtını gerçekleştirmiştir. Haşhaş, Amerikan gençlerinin bağımlılıktan kurtarılması uğruna Türkiye'nin topraklarında ekimi yasaklatılan bir bitkidir. ABD, sorunun sebebi olarak Türkiye'yi görmüş ve Türkiye'ye yaptırımlar uygulamıştır. Haşhaş ekim yasağıyla Türkiye'de ekonomik, toplumsal ve sağlık alanlarında sorunlar yaşanmıştır.

Dördüncü Bölümde; Türkiye, haşhaş sorununu bağımsızlık, millî bir sorun olarak görmüştür. Ecevit, seçimlerde vaat ettiği gibi haşhaş yasağını kaldırmıştır.

Türkiye haşhaş ekim yasağını kaldırınca ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır. Ambargo, TSK'nın hareket kabiliyetinin zayıflamasına neden olup, millî savunmanın önemini fark ettirmiştir. ABD üsleri, Türkiye'yi bazı olayların odağı yapmıştır. Türk topraklarının içerisinde ABD'nin çıkarlarına hizmet eden üslerin kapatılmasına karar verilmiştir. Türkiye ve Sovyetler ziyaretler gerçekleştirip, demir-çelik fabrikalarının temelleri atılmıştır.

Beşinci Bölümde; Ecevit döneminden itibaren millî savunma gündemde yerini korumuştur. Türkiye kendi savunmasını başka ülkelerin tekeline bırakmamalıydı. Ulusal Savunma Doktrini, Türkiye'nin askerî malzeme kaynaklarının çeşitlendirilmesini öngörmüştür. Amerika ile 26 Mart 1976 anlaşmasının temelinde Türk savunmasının güçlendirilmesi dile getirilmiştir. Silah ambargosunun kaldırılması ABD'nin yönetiminde fikir ayrılıklarının yaşandığını göstermiştir. 24 Ocak 1980 yılında Türkiye'de ekonomik kriz yaşanmıştır. Türkiye, IMF'den borç alamadığında ekonomik alanda da yalnız kalmıştır. Kıbrıs'ta kesin politika izlenilmemesi Kıbrıs'ın "çözülemez bir sorun" olarak kalmasına neden olmuştur. İran Devrimi, ABD ve SSCB'nin Ortadoğu'da güç kaybettiğini ve CENTO'nun işlevsiz kaldığını göstermiştir. AWACS uçaklarının konuşlandırılması Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden gerginleştirmiştir.

GİRİŞ

Bir devlet aniden ‘‘tehdit’’ unsuru oluşturmamaktadır. Devletlerin ‘‘dost’’ kavramı ‘‘çıkar’’ üzerine kuruludur. Çıkarların çatıştığı noktada ya dosttan dışmana dđnüşür ya da hep dışman olarak kalır. Türkiye ve Sovyet Rusya, birbirlerine rakip bloklarda yer almıştır.¹ Farklı bloklarda yer almalarında devletlerin çıkarları etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nin devamıdır. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nde yaşanılan Boğazlar, kapitülasyonlar gibi diğer sorunlar da Türkiye Cumhuriyetine miras olarak kalmıştır.

Rusya ile ilk temaslar 1492 yılına kadar geriye gitmektedir. Rusya’da bulunan Müslüman Türklerin Çarlık yönetiminin egemenliğinde yaşamaya başladığında doğrudan ilişkiler başlamıştır. Osmanlı Devleti dış politikasını sadece fetih arzusu üzerine inşa etmemiş aynı zamanda devletlerin dostluklarını da önemsemiştir.

15. yüzyılın ortalarında İstanbul, Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflak-Boğdan’ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla Karadeniz ve Marmara Denizi birer iç deniz hâline gelmiştir. Coğrafi olarak İstanbul’u egemenliğine katan Osmanlı Devleti, aynı zamanda Boğazlara da hâkim idi. Böylece dış politikasının vazgeçilmez prensiplerine Boğazların yabancı ticaret ve savaş gemilerine ‘‘kapalılığı ilkesi’’ eklenmiştir. Boğazlara hâkim olan Osmanlı Devleti dış politikada kuvvetlenmiştir. Bu güç kapitülasyonlara kadar devam etmiştir. Çünkü kapitülasyonlardan dolayı boğazların ‘‘kapalılık ilkesi’’ esnemeye mecbur kalmıştır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde Boğazlar koz olurken, güç kaybetmeye başladığında ise âdeta yumuşak karnı olmuştur. Rusya güçlendikçe Osmanlı Devleti’nin yumuşak karnına dokunmaktan vazgeçmemiştir.

Tarihler 1914’e yaklaşmaya ve ufukta Birinci Dünya Savaşı belirmeye başladığında devletler yerlerini almaya çalışmışlardır. İtalya ve Almanya siyasal birliklerine kavuşmaya başladığı an Avrupa’da tehlike çanları çalmıştır. Her devlet kaybettiklerini elde etmeyi düşününce emperyalist hayaller ve faaliyetler de peşinden gelmiştir. Sonunda Dünya, Üçlü Bağlaşma ve Üçlü Anlaşma Devletleri olarak iki bloğa ayrılmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya nerede ve neden yer almıştır? Üçlü Anlaşma Devletlerini Fransa, İngiltere ve Rusya oluştururken, Üçlü Bağlaşma

¹Baskın Oran, **Türkiye’nin ‘‘Kuzeydeki Büyük Komşu’’ Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)**, Siyasal Bilgiler Fakóltesi Dergisi, Cilt: XXV, S: 1, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s.43.

Devletlerinde Almanya, Avusturya Macaristan, saf değiştirse de İtalya dahi bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya'nın tarihi emeli olan sıcak denizlere inme, Boğazlara hâkim olma politikalarını engelleyebilmek için Üçlü Bağlaşma Devletleri arasında yerini almıştır. Görünen o ki Osmanlı Devleti, Rusya'nın politik arzuları nedeniyle Batı'nın yanında olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yönetim kadrosunda bulunan Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Sait Halim, Harbiye Bakanı Enver, İçişleri Bakanı Talat ve Mebuslar Meclisi Başkanı Halil Menteşe gibi isimler Alman hayranı olarak tanınmıştır. Bu isimler, Osmanlı Devleti'nin Üçlü Bağlaşmaya katılmasını önermişlerdir. Almanya ve Avusturya'ya görüşme için başvurmuşlardır. Görüşmelere başlayabilmek için Sultan Reşat'tan alınan 25 Temmuz günlü izin yazısında, amacın "Rusya'nın olası bir saldırısına karşı Almanya ile bir savunma işbirliği" anlaşması yapmak olduğu belirtilmiştir. Bu, Osmanlı Devleti'ni Almanya ile ittifaka yöneltten son etkenin Rus tehdidi olduğunu göstermektedir.²

Bloklara ayrılan Avrupa Devletleri arasında zıtlasmalar ve sürtüşmeler giderek artarken Dünya, Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand'ın ve eşinin, imparatorluğa 6 yıl önce katılmış olan Saray-Bosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesiyle 4 yıl sürecek bir savaşa şahit olmuştur.³

Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen olay Goeben ve Breslav adındaki iki Alman zırhlısının 11 Ağustos tarihinde Çanakkale'de demir atmaları olmuştur. Bu iki geminin hem isimleri, Yavuz ve Midilli olarak, hem de dış görünüşü değiştirilerek Osmanlı zırhlısına katılmıştır. Yavuz ve Midilli zırhlıları Sivastopol, Odesa ve Kefe limanlarını topa tutmasıyla Rusya, Boğazlar yoluyla kendini güvende hissetmemiştir.

12 Mart 1917 İhtilali'nden sonra Rusya'da geçici bir hükümet kurulmuştur. Çarlığın yıkılması Bağlaşık Devletlere güç kazandırmıştır. ABD'nin savaşa katılması savaşın seyrini değiştirmiştir. Ardından 7 Kasım 1917 İhtilali ile Bolşevikler Lenin liderliğinde iktidarı ele almışlardır. Sovyet Hükümeti, Çarlık yönetiminin yaptığı gizli anlaşmaları açıklayıp savaştan çekilme kararı almıştır. Mütareke yapılmasını isteyince Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 15 Aralık 1917'de Brest Litovsk Mütarekesi imzalanmıştır.

²Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, Bilgi Yayınevi, (3. Basım), Ankara 2004, s.47.

³Turan, **a.g.e.**, s.46.

Brest Litovsk Mütarekesi'nin maddeleriyle Osmanlı temsilcileri, Doğu Anadolu'nun hemen boşaltılmasını, Ermenilerin silahlanmalarının durdurulmasını ve 1877-1878 Savaşı'ndan sonra savaş tazminatı olarak bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'un (Elviye-i Selase'nin) Türkiye'ye verilmesini istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin toprakları Üçlü Anlaşma Devletleri'nin iştahını kabartmış olmalı ki savaşın ardından herkes pay almanın peşine düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin paylaşımını öngören İstanbul Anlaşması (18 Mart-10 Nisan 1915), Londra Antlaşması (26 Nisan 1915), Sykes-Picot Anlaşması (26 Nisan 1916) ve ST. Jean De Maurienne Antlaşması (17 Nisan 1917) yapılmıştır.

ABD'nin savaşa girmesi ve "dünya barışı" için ortaya süreceği Wilson İlkeleri de yankı uyandırmıştır. Dünya siyasetinde "hami" olmayı ya da "oyunun kurallarını" belirlemeyi istemiştir. 8 Ocak 1918'de açıklanan ve tarihe "Wilson İlkeleri" ya da "Wilson'un On dört Noktası" olarak geçen bu ilkeler özetle şöyledir: Barış antlaşmaları açık olarak yapılmalı ve açık diplomasi esas olmalı. Karasuları dışında denizlerde tam serbestlik sağlanmalı. ...Çanakkale Boğazı, uluslararası güvence altında bütün ulusların gemilerine açık olmalı.⁴ "Wilson Prensipleri" ilk anda dünya ticaretini aksatmamaya, Avrupa'da barışın muhafazasına ve toprak sınırlarının milliyet esasına dayandırılmasına önem vermektedir. Dolayısıyla günümüz ABD politikalarının hedeflediği "Global Sistem" arayışının da temeli mahiyetindedir. Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi savaştan çıkabilmenin yolunu göstermiştir.⁵ Hatta Türkiye'de Amerikan kamuoyunun dikkatini çekebilmek için "Wilson Prensipleri Cemiyeti" kurulmuştur. Ahmet İzzet Paşa diplomatik ilişkileri başlatarak mütareke için uygun şartları oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşmasıyla savaş'tan çekilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk halkını zorlu bir mücadele beklemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkı, sadece bağımsızlığı düşünmüşlerdir. Bu dönemde Bolşevik yönetimi 1921'den itibaren Batı politikasında "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini benimsemelerinin ilk sebebi ekonomik diğer sebebi ise Batı sınırlarında dengelenen güç unsuru ve Avrupa'da proleter

⁴Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2012**, DR Yayınları, (9. Basım), İstanbul 2013, s. 116.

⁵Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.107. "12.madde: Osmanlı Devleti'nin, Türk olan kısımlarında egemenliği sağlanacak, Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkanı verilecek, Çanakkale Boğazı devamlı statüde milletlerarası trafiğe açık olacak ve milletlerarası kontrol altında tutulacak,"

devriminin yaşanmamasıdır. Bu durum Bolşevikleri ‘‘tek ülkede sosyalizmi’’ inşa etme yoluna itmiştir.

1920-1922 yıllarında Sovyet Hükümeti barış içinde birlikte yaşama ilkesiyle Moğolistan, Afganistan, Türkiye ve İran gibi doğu ülkeleriyle ilişkiler kurmuştur. Sovyet Rusya ile Türkiye’yi birbirine yakınlaştıran unsur: Türkiye’nin emperyalistlerle olan mücadelesidir. Ankara açısından yakınlaşmanın diğer sebebi düşmanımın düşmanı dostumdur düşüncesidir. Çünkü iki ülke emperyalist Batı’ya karşı savaşımıştır. İkincisi: Türkiye, Kurtuluş Savaşı’nda askerî malzeme ve ekonomik yardımı Moskova’dan almıştır. Üçüncüsü: Bolşevik Hükümeti, Türkiye’nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ankara Hükümeti ile Bolşeviklerin anlaşmasıyla Türkiye’nin doğu cephesi güvence altına alınmıştır. Moskova için iş birliğinin sebepleri ise ilk madde olarak ‘‘düşmanımın düşmanı dostumdur’’, Ankara’nın emperyalist Batı’ya karşı zaferi, İngiltere’nin merceği altındaki Müslümanlara bağımsızlık ışığını yakmıştır, Türkiye başarılı olursa Moskova’nın güney kanadı da kontrol altına alınacak, Ankara ile kurulacak ilişkiler Moskova’nın diğer ülkelerle ilişkilerini kolaylaştıracak, Ankara ile ilişkiler sayesinde Bolşevik Devrimi’nin Anadolu’da benimsenmesini temenni etmişlerdir. Dışişleri Bakanı Çiçerin 1919 Aralık ayında, Bütün Rusya Sovyetlerinin VII. Kongresi’ndeki raporunda Avrupa ve ABD’nin kapitalist emelleriyle mücadele eden bölgeleri ve Türkiye’yi zikredip bağımsızlıklarını kazanmaları için gerekli olan yardımı vereceklerini ilan ettiklerini demiştir.⁶ Dönemin ekonomik şartları 16 Mart 1921 Sovyetler Birliği-Türkiye Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’nın temellerini oluşturmuştur. Sovyet Hükümeti, Türk askerinin asgari düzeyde ihtiyacını karşılaması Türkiye’nin emperyalistlere karşı dik durmasında önemli mihenk taşı olmuştur. Sovyet Hükümeti’nin amacı emperyalist devletlerin, bu ülkelerin iç işlerine karışmasına son vermek idi. Türk-Sovyet yakınlaşmasına karşı Fransız bir gazeteci ‘‘Türkiye’de bir komünist idare mi tesis etmek istiyorsunuz?’’ sorusunun ardından Atatürk gazeteciye: ‘‘ Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevik’iz ne de komünist ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz, milliyetperver ve dinimize hüürmetkârız. Hulâsa bizim şekl-i idareimiz tam bir

---

⁶Fahir Armaoğlu, **Türk Dış Politikası**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018, s.95.

*demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet ‘Halk Hükümeti’ diye anılır şeklinde ifade etmiştir.*⁷

Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması için konferanslar 26 Şubat 1921’de başlamıştır. Sovyet Heyeti Başkanı G. V. Çiçerin konferansın açılışında yaptığı konuşmada Sovyet halkının emperyalizmle mücadeledeki üstün rolüne dikkat çekmiş ve Sovyet Rusya’nın özgürlük için savaşıyan tüm halkların, bu arada bugün sarsılmaz bir dostluk ilan ettiği Türkiye halkının doğal bir müttefiki olduğunu belirtmiştir.⁸

Türkiye Heyeti Başkanı Yusuf Kemal Tengirşenk, tarihsel sürecin iki halkı ortak düşmana karşı el ele yürümek zorunda bırakacağını Türkiye’nin içinde bulunduğu durumda Rusya’nın doğru yer olduğunu ifade etmiştir.⁹

Nutuk’ta Moskova’ya gidecek heyetin amacı şöyle anlatılmıştır: *‘Efendiler, kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin, dışışleri konusunda verdiği ilk karar, Moskova’ya bir hey’et gönderilmesi olmuştur. Hey’et, Dışışleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920’de Ankara’dan hareket eden hey’etin asıl görevi, Rusya ile ilişki kurmaktır.*’¹⁰

Tengirşenk, Moskova yolculuğunu, Çiçerin ile ilk karşılaşmayı ve Karahan’la yaptığı görüşmeleri şöyle ifade etmiştir: *‘İlkönce antlaşmanın niteliği görüşülmüş, ittifak mı, yoksa dostluk anlaşması mı olacak? Dostluk niteliği üzerinde birleşilmiş. Parafe edilen metnin başlangıcında antlaşma ‘dostluk ve kardeşlik’ olarak nitelendirilmiş.*’¹¹ Antlaşmanın bu düşünce üzerinde şekillenmesi geçmişi yani Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti’nin ilişkilerini unutmaya işaret etmiştir.

Türkiye ve Sovyet Rusya, 16 Mart 1921’de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. Moskova Antlaşması bir önsöz, 16 madde ve üç ekten oluşmaktadır. Antlaşmanın önsözünde ulusların kardeşliğinden, self determinasyonundan, emperyalizmle mücadelede dayanışmadan, aralarında sürekli ve içten karşılıklı ilişkilerden ve iki tarafın karşılıklı çıkarına dayanmasından ve tarafların bir dostluk

⁷Armaoğlu, a.g.e., s.61.

⁸Şemsutdinov, A., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev.A. Hasanoğlu), Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti., Ağustos 2000, s.44.

⁹Şemsutdinov, a.g.e., s.45.

¹⁰Zeynep Korkmaz, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s.315.

¹¹A. Suat Bilge, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.52.

ve kardeşlik antlaşması imzalamaya karar verdiklerinden bahsetmiştir.¹² Halkların kendi kaderini belirleme hakkı ile de Wilson İlkelerine atıf yapılmıştır.

Antlaşmanın 9. Maddesi: Sovyet Rusya ve Türkiye demiryolu, telgraf ve diğer bağlantılı araçların korunmasını ve geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını ve iki ülke arasında serbest gidiş-gelişlerin sağlanmasını üstlenmişlerdir. 16. Madde ile Antlaşma'nın onaylanmasının ve belge değişiminin en yakın zamanda Kars'ta yapılacağı belirtilmiştir.¹³

Sovyet Rusya antlaşmadan sonra Türkiye'ye karşılıksız 10 milyon altın ruble tutarında yardım yapmıştır. Antlaşma, 16 Mart 1921'de imzalanmış olsa da aynı gün İngiltere ile ticaret anlaşması imzalanacaktı. Anlaşmanın ilanı Rusların talebi üzerine 18 Mart'ta yapılmıştır.¹⁴ Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, iki taraf içinde dengeli bir antlaşmadır. En önemlisi geçmişin muhasebesi yapılmış ve iki devlet arasında gerçekçi bir sınır çizilmiştir.

Yunanlıların 9 Eylül 1922'de İzmir'de denize dökülmesiyle Batı dünyası, Türkiye ile anlaşma yollarını aramıştır. Batı, Türkiye'ye 23 Eylül 1922'de ateşkes ve barış çağrısında bulunmuştur. Trakya ve İstanbul, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile işgalden kurtulmuştur. Ardından Lozan Konferansı, 1923'te Barış Antlaşması ile millî devletin sınırlarının tanınması sağlanmıştır. Türkiye uluslararası arenaya bağımsız bir devlet olarak çıkmıştır. Türkiye, hem Batı'nın hem Sovyetlerin dostu olmuştur.

Konferans'a katılacak Türk heyetine 14 maddelik talimat verilmiştir. Talimatlardan Rusya ilişkilerinde Boğazlar hakkında olanlar önemlidir. Boğazlarda hiçbir şekilde yabancı askerî kuvvetin kabul edilmeyeceğini aksi takdirde görüşmelerin kesilip, Ankara'ya haber verilmesi talimatları yer almıştır.¹⁵ İtilaf Devletleri, Türkiye ile sorunlarını Moskova, Kars, Ankara Antlaşmaları çözdükleri için RSSFC ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nin konferansa katılmalarına karşı oldukları için konferansta yoktur.

Konferansın konusu: Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında barışı sağlamaktır. Dışişleri Bakanı Tengirşenk konferansta Rusya, Ukrayna ve

¹²Şemsutdinov, a.g.e., s.49.

¹³Şemsutdinov, a.g.e., s.51-52,

¹⁴ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara 2010, s. 68.

¹⁵ Oran, a.g.e., s. 217.

Gürcistan'ın çağrılmamasını hayretle karşıladığını bildirmiştir.¹⁶ Batı, Türkiye'yi Sovyetlerden uzaklaştırmayı hedeflemiştir.

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Barış Konferansı'nın Lozan'da toplanılmasına karar verilmiştir. Sovyetler Birliği, Lozan Barış Konferansı'nın tamamına katılmak istese de sadece Boğazlarla ilgili bölüme katılabilmektedir. Bolşevik yönetimi katılamayacağı düzenlemenin geçersiz sayacağını ifade etmiştir. Lenin, İngiliz gazetecisine verdiği demeçte Sovyetler Birliği'nin konferansın tamamına katılmazsa Ortadoğu'da görüş ayrılıklarının olabileceğini ifade etmiştir. Konferansın tamamına katılsaydı hem doğu sınırı yeniden gündeme gelecek hem de Ermenistan sınırında zorluklar yaşanacaktı.

Sovyet Rusya, 1914 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Boğazların güvenliği için geçerli olan vesikanın 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması olduğunu dile getirmiştir. Türkiye; Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın Boğazlarla ilgili bölüme mutlaka katılmalarını istemiştir. Türkiye bu isteği ile anlaşmaların yükümlülüklerinden değil, dış politikada yalnız kalmamak ve Boğazlar konusunda kendisine "taraf" oluşturmak istemiştir. Sovyet Rusya'nın konferansa katılmasına dair Türkiye'nin görüşü: konferansa savaş hâlinde bulunduğu devletlerle barışı sağlamaktır. Sovyetler Birliği'nin kısmi katılmasına S. İ. Aralov, Batılıların, Sovyetlerin ve dünya kamuoyunun baskısı ile Türkiye'nin isteğiyle çağırıldığını söylemiştir.¹⁷

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa, TBMM tarafından Hariciye Nazır'ı seçilmiştir. Konferansta Türk milletinin çok acı çektiğini artık bağımsız bir ülke olabilmeyi arzuladıklarını ifade etmiştir. Konferansta Rus Hariciye Komiseri Çiçerin'e göre İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında ve Marmara Denizinde ticaret gemilerinin mutlak geçişi serbestisi, bu bölgelerde barışı temin gâyesiyle Türkiye hariç, bütün devletlerin harp gemilerine Boğazların kapatılması, ayrıca Türkiye'ye Boğazlar ile Marmara'yı her türlü vasıta ile silahlandırma yetkisi verilmelidir. Bu görüşe göre Rusya'ya yâr olmayacak Boğazları Türkiye savunursa, Rusya'ya bir zarar gelmeyecekti.

İsmet Paşa, Batı'yı şöyle uyarmıştır: "Boğazların anahtarı dâima Türkiye'nin elinde olacaktır. Boğazların aleyhinize kullanılmasını istemiyorsanız Türkiye ile dost

¹⁶ Gürün, a.g.e., s.88.

¹⁷ Bilge, a.g.e., s. 85.

kalın’’¹⁸ İsmet Paşa, Çiçerin’e ‘‘Boğazlar meselesi için, zamanla hallohunacak bir mesele için bugün harp çıkarma niyetinde değiliz’’ demiştir.¹⁹

Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme görüşmelerinde bulunan devletler; İngiltere, Fransa, Türkiye, Rusya, İtalya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Japonya’dır.

Madde 1’de Çanakkale Boğazında, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazından deniz ve havadan gidiş-gelişlerde serbestlik ilkesi konusunda bağıtlı yüksek taraflar görüş birliği sağlamışlardır.

Madde 2’de Boğazlardan geçiş iki şekilde ele alınmıştır. Ticaret gemileri ve askerî olmayan uçaklar için; Barış zamanında, her türlü bayrak ve yük, uluslararası sağlık şartlarına bağlı kalmak üzere gündüz ve gece geçebilir. Kılavuz alma zorunluluğu yoktur. Savaş zamanı da iki şarta bağlıdır. Bunlar: Türkiye’nin tarafsız olması durumu ve savaşıyan taraf olması hâlidir. Türkiye tarafsız ise geçişler barış zamanındaki gibidir. Türkiye savaşıyan ülke ise tarafsız gemi ve uçaklar, düşmana yardım etmemek şartıyla geçebilir. Türkiye isterse bunları denetleme hakkına sahiptir. Türkiye, düşman gemi ve uçaklarına istediği önlemi almakta özgürdür.

Savaş gemileri ve Askerî Uçaklar, Uçak Gemileri; barış zamanında her bayrağı taşıyan gemi gece ya da gündüz geçebilir. Ancak Karadeniz’in en güçlü devletin kuvvetlerinden büyük bir kuvvet geçirememektedir. Savaş hâlinde Türkiye tarafsız ise geçişlerde yine barış zamanındaki ilkelere uyacak, savaşıyan taraf ise, tarafsız gemilere serbestlik uygulanır, Türkiye tarafsız askerî uçakları denetleyebilirdi.

Diğer maddelerde de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında askerden arındırılmış bir bölgeden söz edilmiştir. İstanbul ve çevresinde en çok 12.000 kişilik bir garnizon bulunabilir. En önemlisi Türk temsilcisi başkanlığı altında Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden bir komisyon oluşturulacaktır.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye’ye egemenlik alanında iki açıdan sorun yaratmıştır: komisyonun varlığı ve askerden arındırılmış bölge. Bu pürüzler 1936 Montreux’de kaldırılmıştır. Rusya, Boğazlar Sözleşmesini 14 Ağustos 1923’te

---

¹⁸Bilge, a.g.e., s.95.

¹⁹Gürün, a.g.e., s. 98.

Roma’da imzalanmıştır. Ancak meşru haklarının ihlal edildiği ve Karadeniz’e kıyıdaş olan ülkelerin güvenliğini sağlamadığı için tasdik etmemiştir.

Atatürk ve Lenin döneminin başarılı ilişkileri, Türkiye ve Rusya ilişkileri Lozan döneminde kırılgan olarak noktalanmıştır. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığında önemli bir gelişme yaşanmıştır: İzmir İktisat Kongresi.²⁰ Kongreye tüccar, çiftçi, sanayici, zanaatkâr temsilcileri katılmıştır. Kongre başkanı Kâzım Karabekir idi. Karabekir kongreye hükümet temsilcisi olarak değil, sanayicilerin Manisa delegesi olarak katılmıştır.²¹

Yeni Türk Devleti, iktisadi devlet olacağının da sinyalini vermiştir. Kongredeki en önemli karar aşarın kaldırılmasıdır. Ekonomi dışı açık olacak, yabancı sermayeye olumlu yaklaşılacaktır. Ekonominin yeni sloganı “liberalizm” olup, yeni politikalar Stalin’in NEP uygulamasına kadar devam etmiştir. Kongre kararları, ticari burjuvazi, toprak ağaları, sivil ve askerî bürokrasinin oluşturduğu cephe tarafından yönlendirilmiştir. Topraksız köylüler ile diğer çalışanlar kongrede kaybeden taraf olmuştur.²² Kongrenin amacı yerli bir burjuvazi yaratmaktır. Kararlar da bu yönde alınmıştır.²³

Türkiye’de ekonomi 1923-1929 yıllarında “açık ekonomi” olup, dünya ekonomik bunalımının etkisiyle 1930’da “korumacı-devletçi” sanayileşmeye geçilmiştir. 1932’den itibaren iktisatta devletçilik ilkesi ön plana çıkmıştır. Türkiye dış ticarete SSCB, İngiltere ve Almanya’dan krediler almıştır. SSCB’de Stalin, kendi yönetimini kuvvetlendirmeye yönelik tedbirler almıştır. Hem parti içi muhalefet tasfiye edilmiş hem de dış politika tek elden yönetilmiştir. 1924 yılı, SSCB için âdeta tanınmışlığını ispatlama zamanı olsa da SSCB’nin bir sorun vardı: Lokarno Antlaşması. Lokarno Antlaşması savaştan yenik çıkan Almanya’nın, Batılılar tarafından kazanılmasıdır. Böylece SSCB kendisinin çevrelendiğini düşünmüş, dış politikada yalnız kalmıştır. Dış politikalarında iyimser ilişkiler için 24 Nisan 1926’da Sovyet-Alman Antlaşması, 1928’de Litvinov Protokolü imzalanmıştır. Ekonomide NEP’ten vazgeçmiş, I. Beş Yıllık Plan ile büyük toprak sahibi sınıfı ortadan kaldırılmıştır. SSCB, Şubat 1934 yılında 17. Kongresi’nde 2.

²⁰Bkz., Şaduman Halıcı, **Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.153-239.

²¹Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye**, AFA Yayınları, Ankara 1986, s. 28.

²²Altan, **a.g.e.**, s. 28.

²³Altan, **a.g.e.**, s. 29.

Beş Yıllık Planı'nı kabul etmiştir. Beş yıllık planlar ile toprak ortaklaştırılmıştır. SSCB, Hitler'in politikasından ve Japonya'nın Uzakdoğu'daki faaliyetlerinden sonra MC'yi "kapitalistlerin kutsal ittifakı" olarak nitelendirmiş olsa da 16 Eylül 1934'te fikri değişmiştir.

Türkiye ile SSCB ilişkileri 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile yeniden can bulmuştur.²⁴ İlk teklif SSCB'den gelmiş, İsmet Paşa da olumlu yanıt vermiştir.²⁵ Antlaşma, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Çiçerin arasında Paris'te imzalanmıştır. Bu antlaşmanın önemli kilometre taşı Musul sorununun Türkiye aleyhinde sonuçlanmasıdır. Antlaşma üç madde, üç protokol ve bir gizli mektuptan oluşmaktadır.²⁶ Antlaşmayla SSCB, Türkiye'de ticari temsilcilikler açmıştır. SSCB'de ticaret devletin kontrolünde ve Türkiye'deki ticari temsilcilerin diplomatik dokunulmazlık sorunu 11 Mart 1927 Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması ile çözülmüştür. Batum limanındaki transiti düzenleyen madde ile bu anlaşma, "Moskova'da siyasi bir başarı" olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemdeki diplomatik ilişkilerin diğer zinciri 17 Aralık 1929'da imzalanan 1929 Protokolü'dür. Armaoğlu'na göre 1929 yenilemeleri "1925 antlaşmasına yeni bir hüküm ekleyerek, taraflar, karadan veya denizden komşu bulundukları devletlerle, birbirlerine danışmaksızın, herhangi bir siyasal anlaşma yapmama esasını" kabul etmeleridir.²⁷ Türkiye ve SSCB'nin komşu ülkeleri de tek tek belirtilmiştir.²⁸ Bu hükme göre Türkiye'nin Batı ile diplomatik ilişkileri "mercek altına" alınmıştır.

1930'larda Türk dış politikasında hem Batı hem de SSCB ilişkilerinde denge görülmüştür. Bilge'ye göre Türkiye "üzerinde mücadele edilen bir devlet olmaktan" çıkmıştır.²⁹ Bu yıllarda Türkiye ve SSCB ilişkilerinde "bağımlılıktan" ziyade "işbirliği" söz konusudur. SSCB ile Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması

²⁴Gürün, **a.g.e.**, s. 116. "Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'de Meclisi açış konuşmasında şunları söylemekteydi:... 1925 anlaşmasının imzasını Türkiye için cazip kılan sebepler, herşeyden önce, Musul anlaşmazlığında İngiltere'nin tutumu, sonra da kademe kademe, bu anlaşmazlık süresince Fransa ve İtalya'nın davranışları ile Milletler Cemiyetinin İngiltere'nin nüfuzu altında olduğunun açıkça ortaya çıkması ve Türkiye'nin kendisini çok yalnız hissetmesidir. Lokarno'yu ancak son bir unsur olarak bunlara ekleyebiliriz."

²⁵Gürün, **a.g.e.**, s.113. "İsmet Paşa'nın, kendi ifadesiyle, "ampli dizanteriden perişan ve Meclis müzakerelerini bile takip edemeyecek bir halde" olduğundan, 22 Kasım 1924 günü Başbakanlıktan istifa ettiği tarihe kadar, Ruslar henüz bir anlaşma tasarısı vermiş değildiler."

²⁶Bkz. Oran, **a.g.e.**, s. 315-316.

²⁷Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Kronik Yayınları, (24. Baskı), İstanbul 2018, s. 252.

²⁸Oran, **a.g.e.**, s. 318., "... Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları: İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere İmparatorluğu, Suriye adına davranan makam [mandater Fransa anlamına]; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin komşuları: İran, Afganistan, Çin, Moğulistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya ve İngiltere İmparatorluğu."

²⁹Bilge, **a.g.e.**, s. 104.

Protokolü imzalanmıştır. 1929'da Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan, Ankara ziyaretinin amacını Sovyetlerin Türkiye ile dostluğunda samimi olduğunu göstermek şeklinde ifade etmiştir. Ardından İsmet Paşa, 25 Nisan-10 Mayıs 1932'de Moskova'ya gitmiştir. Onun da amacı Türkiye'nin MC'ye girmesine ve Balkan Paktını örgütleme fikrine Sovyetler Birliği'ni alıştırmaktır. Türkiye'de MC'ye 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur.³⁰

Lozan Boğazlar Sözleşmesi, 13 yıl yürürlükte kalmıştır. Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni millî menfaatlerine uymamasına rağmen kabul etmesindeki neden Boğazlar sorununu bir an önce çözmek ve MC'nin güvenliği sağlayabileceğine inanmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla Akdeniz'deki güvensizliğin artması ve dünya şartlarının değişmesiyle Türk Boğazlarının statüsünün görüşülmesi için konferansın toplanması gerekmiştir. Böylece Montrö Konferansı 22 Haziran 1936'da İsviçre'de toplanmıştır. Konferansta Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin düzenlediği Boğazların durumu görüşülmüştür. Yunus Nadi gazete yazısında *"Meselenin ne olduğunu biliyoruz: Lozan konferansı zamanında Boğazlar için akdolunan mukavele bizim bu hayatî geçidlerimizi gayriaskerî ve gayrimüstahkem bir vaziyete koymuş ve bu açıklığın suiistimali ihtimalini de hususî teminatla karşılamak istemişti"* şeklinde ifade etmiştir.³¹ Türkiye'nin amacı güvenlik kaygılarını ortadan kaldıracak şekilde Boğazlara yeni bir düzen sağlamaktır. Türkiye savaş çanlarını duymaya başlamış ve güvenlik kaygısı artmıştır. Aslında Türkiye'nin öncelikli tehdidi İtalya'dır. Sovyet tehdidi ikinci sıradadır. Dünya da silahlanma yarışının başladığını ve barışın tehlikeye sürüklendiğini görenler var ama aksini söyleyebilecek kimse yoktur.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın silahlardan arındırılması şeklinde düzenlenmiştir. Silahtan arındırılması Türkiye'nin ani bir saldırı karşısında hazırlıksız yakalanmasına sebep olacaktır. Boğazlardan serbest geçiş ya da silahtan arındırılmış bölgenin güvenliği ani bir tehdit durumunda tehlikeye düşerse sözleşmeye taraf olan devletler ve Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya birlikte hareket edip, MC Konseyi'nin kararına göre

³⁰Cumhuriyet, 18 Temmuz 1932, s.1-3. *"...dost bir milletin Akvam Meclisine girmesini İsmet Paşa hükümetinin büyük bir muvaffakiyeti olarak telakki etmekte...Türkiye'nin bu zamana kadar geçirdiği intizar devresi, cihan sulhunu tefekkül edecek olan karar ve elasatın tatbikatında görülen noksanlardan neşet ediyordu...Genç Türkiye Cumhuriyetinin sulh siyaseti tarihi onun bütün milletler tarafından davet edildiği Akvam Meclisinde samimi, ciddi ve yorulmaz bir mesai arkadaşı olacağını göstermektedir."*

³¹Yunus Nadi, *"Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor"*, Cumhuriyet, 22 Haziran 1936, s.1.

tedbirleri alacaklardır. Ancak ABD'nin MC'ye katılmaması ortak hareket etmeyi zorlaştırmıştır. İtalya ve Japonya dünya barışını bozacak faaliyetlere başlamıştır. Bu durum karşısında Türkiye değişen dünya düzenine göre Boğazları silahtan arındırılmasını engelleyen maddenin kaldırılmasını Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerden istemiştir.

Türkiye güvenlik kaygısını sıklıkla ifade etmiştir. MC Konseyi, 1935'te Hitler'in faaliyetlerini kınamıştır. 1936'da Aras, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Litvinof ve İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddesini görüşüp, değiştirilmesi için onaylarını alıp sözleşmeye taraf olan diğer devletleri bir konferansa çağırmaya karar vermiştir.

Aras, memleketinin taleplerini şu gerekçelerle savunmuştur: *‘‘Tadil isteği, her şeyden evvel, Devletin güvenliğini sağlamak endişesinden mülhemdir. Türkiye'nin kendi varlığını müdafa etmek için gösterdiği uyanıklık ve barışı perçinlemeğe matuf bütün çabalara samimî surette katılması, bu memleketi eşitsiz bir muameleye maruz bırakmak sonucunu doğurmamalıdır. ’’*³²

Türkiye toplanılacak konferansı Bulgaristan, İngiltere, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya hükümetlerine bildirmiştir. Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nde oluşturulan güvencenin yeni dünya düzeninde yetersiz kaldığını ve gerçek bir güvence yani Boğazların silahtan arındırılması şartının kaldırılmasını ve savaş tehdidinin öngörülmesini istemiştir.³³ Aynı zamanda Türkiye gönderdiği notada: *‘‘Türk toprağının dokunulmazlığı için zarurî güvenlik şartları ve Akdenizle Karadeniz arasında ticarî seyrüseferi devamlı surette ve en liberal bir ruh içinde düzenleyecek yeni Boğazlar rejiminin akdi için görüşmelere hazır’’* olduğunu bildirmiştir.³⁴ Türkiye, Boğazlarda savunma hakkını meşru ve bizzat kullanmayı istemiştir. Türk notasındaki dört fıkreye göre; Türkiye, 1923 Lozan Sözleşmesinin 18. Maddesi'nin sağlayacağı güvenliğe inanarak imzalamıştır. Ancak genel harp karşısında Türkiye, tehlikelere maruz kalmakta idi. İkincisi: sözleşmenin kurduğu garantiler işlemez hâle gelmiştir. Üçüncüsü: 1923 rejimi sınırlı ya da genel harp tehdidini dikkate alarak hazırlanmamıştır. Sonuncusu: Türkiye, diğer ülkelere

³²Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s.64.

³³Bilge, *a.g.e.*, s. 114.

³⁴Erkin, *a.g.e.*, s.65.

karşı sağladığı güvenliğini kendisi için de istemesi tabii hakkıdır.³⁵ *Montröde şu hakikatin herkese kanaat verecek bir sarahatle daha iyi anlaşılacağını umuyoruz: Tamamen açık bırakılan bir kapının açıklığı, muhafaza altında bulunan bir kapının açıklığından daha emin değildir. Boğazlarda kendi emniyetini tesis edecek olan Türkiye oralardan mürur serbestliğinin de en liberal ve en emin bir vaziyette cereyanını kendi üzerine almış olacaktır.*³⁶

Romanya Hariciye Nazırı M. Titulesco, Türkiye ve Romanya arasındaki dostluğa dikkati çektikten sonra Türk taleplerinin haklılığını kabul etmiştir. Nazır, çok heyecanlı bir sesle: ‘‘Boğazlar meselesi Türkiye’nin kalbidir; bizim ciğerlerimiz de oradadır. Bu kalble ciğer birbirine çok sıkı ve samimî suretle bağlıdır. Birinin selâmet ve emniyeti ötekini de selâmet ve emniyeti’’ demiştir. Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Litvinof, Rusya’nın Boğazlar meselesindeki talebini tam bir hüsnüniyetle telakki ettiğini belirtmiştir.

Gazete manşetleri de konferansla ilgili Türkiye’nin haklılığına işaret etmiştir. Ecko de Paris; Moskova, Ankara, Bükreş, Atina ve Belgrad Hükümetleri’nin anlaştıklarını ve sonuç olarak Türkiye’nin yeniden Karadeniz’e egemen olduğunu yazmıştır.³⁷

Sovyetler Birliği, Türkiye’nin bu çağrısına 16 Nisan 1936 tarihli notasında olumlu yanıt vermiştir. Boğazların barış ve güvenliği için Türkiye’nin egemenliğinin korunmasına, savaş tehdidi karşısındaki kaygılarına hak verilmesi gerektiğine, Boğazlardaki mevcut durumda değişiklikler yapılarak güvenliğinin sağlanabileceğine dikkat çekmiştir.

Sovyetler, konferans toplandığı zaman Boğazları Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine tamamen kapalı olmasını ancak kendi savaş gemilerinin koşulsuz şekilde Akdeniz’e serbest çıkmasını önermiştir. Sovyetler konferanstaki olumsuz konuları ise Türkiye ile ikili anlaşmalar yaparak çözmeyi hedeflemiştir. Türkiye’nin Boğazları silahlandırmasını desteklerken askerî malzemenin SSCB tarafından verilmesini önermiştir.³⁸ SSCB’nin asıl sorunu, Boğazları kimin

³⁵Yunus Nadi, ‘‘ Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor’’, Cumhuriyet, 22 Haziran 1936, s.1. ‘‘Notamızda çok açık söylenmiş olduğu veçhile Cumhuriyet hükümeti Boğazlarda en liberal bir geçiş serbestliğine taraftar bulunuyor, ve buna aid hükümlerin ve taahhüdlerin tesisini kendi istiyor.’’

³⁶Yunus Nadi, ‘‘ Bugün Montröde Boğazlar Konferansı Açılıyor’’, Cumhuriyet, 22 Haziran 1936, s.1

³⁷Yunus Nadi, ‘‘Boğazlar Konferansı Dün Montröde Açıldı’’, Cumhuriyet, 22 Haziran 1936, s.7.

³⁸Oran, a.g.e., s.321.

silahlandırılacağı idi. Sovyetler Birliği, Boğazları Karadeniz'in dışındaki devletlere kapatarak, Karadeniz'de "etkin güç" olmayı istemiştir.

SSCB, 1936'daki MC Genel Kurul toplantısında Türkiye ile ikili anlaşma önerisi sunmuştur. Türkiye'den SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermemesini istemiştir. Türkiye'de böyle bir durumda SSCB'nin yardımını istese de bu yükümlülüğü almayıp, Türkiye için tehdit unsuru olabileceğinin sinyallerini vermiştir. İngiltere, Türkiye ve SSCB'nin ikili anlaşma karşısında Montrö Sözleşmesi'nin geçersiz olacağını söylemiş ve bu ittifakı gerek görmemiştir.

Aras, Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi yerine geçebilecek yeni bir düzenlemedeki önerileri; ticaret gemilerinin Boğazlardan her zaman serbest geçebileceğini ve savaş gemilerinin de Türkiye'nin Karadeniz ve Boğazlardaki güvenliğini korumak kaydıyla geçebilecekleri, silahtan arındırılmış bölgenin kaldırılmasıdır.

Boğazlar hakkında İngiltere ve ABD'nin tutumları da önemlidir. İngiltere temsilcisi Lord Stanhope, devletler öncelikle kendi askerî gücüne güvenmeli ve Türkiye'nin değişen şartlar karşısında sözleşmeyi değiştirme talebini doğal karşıladığını ifade etmiştir.³⁹ İngiltere, LBS ile getirilen Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını istememiştir. Boğazlardan savaş gemilerinin geçişinde serbestliği benimserken Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin tonaj bakımından sınırlandırılmasına da karşı değildir. İngiltere tezi, aynı zamanda Boğazların yeniden askerîleştirilmesine izin verecektir. İngiltere, Türkiye'nin isteklerine olumlu yaklaşıp, yanına çekmeye çalışmıştır. Akdeniz'de güçlü bir Türkiye, İngiltere için âdeta bir inci idi.

Litvinof, Lozan'dan itibaren dünyadaki koşulların değiştiğini kabul etmiş ve Boğazların Sovyetler için hayati önem taşıdığını belirtmiştir. Konferansın, Karadeniz devletlerinin menfaatlerini de sağlayarak Türkiye'nin haklı isteklerini olumlu karşılanmasının gereğini ifade etmiştir.

Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Karahan, Sovyetler Birliği'nin şartlarına göre ilk şikayetleri; Türkiye'nin önerilerinin 6. maddesindeki paragrafıdır. Paragrafa göre Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Akdeniz'e çıkabilmeleri tonaj

---

³⁹Bilge, a.g.e., s. 115.

sınırlandırılmasına ve Türkiye'nin iznine ile geçişlerin teker teker olma şartına bağlanmıştır. Bu önerinin kabulüyle Karadeniz devletlerinin arasından sadece Sovyetlerin tonaj sınırını aştığını ve donanmasının bir bölümünün Karadeniz'de hapis kalacağını düşünmüşlerdir. Türk Hükümeti'nin bu öneri ile Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasında eşitlik ilkesinin gözetmediğini ifade etmişlerdir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletin saldırgan amacı olmadığına Karadeniz'i ziyaret edebilirdi.⁴⁰

Türk teklifi, 'hak' ile 'akli selim' e dayanarak gayet iyi tertib edilmiştir. Boğazlara vermek istediğimiz yeni rejim şu üç esasta hulâsa edilebilir:

1-Ticaret gemileri için harbde de, sulhta da geçiş serbesttir.

2-Ecnebi harb gemileri, Türkiyenin ve Karadeniz devletlerinin emniyet ve müdafaasını temin eden kayıtlar dairesinde, harbde de sulhta da, Boğazlardan geçeceklerdir.

3-Türkiye, Milletler Cemiyeti azası olduğundan ticaret ve harb gemilerinin geçid serbestisi, misaktan mütevellid taahhütlerle mukayyed olacaktır.

Tezimizin en kuvvetli tarafı, Türkiyeye Boğazlar mntakasının tahkimi imkânını vermesidir...İşin ruhu buradadır. Boğazlar, daha sulh zamanında tahkim edilmezse, herhangi cür'etkâr bir mütecavizin baskın şeklinde bir taaruzzuna uğramasına müsaiiddir. Bu, Türkiye için bir tehlike olduğu gibi, şark ve Avrupa sulhu için de bir tehlikedir. Çünkü, herhangi bir devletin aciz ve zâfıdır ki en büyük harb vesilesi oluyor ve dünyayı karıştırıyor. Bunun en yeni misali Habeşistandır.⁴¹

Haberin devamında *'Karadenizli komşularımız, Boğazları sınıksız kapıyacak olan Türkiye sayesinde rahat rahat uyuyabileceklerdir'* cümlesi ile Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayabileceğini ifade etmiştir. Litvinof, Türkiye'nin tezini onaylarken, Sovyet Rusya'nın hususi vaziyetlerinin göz önünde bulundurulmasını ümit etmiştir.

Türkiye'nin önerisiyle Karadeniz Devletleri gemilerini Akdeniz ve Ege'ye göndermekten özellikle Sovyetler Birliği, Karadeniz donanmasını diğer denizlerdeki Sovyet limanlarına serbestçe göndermekten yoksun kalacaktır. Bu öneri Sovyetler Birliği'ne dostane gelmemiştir.

⁴⁰Bilge, a.g.e., s. 116.

⁴¹Abidin Daver, 'Boğazlar Davasındaki Tezimizin Kuvveti', Cumhuriyet, 24 Haziran 1936, s.1-3.

Karadeniz meselesi, Türkiye'yi ve diğer devletleri de ilgilendiren bir sorun hâline gelmiştir. Karadeniz meselesini iki cephe oluşturur: Sovyet Rusya ve İngiliz cephesidir. İngiltere, Boğazlarda tadilat isterken, Sovyet Rusya Boğazların kapatılmasını savunmuştur. Konferansta İtalya'nın bulunmamasına dair Cumhuriyet gazetesinde *"İtalyanın Montröde biran evvel temsilini görmek isteriz. Fakat Türk milletinin hiç bir talik ve tavika tahammülü olmadığını da hatırlatırız!"* ifadeleri yer almıştır.⁴²

Montrö Konferansı'na MC'nin toplanmasıyla ara verilmiştir. Bu konferansta Sovyetler Birliği ile Türkiye *"birleştiren yakın dostluğun ayrılmazlığının geçici bir tertip olmadığını görmüştür...Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Boğazlar'dan geçiş bakımından Karadeniz'de özel hakları bulunduğunu ve denizlerde tam bir seyir serbestliği genel görüşünün özel bir coğrafya durumu olan Karadeniz'e tamamen uygulanamayacağını"* kabul etmişlerdir.⁴³ İngiltere temsilcisi de milletler arasında anlaşmanın zor olmadığını ifade etmiştir.

Montrö Sözleşmesi, Boğazlardaki komisyonun yerine Türkiye'nin gözetimini aktif hâle getirmiş ve silahtan arındırılmış bölgeyi kaldırmıştır. Gazete manşetlerinde *"Türk diplomasisi yüksek kudretini ispat etti!"* ifadeleri yer almıştır.⁴⁴ Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi: savaşan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecektir. Türkiye kendini yakın bir savaş tehlikesinde görürse diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi Türkiye'nin kararına bırakılmıştır. Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlardaki egemenliğini kesinleştirmiştir. Armaoğlu, Boğazlarda Türk egemenliğinin kesinleşmesi İngiltere'nin rızası ve isteğiyle gerçekleştiğini söylemiştir.⁴⁵ Boğazlar, âdeta menfaatlerin çarpıştığı bir su yolu idi. Konferansta da menfaatlerin çarpışması normaldir.

Görüşmedeki Sovyet talepleri, Türkiye'nin güvenini sarsmıştır. Çünkü Sovyetler Montrö Sözleşmesi'nde Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin harp gemilerine tamamen açık olmasını savunmuştur. Sovyetler, madalyonun görünen yüzünde Türkiye'nin çıkarlarını savunsa da diğer yüzü her zaman tarihi emellerine işaret etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 22 Temmuz 1936'da

⁴²"Boğazlar ve İtalya", Cumhuriyet, 26 Haziran 1936, s.1.

⁴³Bilge, a.g.e., s.119.

⁴⁴"Boğazlar ve İtalya", Cumhuriyet, 26 Haziran 1936, s.1.

⁴⁵Armaoğlu, a.g.e., s.262.

imzalanmıştır. Yürürlük süresi 20 yıl idi. Süresi 1956'da sona ermesine rağmen feshi istenmediği için günümüzde hâlâ aktif olan bir sözleşmedir.

Stalingrad Çıkarması, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemlidir. Çünkü dünya üzerindeki liderlik Sovyetlere doğru yaklaşmıştır. Türkiye'nin savaş yıllarındaki politikası tarafsız kalmaktır. Ancak Almanların yenilgisi ile Müttefik baskısı Türkiye'nin üzerinde artmış ve Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa sokmak istemişlerdir.

Müttefikler, Hitler Almanya'sını durdurmak için ikinci cephenin açılmasını zaruri görmüşlerdir. Churchill, Türkiye'nin Müttefiklerin yanında yer alabilmesi için kış boyunca Türkiye'ye silah yardımını planlarken, SSCB ve ABD'den Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma teminatı vermelerini düşünmüştür.

Casablanca Konferansı, Roosevelt ve Churchill savaşın gidişatını konuşmak için 14-24 Ocak 1943'de toplanmıştır. Konferansın önemli kararı: savaş düşman teslim oluncaya kadar devam edecektir. Türkiye'nin görüşü Almanya'nın SSCB'ye karşı korunmasıydı. Konferansın omurga konularından biri Türkiye'dir. Liderler, Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için malzeme yardımının yapılmasına karar vermişlerdir. Türkiye'ye gelecek Amerikan yardımları İngiltere aracılığıyla gerçekleşecektir. Casablanca Konferansı, Müttefiklerin siyasi birliklerini tamamlayamamış olsa da stratejik açıdan uyum sağladıklarını gösteren bir toplantı olmuştur.⁴⁶

Türkiye'nin savaş dışı kalma gayreti İngiltere'ye rağmen devam etmiştir. Çünkü İtalya'nın savaş dışı kalmasıyla Akdeniz'deki İtalyan tehdidi durmuştur. Türkiye savaşa yönelik politikalarını SSCB'nin ve İtalya'nın hareketlerine göre düzenlemiştir. Quebec Konferansı, 11-24 Ağustos 1943'te toplanmıştır. Amaç; Manş çıkarmasının onaylanmasıydı. Bunun yanında Müttefikler, Türkiye'nin savaşa katılmasının erken olduğunu düşünmüşlerdir. Balkanlarda yeni bir cephe açılmasının yanında Türk havaalanlarının Müttefikler lehine kullanılmasında görüş birliği sağlanmıştır. Türkiye'ye Almanya ile ilişkilerinin durdurması ve Boğazlardan Alman gemilerinin geçirilmemesi için baskı yapılmıştır. SSCB, Balkanlarda yeni cephe açılmasına karşı çıkmışlar ve Türkiye'nin savaşa bir an önce katılmasında ısrarcı olmuşlardır. Bu konferansa kadar ikinci cephenin açılmasını savunan SSCB

---

⁴⁶Uçarol, a.g.e., s.866.

kendisinden emin olunca müttefiklerinden farklı düşünmeye başlamıştır. SSCB'ye göre Türkiye'nin tarafsızlığı Almanların işine yaradığı için Türkiye savaşa "hemen" katılmalıdır.

Türkiye'ye verilecek askerî malzemenin bir kısmı Adana konferansında verilmiştir. Türkiye savaşa katılmak için elinde yeterli kaynağın olmadığını dile getirmiştir. 19 Ekim 1943'te Moskova'da Molotov, Eden ve Hull bir araya gelmişlerdir. Molotov, konferansa hızlı başlangıç yaparak Türkiye'nin savaşa girmesini bir telkin olarak değil, emir şeklinde olmasını, Stalin de "icap ederse enselerinden yakalayarak" savaşa sokacaklarını ifade etmiştir. İngiltere'nin düşüncesi Türkiye bir süre daha savaşa katılmayıp, kendi isteğiyle katılırsa malzeme temini açısından avantajlı olacağı idi. Türkiye savaşa zorlandığında, Manş çıkarmasının malzemelerinin bir kısmının Amerika'dan Türkiye'ye aktarılacağı söz konusuydu. ABD, savaş anında Türkiye'nin havaalanları ve ulaşım olanaklarından yararlanmayı öngörmüştür. Molotov, Türkiye'den üs istemenin yeterli olmadığını savaşa katılmasına ihtiyaç duyulduğunu aksi hâlde gerek kalmayacağını ifade etmiştir.⁴⁷

Üç liderin imzaladığı anlaşmaya göre; Türkiye'nin 1943'ten önce BM'nin yanında savaşa girmesini çok arzuya şayan bulunmuştur. Türkiye'den üsler ve Türkiye-İngiltere arasında anlaşmaya varılan savaş kolaylıklarının müttefik devletler için tahsis edilmesi konusunda BM derhâl talepte bulunmuştur. Kararlar savaşın kısaltılması, dört devlet deklerasyonu, nüfuz alanları, sömürgeler ve savaş suçluları şeklinde başlıklar altında toplanmıştır. Konferansta Avrupa sorunlarının incelenmesi için "Avrupa Komisyonu" kurulması kabul edilmiştir.

Sovyetler, Türk topraklarının kullanıma açılmasını istemiştir. Türkiye'yi savaşta yıpratıp, bölgede güçlü devlet olduğunda baskı altına almayı planlamıştır. Sovyetler, Türkiye savaşa girmeyecekse silah yardımının durdurulmasını önermiştir. Sovyetler, Adana görüşmelerinden sonra İngiltere'nin Türkiye'ye silah yardımına devam etmesinden tedirgindi. Konferansın sonucunda 1944'te Fransa'ya çıkarma yapılması konusunda İngiltere ve ABD, SSCB'ye garanti vermiştir. Böylece ikinci cephenin açılma konusu da kapanmıştır.

---

⁴⁷Oran, a.g.e., s.456.

Roosevelt ve Churchill, 23-24 Kasım 1943'te önce Kahire'de toplanmıştır. Türkiye'nin yeniden savaşa katılması söz konusu olunca Churchill, İnönü'ye görüşme teklif etmiştir. İnönü, müttefiklerin ısrarları devam etmesi üzerine '*prensip olarak*' savaşa katılmayı kabul etmiştir.⁴⁸ Gerekli olan silah malzemeleri temin edilmedikçe savaşa girilmeyecektir. ABD başka cephelerden kuvvet kaydırılmamasını, İngiltere de kuvvet kaydırmanın gerekli olmadığını söylemiştir.

28 Kasım-1 Aralık 1943 Tahran Konferansı toplanmıştır. Bu konferansın şifre adı '*Eureka*' idi.⁴⁹ Türkiye savaşa katılınca Boğazlar ve hava üsleri müttefikleri güçlendirecektir. Buradan düzenlenecek hava hareketleri Bulgaristan ve Romanya'nın savaştan çekilmesini sağlayacaktır. Stalin, Türkiye'nin artık savaşa girmesini beklemediğini girecek olursa da Türkiye'nin yararına olacağını ifade etmiştir. Türkiye'yi savaşa ikna etme işini İngiltere ve ABD'ye bırakmış aralarında bir sorun olduğunda Batı ile ilişkileri bozulacak böylece Türkiye'nin SSCB'ye yakınlaşmasını düşünmüştür. Churchill, Türkiye'ye üç devletin çağrısına uymadığı takdirde Boğazların statüsünün tekrar görüşülebileceğini hatırlatmıştır. Stalin Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesini dile getirmiştir. Anlaşılan o ki Boğazlar sorunu ne kadar çözülmüş olsa da Sovyetler en ufak bir toplantıda Boğazların kendi çıkarları adına çözülmesi için her zaman dile getirmiştir. Boğazlar, SSCB için sönmeyen bir ateş idi. Tahran Konferansı, Müttefiklerin görüş ayrılığı yaşadığını göstermiştir.

Taraflar, Türkiye'nin savaşa girmeden üsleri kullanmayacağını biliyorlardı. 1 Aralık'ta imzalanan bildiriye göre Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesi arzu edilmekte, Türkiye ola ki Almanya ile savaş hâlindeyken Bulgaristan Türkiye'ye savaş açarsa SSCB, Türkiye'nin yanında olup Bulgaristan'a savaş ilan edecektir. Türkiye için savaşa girmenin vakti gelmişti. Savaşa girmezse büyük devletlerle barış masasında yerini alamayacaktır.

Normandiya Çıkarması, İkinci Dünya Savaşı'nın bitişine işaret etmiştir. İngiltere ve ABD, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini tamamen bitirmesini istemiştir.⁵⁰ Savaş sonunda Avrupa'da yeniden bir düzen kurmak için 4-11 Şubat

⁴⁸Yalçın, Akbıyık, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.458.

⁴⁹Armaoğlu, **a.g.e.**, s.299.

⁵⁰Murat Özata, İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945), İstanbul Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.57., "Türkiye ABD'nin bu talebini yerine getirmemesi durumunda... ekonomik ambargo ile karşı karşıya kalacaktır."

1945’de Yalta Konferansı toplanmıştır. Konferansa katılan liderler: Roosevelt, Stalin ve Churchill idi. Stalin, toplantıda Rusların yaşam tarzı olan Boğazlar meselesini ve Montrö’de değişiklik yapılmasını önermiştir.⁵¹ SSCB, Türkiye’nin hem savaş anında hem de savaş tehlikesinin olduğunda Boğazları kapatma yetkisinden rahatsız olup, Boğazlardan serbest geçişi talep etmiştir.⁵² Yalta’daki diğer karar San Fransisco’da yapılacak BM toplantısına sadece 1 Mart 1945’ten itibaren Almanya ve Japonya ile savaş hâlinde olanlar kurucu üye olarak katılabilecektir. Türkiye 23 Şubat’ta savaş ilan ederek BM toplantısına kurucu üye olarak katılmayı amaçlamıştır. Yalta Konferansı, Müttefikler arasında görüş birliğinin sağlanamayacağını ve işbirliğinin bittiğini göstermiştir.

Molotov ve Sarper Türkiye’nin doğu sınırında değişiklik yapılmasını, Boğazlarda ortak bir savunma oluşturmayı ve Montrö’nün yeniden gözden geçirilmesini konuşmuşlardır. ABD, Türkiye’nin Boğazlardaki egemenliğini ihlal edecek düzeni istememiştir. 1945’ten sonra Türkiye, SSCB’nin görüşlerine karşı ABD’ye yaklaşmıştır.

Postdam Konferansı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945’te toplanmıştır. Diğer konferanslardan farklı olarak savaşın nasıl biteceği değil, barışın nasıl sağlanacağı konuşulmuştur. Stalin, Boğazların Türkiye ve SSCB sorunu olduğunu ifade etmiştir. Amacı Türkiye’yi diğer devletlerin desteğinden mahrum etmektir. Son büyük konferans olduğu gibi dünyanın artık iki bloğa ayrıldığını da göstermiştir. SSCB, Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye’ye 8 Ağustos 1946’da iletmiştir. Konferans devam ederken 1939 Üçlü İttifak hala geçerliydi. Herhangi bir saldırıda Türkiye yalnız kalmayacaktı. ABD’de vefat eden Türkiye’nin Washington Büyükelçisi M. Ertegün’ün naaşı Amerikan zırhlısı ile Türkiye’ye 5 Nisan 1946’da İstanbul limanına getirilmiştir. Zırhlının gelişi ile Türkiye’nin yalnız olmadığının sinyalleri verilmiştir. Missouri’nin ziyareti Türkiye’de çok yönlü politikanın başlangıcı olmuştur. Bu politikanın izlenmesinde en büyük rol SSCB’ye aittir. Türkiye ile ABD ilişkileri ilk önce askerî, kültürel olarak başlayıp, 1950’de NATO’ya üyelik başvurusu yaptığı ve 1952’de NATO üyeliği kabul edilen bir süreci

⁵¹Özata, **a.g.t.**, s.66., ‘‘Wilson şöyle demektedir: ‘‘Bana göre Sovyetler Birliği’nin ortaya attığı Boğazlar sorusu, Sovyetler Birliği’nin asıl amacının sadece yanıltıcı bir görüntüdür...’’

⁵²Oran, **a.g.e.**, s.472.

izlemiştir. Şafak ‘‘bugün ABD için vazgeçilmez müttefik olan Türkiye, bu konumuna Osmanlı birikimiyle’’ geldiğini ifade etmiştir.⁵³

ABD, bu zırhlıyı Türkiye’ye göndererek SSCB’ye dayanışma, dostluk mesajı vermiştir. Missouri, Japonya’nın teslim olduğu anlaşmanın imzalandığı bir zırhlı olup, bu zırhlının gönderilmesi manidar bir tutum olmuştur.⁵⁴ Dünyada iki devletin rekabet içinde olduğu açıktır.

Zırhlının gelişindeki asıl amaç Washington Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün’ün cenazesini Türkiye’ye getirmektir. Kasım 1944’te vefat eden Büyükelçiyi diplomatik kurallara uygun olarak, cenazesi savaş gemisi ile ülkesine gönderilmesi talep edilmiştir. Acheson, cenazenin savaş gemisiyle Türkiye’ye gönderilmesini önermiş ve Truman’da kabul etmiştir. Ancak savaş sona erdiği zaman uygulanmıştır.

Ertegün’ün naaşı törenin ardından zırhlıya konmuştur. Missouri’ye Providence ve Power eşlik etmiştir. Bu ziyaret basın tarafından takip edilip, Türkiye’ye aldığı mesafe anlık haber olarak verilmiştir. Cumhuriyet gazetesi⁵⁵ ‘‘...Missouri zırhlısı. Dün Cebelitarık’tan Akdeniz’e girdi. Dost memleketin harb gemileri, Cuma sabahı limanımızda bulunacaklar.’’ haberini vermiştir.⁵⁶ İstanbul’da hazırlıklar başlamıştır. Belediyeler temizlik kampanyası ve Beyoğlu’ndaki eğlence yerleri yeniden düzenlenmiş, genelevlerin olduğu sokaklar temizlenmiş ve evler iç-dış badana yapılmıştır. PTT tarafından Missouri için pullar bastırılmıştır. Amerikalı konuklara özel ‘‘missouri’’ sigaraları piyasaya sürülmüştür. Taşçı’ya göre ‘‘İstanbul büyük bir hasretle ‘işgal edilmeyi’’ bekler gibiydi; sanki ‘mütareke’’ özlemi içindeydi!’’⁵⁷

Missouri zırhlısı, Yavuz tarafından karşılanmıştır. Ziyaret programı başladıktan sonra İnönü’nün ‘‘Amerikan Donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulumursa, o kadar iyi’’ sözleri ABD politikası hakkında ipucu vermiştir.⁵⁸

⁵³Nurda Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul 2003, s.201.

⁵⁴Özata, **a.g.t.**, s.82.

⁵⁵Cüneyt Akalın, ‘‘Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı’’, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/9930>, s.4. ‘‘Cumhuriyet’in, Amerikalı ünlü gazeteci Walter Lippman’dan... ‘‘Missouri’nin seyahati, Amerika’nın Akdeniz’de yardımcı bir devlet değil, bağımsız bir güç olarak tanınması anlamına gelir. Stalin bunu anlamalı’’

⁵⁶Akalın, **a.g.m.**, s.261.

⁵⁷Selcan Taşçı, **Darbeleri Okuma Kılavuzu**, Galeati Yayıncılık, (1. Baskı), Ankara 2018, s.36.

⁵⁸Akalın, **a.g.m.**, s.6.

Altan Öymen, çocukluk yıllarını anlattığı ‘‘Bir Dönem Bir Çocuk’’ adlı anı çalışmasında, Amerikan askerlerinin aynı zamanda turist olduklarını ve ülkeye az da olsa para bıraktıklarını dolayısıyla bu ziyaretin Türk turizminde de bir başlangıca işaret ettiğini belirtmiştir. Ankara’da ‘‘Missouri’’ adında lokanta açılmıştır. ‘‘Rus Salatası’’ artık ‘‘Amerikan Salatası’’ olarak hatırlanmıştır. Yani Ruslara karşı hissedilen endişe ve kızgınlık ile Amerika’ya duyulan sempati doğru orantılıydı.

Metin Toker yazısında ‘‘...Yolumuz açık olsun dostlarımız’’ ifadelerini kullanmıştır.⁵⁹ Gazetelerde iki Türk öğrencinin de zırhlıyla beraber döndüğünü yazmıştır. Vatan gazetesindeki manşette ‘‘Amerikan denizcileri; Birgün Türkiye harbe girerse, Amerikan harp dışı bile olsa, biz Missouri askerleri Türk donanmasının bir numaralı gönüllüleriyiz.’’ ifadeleri yer almıştır.⁶⁰ Gezi İtalya ve Tanca’dan sonra ABD’ye dönüşüyle son bulmuştur.

Zırhlının Türkiye’ye gelişi ile ABD istediğinde SSCB’nin en yakın komşusunu ziyaret edebildiğini göstermiştir. Missouri’nin Akdeniz ve İstanbul sularına gelmesinin siyasi manası ABD, Akdeniz’de Yakın ve Orta Şark’ta barışın koruyucusu olacağını ve tahakkümün ortadan kalkması için kuvvetini kullanacağını da anlatmak istemiştir. Bir ‘‘gövde gösterisi’’ olarak adlandırılabilir. Toker ‘‘Missouri’nin İstanbul’a gelişinin resmi nedeni bir cenazeyi getirmektir. Ancak Amerika bu ziyaretle, Ortadoğu’ya benim de elim uzanır’’ demiştir.⁶¹ Abidin Daver, ‘‘...Gözleri ile düşünen ve karar veren halk kitleleri için Missouri gibi mutheşem bir zırhlı, bir teknik harikası yüzbinlerce broşürden daha kuvvetli ve daha tesirli bir propaganda aracı...’’ olduğunu açıklamıştır.⁶²

SSCB, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyaya komünizmi ihraç ederek bu ülkeleri kendisinin uydusu hâline getirmeye başlamıştır.⁶³ Sovyet tehdidi artık ideolojik olarak Dünya’yı tehdit etmiştir.

Avrupa’yı Sovyet tehdidinden korumak için önlemler alınmıştır. Truman Doktrini, SSCB’yi çevreleyerek Avrupa’yı koruyacak siyasi, askerî ve ekonomik yapıya sahip mozaik bir yapıdır. Önlemler zinciridir. Başkan Truman, 5 Nisan 1946

⁵⁹Akalın, a.g.m., s.7.

⁶⁰Akalın, a.g.m., s.8.

⁶¹Akalın, a.g.m., s. 265.

⁶²Akalın, a.g.m., s.268.

⁶³M. Faruk Çakır, **Amerikan Bakış Açısından Türkiye’de 1957-60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri**, Kırıkkale Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi s.63. ‘‘Ruslara karşı duyulan güçlü nefret ve güvensizlik nedeniyle Komünizm ideolojisi bir ‘‘Rus ürünü’’ olarak görülmektedir.’’

konuşmasında Yakın ve Orta Doğu'nun kritik bir bölge ve zengin doğal kaynaklara sahip olduğunu ifade etmiştir.

ABD'nin önceliği Avrupa'yı SSCB'nin tehlikesinden korumaktır. Truman Doktrininin amacı Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin savunması değildi. Truman için önemli olan unsur: Yunan iç savaşının bitmesi ve Avrupa'da huzuru yeniden tesis etmektir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı, SSCB'ye karşı alınan önlemlerdir. Truman Doktrini, Türkiye için âdeta bir yardım eliydi.⁶⁴ Amerikan yardımının Türkiye için önemi Sovyet tehdidinin engellenmesi ve ülkeye yabancı sermayenin girişini sağlamaktı.

Başkan Truman, 12 Mart 1947 tarihli kongre konuşmasında Türkiye ve Yunanistan için öngörülen yardımın onaylanmasını ve Türkiye'nin ABD desteğine ihtiyacı olduğunu da söylemiştir. Aksi takdirde bu iki ülkenin demokratik Batı için birer kayıp olacağını da söylemiştir. Truman'ın kongre konuşması '*soğuk savaş döneminin başlangıcı*' olmuştur.⁶⁵

Truman Doktrininde Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardımı ve askerî, sivil danışmanlar gönderilmiştir. Türkiye'nin askerî yönden güçlendirilmesi kaçınılmaz idi. ABD'nin yardım programına Türkiye'yi dâhil etmesinin asıl nedeni SSCB tehlikesi Avrupa'ya gelmeden ön saflarda Türkiye aracılığıyla engellenmesidir. Türkiye, yardımla Sovyetlere karşı kendini güvende hissetmeye başlamıştır. Türkiye'de her hükümet olası bir Sovyet tehdidinden sürekli bahsetmiştir. ABD'de bu korku politikasından sıklıkla bahsetmiştir.⁶⁶ Ülkenin kötü rüyası artık Sovyetler olmuştur.

Truman Doktrini ile Türkiye'nin amacı Batı öncülüğünde kurulan siyasi, askerî ve ekonomik yapılara üye olmaktır. Dış politikasındaki yalnızlık, ekonomideki darboğaz ve ordunun çağdaş malzemelerle yenilenme gereği yardımı kabul etmesinde etkili olmuştur. Truman Doktrini, Batı ile uyum sürecinin başlangıcıdır. Türkiye, önceden Filistin'in bağımsız bir devlet olmasını savunurken daha sonra İsrail devletini resmen tanıması ile doktrinin etkileri görülmüştür. ABD, doktrin ile

⁶⁴Baskın Oran, '*Türkiye'nin <<Kuzey'deki Büyük Komşu>> Sorunu Nedir?*', *Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1970)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:XXV, S:1, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s.73. "... Sovyetlerden ses kesildikten sonra Truman Doktrini ve Marshall yardımı gelmiştir.

⁶⁵Altan, *a.g.e.*, s. 85.

⁶⁶Çakır, *a.g.t.*, s.63. "Türk halkı ve hükümeti Ruslara karşı 'kökleşmiş bir nefret ve güvensizlik duymaktadır..."

Ortadoğu'da İngiltere'nin vârisi olmuştur. Hiçbir çıkarı yokken Yunanistan ve Türkiye'nin savunmasını üstlenmiştir. Bazı üyeler bu yardımı haksız bulup, özellikle Türkiye'nin savaşa katılmadığı bu yüzden de zararı olmadığı için yardım engellenmeye çalışılmıştır.

Truman Doktrini, 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin bu yardımla uygar dünyanın ileri karakolu olduğunu düşünenler de vardı. Pravda gazetesi 12 Haziran'daki yazısında Türkiye'nin ABD'nin kontrolünde olup askerî bağımsızlığını kaybettiğini aynı zamanda ülkenin yabancı sermayeye kapılarını açmasından dolayı Türkiye'deki demokratiklerin Amerikan sömürgesi hâline gelmesinden kaygılandıklarını yazmıştır.⁶⁷

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa'yı ekonomik açıdan iyileştirmeyi düşünmüştür. Plan, Avrupa'da istikrarı sağlayacak ve bu ülkelere SSCB'ye karşı direnç kazandırılacaktır. Hasan Saka, 1947'deki toplantıda Türkiye'nin 615 milyon dolarlık ekonomik ihtiyacından söz etmiştir.

Marshall'ın açıklamaları Truman Doktrinini tüm Avrupa'yı kapsayacak hâle getirmiştir. Avrupa'nın derdine tek bir reçete yazılmıştır. Avrupa'ya yardım karşılığında ekonomik açıdan ABD'ye rakip olmaması ve ABD'nin üstünlüğünü kabul etmesini istemiştir. Plan 3 Nisan 1948'de yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Marshall yardımı için 4 Temmuz 1948'de OEEC Anlaşmasını imzalayarak yardımı almıştır. Türkiye ilk yardımı Mart 1948'de 10 milyon dolar olarak başlamıştır. Türkiye Sovyet tehdidine karşı Batı'nın yanında olduğunu göstermiştir. Marshall yardımıyla Sovyetlerin petrol kaynakları üzerinde yaratacağı tehlikenin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.⁶⁸

Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın uzun süreli sonucunda Türkiye'ye Amerikan nüfuzunun temellerini atmıştır. Ülkede, ABD hayranlığı başlamıştır. Halka Amerikan malı kullanmak ve Amerikan yaşam tarzı bir lüks olarak benimsetilmeye çalışılmıştır.⁶⁹ Feroz Ahmad'a göre Truman Doktrini ve Marshall Planıyla başlayan süreç 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne üye olmasıyla en yüksek noktaya ulaşmıştır.⁷⁰

⁶⁷Bilge, **a.g.e.**, s.333-334.

⁶⁸Rasim Koç, **İdam Sehпасındaki Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu**, Kopernik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018, s.57.

⁶⁹Oran, **a.g.e.**, s.537.

⁷⁰Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, (11. Basım), İstanbul 2012, s.131.

1948 Berlin'in SSCB tarafından işgali ve Çekoslovakya'da komünistlerin iktidarı ele geçirmesiyle NATO fikrinin temellerini atmıştır. NATO, ortak savunmanın yanında ekonomik ve kültürel işbirliğini de içermektedir. 1948 Kasım'ında olumsuz cevap olarak Ankara'ya bu antlaşmanın bir coğrafi savunma konsepti olduğu söylenmiştir. Sadece Kuzey Atlantik ülkeleriyle sınırlı kalacağını altı çizilmiştir. Sever'e göre NATO'ya kabul edilmemesinin ardındaki sebebin ABD'nin Türkiye'nin güvenliğine karşı ilgisinin azalması şeklinde ifade etmiştir.⁷¹

Türkiye, NATO aracılığıyla ABD desteğini garanti altına almayı hedeflemiştir. Koç'a göre Zorlu'nun amacı Türkiye'nin yararına olan ne varsa NATO'dan almaktır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Batı'ya yönelik dış politikanın daha aktif olacağını demiştir.⁷² DP'liler, İnönü'ye neden NATO'ya üye olmadıklarını sorduklarında Batılı devletlerin Türkiye'ye böyle fırsat sunmadıklarını ifade etmiştir. Batı o dönemde Türkiye'ye sadece savaşa katılmasını önermiştir.

Acheson, ABD'nin güvenliğini coğrafi sınırlarla tanımlanamayacağı ve ABD'nin hür ulusların sınırlarının bütünlüğü ve bağımsızlıklarının devamı için ABD'nin bu ülkelere yardım etmesinin gereğini açıklamıştır.⁷³

4 Nisan 1949'da Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Portekiz ve ABD Dışişleri Bakanları Washington'da Kuzey Atlantik Anlaşması'nı imzalamışlardır. NATO çevreleme politikasının en önemli kilometre taşıdır.

Türkiye'nin pakta alınmaması ülkede tepkiye sebep olmuştur. Sadi Irmak, pakta Sovyetlerin Avrupa'da yayılmasını engelleyen bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Yavuz Abadan "*başka tamamlayıcı paktlara gerekli olduğunu*" demiştir.⁷⁴ Türkiye kendisinin pakta dâhil edilmemesinin Batı'nın savunmasında bir boşluk yaratacağını düşünmüştür. Celal Bayar, Türkiye'nin pakttan bir süreliğine dışlandığını ifade etmiştir.

⁷¹Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Kitapları, (1. Basım), İstanbul 1997, s.59.

⁷²Sever, **a.g.e.**, s.63.

⁷³Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayıncılık, (4. Basım), Ankara 2014, s.11.

⁷⁴Bağcı, **a.g.e.**, s.19.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını savunanlar ve savunmayanlar vardı.⁷⁵ Başbakan Günaltay, Türkiye'nin pakta girerek gereksiz sorumluluklar üstleneceğini ifade etmiştir. Türkiye, Akdeniz Paktı'nın kurulmasını hızlandırmıştır.⁷⁶ Tez şöyledir: Sovyetler NATO'nun kapsadığı bölge dışında kalmasından dolayı Yunanistan'ı sıkıştırabilecektir. SSCB'nin sıcak denizlere inmesine engel olmak için Türkiye, ABD, İngiltere, Yunanistan, Fransa, İtalya'nın Akdeniz Paktı'nı kurması gerekliydi.

Türkiye'nin bu dönemdeki önemli kararı: Kore'ye asker göndermek. Menderes Hükümeti, Kore'ye asker göndermenin önemini⁷⁷ yükseltmek adına Diyanet İşleri Bakanlığınca hazırlanan ‘‘Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret’’ adlı kitapta; ‘‘Kore yolu Allah yoludur... Omin için Korede vefat edenler şehiddir... Dünyada fenalıkları durdurmak, iyilikleri yürütmek üzere birleşmek; Allah'ın emri iktizasıdır... tecavüz ve zulme karşı Müslümanlar alakasız kalamaz. Bu alakasızlık Allaha alakasızlık’’ ifadeleri yer almıştır.’’⁷⁸ Cumhurbaşkanı Bayar ‘‘...Kore krizinde sizinle samimiyetle birleşerek iyi niyetimizi gösterdik... Biz propagandadan kolayca etkilenen bir millet değiliz... Geleceğimizin tehlikede olduğunu hissediyoruz.’’ cümlelerini kullanmıştır.⁷⁹

Kore'ye asker gönderme kararı TBMM'ye danışılmadan ve Anayasaya aykırı şekilde gerçekleştirilmiştir.⁸⁰ Menderes ‘‘Kore örneği yeni ihlallere kapı açabilecek bir öneme sahipti ve bu açıdan Kore'de sessiz kalma, Moskova yönetimine yeşil ışık yakmak anlamına gelecekti.’’ demiştir.⁸¹ Aydemir, Kore Savaşı'nın bir milletin savaşı olmadığını aksine çağın iki büyük devletlerin arasındaki rejim mücadelesi olduğunu yazmıştır.⁸² İnönü, Kore cephesinin olmadığını aksine Atlantik'ten Pasifik'e kadar bir cephenin olduğunu ifade etmiştir.⁸³ Kore Savaşı için

⁷⁵Çakır, a.g.t., s.68. ‘‘ Warren'a göre, İnönü aslında Türkiye'nin Batı ittifakı (NATO) içinde üstlendiği role karşı çıkmamış, Türkiye'nin Arap dünyasının işlerine karışmaması yönündeki geleneksel dış politikaya bağlılığı nedeniyle bu eleştiriyi yapmıştı.’’

⁷⁶Bkz. Oran, a.g.e., s.548.

⁷⁷Yaşlı, a.g.e., s. 124. ‘‘Bu dövizlerde ‘‘Bir Kızıl öldürenin sevabı bin yazılır’’, ‘‘Komünizm milli mukaddesatımızın düşmanıdır’’ ve ‘‘Bütün dünya milliyetçileri komünizme karşı birleşiniz’’ yazıyordu.’’

⁷⁸Fatih Yaşlı, **Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkeş Türkiye ve Soğuk Savaş**, Yordam Kitap, (1.Basım), İstanbul 2019, s.90.

⁷⁹Sever, a.g.e., s.67.

⁸⁰Oran, a.g.e., s.545. ‘‘1924 Anayasasının 26. Maddesinde Büyük Millet Meclisi, (...) devletlerle muahede ve sulh akdi, harp ilanı (...) gibi vezaifi [vazifeleri] bizzat kendi ifa eder’’ hükmü yer almaktaydı.’’

⁸¹Ali Balcı, **Türk Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2017, s.107.

⁸²Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1950-1964**, III, Remzi Kitabevi, (11.Basım), İstanbul 2017, s. 296.

⁸³Aydemir, a.g.e., s.297.

Genelkurmay Başkanı General Omar Bradley'e göre yanlış zamanda, yerde ve düşmana karşı olan bir savaşı.⁸⁴

İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını uygun görmemiştir. Ona göre Türkiye Ortadoğu'yu korumalıydı. Ancak Kore Savaşı'nın ardından ılımlı bakmıştır.⁸⁵ SSCB'nin, Ortadoğu'da yaratacağı tehlike karşısında Türkiye'nin stratejik önemi artmıştır. İngiltere, Türkiye'nin ODK'ye katılmasının ilk adımı olarak NATO üyeliğinin gerekliliğini belirtmiştir. Böylelikle Menderes Hükümeti, ODK'ye katılacağına garantisini vermiştir.

Türkiye'nin NATO'ya alınmasında Amerikan Büyükelçisi George Mc Ghee etkili olmuştur. Amerikan Büyükelçisi, Cumhurbaşkanı Bayar'a "ABD kamuoyu şimdi Türkiye'ye olumlu bakıyor; Türkiye'ye Atlantik Paktı üyeliği önermek için çok uygun bir zaman" açıklamasını yapmıştır.⁸⁶ Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 15 Şubat 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak kabul edildiklerini bildirmiştir. ABD, Türkiye'nin NATO üyeliği ile sağlayacağı insan gücünün önemli olduğunu düşünmüşlerdir.⁸⁷ Türkiye'nin NATO üyeliği mecliste 1 çekimser, 404 evet oyu ile onaylanmıştır. Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuşlardır. Zafer gazetesi bu üyeliği Kore'de dökülen Türk kanlarının heba olmadığını, Ottawa'daki imzacıların mürekkebinde ise Kore kahramanlarına ait kanının payı olduğunu yazmıştır.⁸⁸

Türkiye, NATO'nun doğudaki karakolu idi. NATO üyeliği Türkiye'nin iç politikasında başarı olarak değerlendirilmiştir. Zürcher'e göre Türkiye NATO'ya üye olarak stratejik açıdan Sovyet tehdidine karşı güvence, Batı yardımının ve para akışının garantilendiğini aynı zamanda Türkiye, Batılı uluslararası eşit koşullarda görülmeye başlanmıştır.⁸⁹ Oran, NATO'ya üye olmayı bir adamın kundakçılara verdiği para karşılığında kendi evini yaktırmasına benzetmiştir.⁹⁰

SSCB'yi çevreleme politikası bölgesel paktlarla devam etmiştir. Balkan Paktı'nın kurulmasında taraflar arasındaki ortak tehlike etkili olmuştur. İkinci faktör Batılı devletlerin desteği ve ekonomik ihtiyaçlarıdır.

⁸⁴Kissinger, Henry, **Dünya Düzeni**, (Çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2016, s.320.

⁸⁵"Kore İhtilali Komünizme karşı yapıldı", Akşam, 17 May 1961, s.1.

⁸⁶Sever, **a.g.e.**, s.75.

⁸⁷Sever, **a.g.e.**, s.72.

⁸⁸Balcı, **a.g.e.**, s.108.

⁸⁹Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, (28. Baskı), İstanbul 2013, s.342.

⁹⁰Oran, **a.g.m.**, s.74.

ABD, Balkanlarda da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında ittifak yapılmasını teşvik etmiştir. Menderes Atlantik'ten Pakistan'a kadar güvenliğini sağlamak için Balkan Paktı'nın kurulmasına yönelik çalışmıştır.⁹¹ Emekli Büyükelçi Kuneralp, Balkan Paktı'nı *‘‘Bağdat Paktı'nın Batı'daki Kardeşi Olarak’’* yorumlamış ve Kuneralp, *‘‘Fatin Rüştü Zorlu, Balkan Paktı'nın Fikir babası’’* şeklinde ifade etmiştir.⁹²

Balkan Paktı, NATO'dan farklı bir yapılanmadır. Antlaşma'nın özelliğine göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer devletlerin yardıma gelme yükümlülüğünün olmamasından dolayı NATO'dan farklıdır. Köprülü'ye göre bu pakt Avrupa'nın güvenliğini sağlayacaktır.

Balkan Paktı'nın ölü doğmuş bir pakt olmasının sebepleri: Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu BM'ye getirmesinde görüş birliğinin olmaması, 1955'te SSCB-Yugoslavya yakınlaşmasıyla işlevinin bitmesidir. Ancak Bağdat Paktı uzun soluklu ve Ortadoğu'ya tesiri kalıcı olmuştur. Diğer girişimlerin ve Bağdat Paktı'nın ortak hedefi SSCB'ye karşı oluşmalarıdır.⁹³ *SSCB'yi güneyden çevreleyen güçlü ‘‘Kuzey Kuşağı’’ (Northern Tier) devletlerini oluşturan bir pakt kurulması öngörülmüştür.*⁹⁴ Bağdat Paktı, 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında kurulmuştur. Pakta daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran katılmıştır.

Hüseyin Bağcı, Rusya'nın Ortadoğu'da yayılcı emeller beslediğini ABD'nin de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak için bölgeye geldiğini ifade etmektedir.⁹⁵ Kuneralp'e göre dönemin dış politikasında Sovyet yayılmasına set çekmek, Batı'yla işbirliği, taksim yoluyla Kıbrıs sorununu çözmek yerini almıştır.⁹⁶ Türkiye, Sovyet tehdidini güneyden de hissetmiştir.

Menderes, Bağdat Paktı ile Ortadoğu'da liderliği üstlenmeye çalışmıştır. SSCB'ye göre Bağdat Paktı, Türkiye ve bölge halklarının çıkarına aykırı bir ABD

⁹¹Bağcı, a.g.e., s.51.

⁹²Bağcı, a.g.e., s.51.

⁹³Vefa Kurban, ‘‘1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2014, Sayı 28, İzmir Bahar 2014, s.260. ‘‘Ferens Vali şöyle yazmıştır: ‘‘Bağdat Paktı Sovyetler Birliğinin 1955’lerden itibaren bölge işlerine karışmasına neden olmuştur’’

⁹⁴Fusun Türkmen, **Kırılğan İttifaktan ‘‘Model Ortaklığa’’ Türkiye ABD İlişkileri**, Timaş Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012, s.887.

⁹⁵Erel Tellal, **SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.46.

⁹⁶Tellal, a.g.e., s.48.

planıydı. Türkiye'nin izlediği dış politikayı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine benzeterek, Türkiye'nin sonunun Osmanlı'nın sonu gibi olacağını vurgulamıştır.⁹⁷

ABD, Bağdat Paktı ile SSCB'yi çevrelerken, bölge devletleri tepki göstermiştir. Arapların, SSCB'den çekinmemesi nedeni aralarında ortak bir sınırın olmamasıdır. Dolayısıyla Sovyet tehlikesi onlar için çok uzaktaydı. 1956 Arap-İsrail Savaşı, Arap devletleri arasında Batı karşıtlığını başlatmıştır.⁹⁸ Bu savaş, SSCB ile Arap devletleri arasında bağ oluşturmuştur. Armaoğlu, Bağdat Paktı'nın Ortadoğu'yu "*Sovyet Rusya'ya karşı birleştirmek*" amacıyla yapıldığını demiştir.⁹⁹ Devrim sonucunda Irak, Pakt'tan çekilmiştir. 21 Ağustos 1959'da Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) olarak değişen bu oluşum 1979 İran Devrimi ile sonlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB ile Türkiye arasında ilk diplomatik ziyaret Stalin'in cenaze töreniyle gerçekleşmiştir. 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Türkiye ve SSCB ilişkilerinin normalleştirilmesi için atılan ilk adımdır. SSCB, 20. Kongre'den sonra Stalin ve Stalin'in izlediği politikaları terk ettiğini ilan etmiştir. 30 Mayıs 1953 Sovyet notasıyla SSCB, Türkiye'ye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki emellerinden vazgeçtiğini bildirmiştir.

SSCB notası komşularıyla ilişkilerini yeniden düzenlemek istediğini, Türkiye'den toprak istemediğini açıklamış ve Boğazlar sorununa değindiğini göstermiştir. Boğazlar sorununu her iki devletin güvenliğini sağlayacak şekilde çözülmesi dile getirilmiştir.

İngiltere, bu notayı SSCB'nin Türkiye'ye karşı geri adım attığını ve Türkiye'yi yanına çekerek Batılı bağlaşıklarıyla ilişkilerini ayırmaya çalıştığını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Fransa ise Doğu ve Batı arasındaki ilişkileri yumuşatma isteği olarak düşünmüştür.¹⁰¹ Türkiye için notanın olumlu tarafı Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıdır. Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşmanın iki çekincesi: Batı yardımları ve Montrö'nün düzenlenmesi için gerekli olan zamanın yaklaşmasıdır.

Türkiye, cevaben notasını 18 Temmuz 1953'te vermiştir. Notada SSCB'nin toprak isteğinin olmaması memnuniyetle karşılanmıştır. İkincisi iyi komşuluğun sağlanması için her zaman çabalandığı ve SSCB'nin de aynı isteği paylaşmasının ve

⁹⁷Tellal, **a.g.e.**, s.72.

⁹⁸Kurban, **a.g.m.**, s.265. "Arapların kulakları ancak Kahire, Şam, Moskova ve Taşkent'ten gelen radyo seslerine açıktır. Başka dili anlamıyorlar."

⁹⁹Armaoğlu, **a.g.e.**, s.375.

¹⁰⁰Oran, **a.g.e.**, s.512.

¹⁰¹Oran, **a.g.e.**, s.512.

Boğazlarda Montrö çerçevesinde iki tarafın kabul edeceği şartlar altında belirleneceğinin altı çizilmiştir.

20 Temmuz 1953 tarihindeki ikinci SSCB notasında Boğazlarda Amerikan ve İngiliz savaş gemilerinin artmasından şikâyet edilmiştir. Türkiye bunun nezaket ziyareti olduğunu ve Montrö'nün şartlarına uyulduğunu bundan dolayı haber vermeyi gerektirmediğini belirtmiştir.

1953'ten itibaren SSCB'den ithalat yapmayan Türkiye, 1954 ve 1955 yıllarında ise toplam 32.767.000 TL'lik alım yapmıştır. 1953-1955 yıllarında SSCB'nin Türkiye'den yaptığı ithalat ise 35.877.000 TL olmuştur. İki ülke ekonomik ilişkilerini geliştirmek için ortak payda da buluşmuşlardır. 1954'te İzmir Uluslararası Fuarı'na SSCB'nin de katılması Türkiye ekonomisini olumlu etkilemiştir. SSCB, fuara katılma isteğini Ocak 1954'te Türkiye'ye iletmiştir. SSCB, 1955'te fuara katılacağını açıklamıştır. Türkiye, komünizme karşı olumsuz duygulardan dolayı bu haberin basına yansıtılmaması için özen göstermiştir.

SSCB'nin ekonomik girişimleri Arpaçay Nehri'nde kendini göstermiştir. Nehirdeki su miktarının değişmesiyle sulama amaçlı gölet yapılması gündeme gelmiştir. 1953'te gölet yapımı için iki ülke anlaşsa da bu anlaşmanın yapılması için on yıllık süre geçecektir.

1953 ve 1956 yıllarında ticari ilişkilerin hızı azalmıştır. 1956 yılında SSCB tekrar ekonomik ilişkilerini geliştirmek için Türkiye'ye çağrı yapmıştır. Şubat ayında yapılan yardım önerilerine Hüseyin Cahit Yalçın, *'Rusya'dan ne askeri ne iktisadi hiç bir yardım kabul edemeyiz. Çünkü bu yardımın karşılığının neye malolacağını hesap edecek kadar tecrübemiz ve mantığımız vardır'* sözleriyle karşı çıkmıştır.¹⁰² Bu dönemde Türkiye, ekonomik ve siyasi çıkmaza girmiştir. Ekonomik hayatın devamlılığı için ABD'den gelecek krediler hayati önem taşımıştır. 18 Mayıs 1956'da Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. 1958'de 1 dolar 2.80 liradan, 9.025 liraya yükselmesiyle Türkiye, en yüksek devalüasyonlarından birini yaşamıştır.

Temmuz 1957'de İş Bankası ve SSCB teknoloji transferine imza atmışlardır. Cam fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir. Ülke içinde komünizme ve SSCB'ye karşı olumsuz duyguların etkisiyle Batı'dan alınan yardımların daha faydalı olduğu, Doğu Bloğu ile yapılan ticaretin kârsız olacağı söylenmiştir. 1958 yılında

---

¹⁰²Tellal, a.g.e., s.145.

Sümerbank'ta ‘‘Tehnoeksport’’ firmasıyla anlaşarak tekstil fabrikası anlaşması imzalanmıştır. Forum dergisi, Türkiye’nin SSCB ile ekonomik ilişkilerini doğru görmediğini ve sebebinin SSCB’nin bu yardımları siyasi baskı aracı olarak kullanacağını, dış ticaretin SSCB’ye bağlanmasından çekinildiğini ifade etmiştir. Mecliste SSCB ile ekonomik ilişkiler sorulduğunda Zorlu, ekonomik ilişkilerin firmalar arasında gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁰³

*Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin bir diğer özelliği de, iki ülkenin gerek ticarî ilişkiler, gerekse ekonomik yatırımlar konusunda birbirini tamamlayan iki ayrı bünyeye sahip oluşlarıdır.*¹⁰⁴

ABD yardımlarına rağmen Türkiye bu dönemde yeni ekonomik kaynaklar aramıştır. Bunlardan biri Uzakdoğu diğeri SSCB idi. Ülke içindeki ekonomik ve siyasi bunalımın artmasıyla 27 Mayıs 1960 darbesi ile Menderes Hükümeti sona ermiştir.¹⁰⁵

TSK’nın modernizasyonu 1877-1878 yılı Osmanlı-Rus Harbine dayanmaktadır. Adı ıslahat, reform, gençleşme, devinim ya da modernizasyon her ne olursa olsun Osmanlı Devleti o dönemde başarılı olamamıştır.

Orduda yenilenmenin ilham kaynağı Prusya/Alman ordusu olmuştur. Osmanlı Devleti’nin kara kuvvetleri Prusya/Alman, deniz kuvveti ise İngiltere örnek alınarak oluşturulmuştur. Bundan sonra Prusya/Alman modeli, 1870-1871 Prusya-Fransa Savaşında, Amerikan modeli de İkinci Dünya Savaşı’nda denenmiş, uygulamaya geçmiştir.¹⁰⁶

Prusya ve Amerikan modeli arasında farklılıkları; Prusya modelinde katı disiplin, ordu-millet anlayışı, topyekûn harp anlayışı, kara kuvvetlerinin önceliği, kısa sürede neticeye ulaşmak, muharebenin akışı komutanın yönetimine bırakılması, subaylar askerî bilgilerin yanında entelektüel bilgilerin de edinimine yer verilmiştir. Amerikan modeli ise müşterek harp algısı, harpte taktik ve strateji odağı, siyasal harp anlayışı, yıpratma stratejisi, muharebe görevlendirilmesinin detaylı olarak

¹⁰³Tellal, **a.g.e.**, s.148.

¹⁰⁴Reşat Titiz, ‘‘Türk-Sovyet İlişkileri’’, Akis, 7 Ocak 1967, Sayı:655. s.26.

¹⁰⁵Aydemir, **a.g.e.**, s.394. ‘‘... silâhsız tecavüz ne demektir? Fatin Rüştü’nün cevabını veremediği, tarifini yapamadığı temel sorun buydu... Bülent Ecevit diretiyordu: <<Türkiye dışarıdan silâhlı bir tecavüze uğrar, Amerika yardımımıza koşar. Zaten bu, NATO’nun da bir görevidir. Ama, silâhsız tecavüz ne demektir? Silâhsız bir tecavüze karşı, silahlı Amerika müdahalesi nasıl olur?>>

¹⁰⁶Serhat Güvenç, ‘‘ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960’’, https://www.academia.edu/1272033/ABD_Askerî_Yardımları_ve_Türk_Ordusunun_Dönüşümü_1942-1960, s.256.

düzenlenmesi, subayların akademik eğitiminden sonra uygulama eğitimine uygunluğu beklentisi yer almıştır. Aynı zamanda savaşın gidişatı sadece komutanın seçeneğine bırakılmamıştır. Askerî disiplin içerisinde bilgi alışverişi dâhilinde ortak akla da önem verilmiştir. Amerikan modelinde savaşa başlamadan savaşın son noktasına kadar planlandıktan sonra harekete geçilecektir.

Erken Cumhuriyet Döneminde ABD yardımları kendini en fazla hava kuvvetlerinde hissettirmiştir. 1930'larda av, eğitim ve bombardıman hava uçakları alınmıştır. Amerikan ürünleri, Ödünç Verme-Kiralama Kanunu ile daha fazla görülmüştür. Ancak Türkiye'nin alacağı yardım İngiltere aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de, ABD yapımı araç ve silahları ya da İngiltere menşeli silahları Türkiye'ye vermiştir. Türkiye yardımı olsa da Alman hayranlığı hâlâ sönmemiştir. Bahtiyar Yalta, Kore Savaşı'nda Amerikan askerî sistemini görünceye kadar Alman askerî sisteminin Amerikan sisteminden üstün olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin yardım programının başlangıç yeri Filipinler olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımın önemli noktası yardımın miktarıdır. Tümgeneral Olmsted askerî yardımın '*hayır işi*' olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁸ Büyük savaşların tesirini kendi topraklarından uzak tutmayı ve müttefiklerini güçlendirerek, birer kalkan hâline getirmeyi istemiştir.

ABD, yardım aracılığıyla önceliği Amerikan çıkarlarına uygun hareket edecek yerel güçler oluşturmaktır.¹⁰⁹ Yardımı alan ülkeler, Amerikan çıkarlarının hegemonyası altına alınmış, aksi takdirde ambargoyla karşılaşmışlardır. Tehditlerin teoriden pratiğe döküldüğü olay 1974 Kıbrıs Harekâtı'dır.

Clay Gowran, '*Türkiye'nin yolları düzeltilmeden en iyi mekanize araçların dahi hiçbir işe yaramayacağını*' yazmıştır.¹¹⁰ Yapılan bazı atılımlar: hem okuma-

¹⁰⁷Güvenç, a.g.m., s.261.

¹⁰⁸Barış Celep, Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri, İstanbul Üni. Sos Bil Enst, İstanbul 2018, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.2

¹⁰⁹“Amerika İle Yapılan Askerî Anlaşma Dün Tenkid Edildi”, Akşam, 6 Şubat 1960, s.1-5. “Meclis Genel Kurulunun tasdikinden geçmiş olmasına rağmen, yürürlükte bulunan bu antlaşmaya göre, Amerika Türkiye talep ettiği takdirde memleketimiz dahilinde <<silâhlı tecavüzü>> önlemek üzere yurdumuzda askerî yardımda bulunabilecektir... CHP'li milletvekilleri bu antlaşmanın mahiyetinin... açıklanmasını istemişlerdir... Urfa Milletvekili Esat Mahmut Karakurt.. ‘... Türkiye bir Avrupai memleketidir... Yabancı ordunun Türkiye'ye davetini bir mukavele ile kabul etmek asla tecviz edilemez. Bu, milli varlığımız, milli vakarımız ve milli benliğimiz bakımından haysiyet kırıcı bir hareket olacaktır... NATO'ya dahil hangi Avrupa memleketi böyle bir mukavele altına imza koymuştur?...’”

¹¹⁰Güvenç, a.g.m., s.265.

yazma oranını yükseltebilmek hem de ulaşım imkânını geliştirebilmektir. Ulaşım altyapısı Edirne-İskenderun ve Erzurum-İskenderun güzergâhlarında gelişmiştir.

ABD’li uzmanlar, askerî personelin eğitiminin yanında kendi askerî satış pazarını da oluşturmuştur. Yani askerî personele kendilerinin ürettiği silahları tanıtıp, ona göre eğiterek, ülkeyi de o silahları almaya mecbur kılmıştır. Bu politikanın adı ‘’eğit ve sat’’ olup, Türkiye ekonomisi kısır bir döngüye girmiştir.

Yardımdan önce Türkiye’ye gelen heyetin TSK hakkında tutmuş oldukları raporda orduda personel fazlalığından bahsedilmiştir. Kısıtlı olan Türk ekonomisi bu personel sayısını üstlenemeyecektir. Personel miktarının azaltılarak diğer genç nüfusu da tekrar tarla ve sanayi dallarına döndürmeyi amaçlamıştır. ABD’ye göre Türkiye tarım ülkesi idi. İkinci unsur: silah ve teçhizatlardır. Eski silahların kullanılması Sovyet tehdidi karşısında TSK’nın direnişini düşürmektedir. TSK’da silah ve teçhizatların menşelerinin farklı olması bakım ve onarımını zorlaştırmış, Türkiye’yi de dışa bağımlı kılmıştır. Sebebi; yerli savunma sanayiinin yoksunluğudur. Üçüncü faktör: TSK’nın motorlu taşıtlardan yoksunluğudur. Motorlu taşıtlara uygun yolların olmadığı da bir gerçektir. Ordunun ikmal teşkilatı için ana omurgayı karayolları oluşturmaktadır.

TSK mensuplarının eğitimi için ABD’den heyet gönderilmesi talep edilmiştir. TSK mensupları aynı zamanda ABD’de askerî okullarda eğitim görebilme hakkına sahiptir. Buna en önemli örnek Alparslan Türkeş idi. JAMMAT, 1947 yılında Ankara’ya gelmiştir. Heyetin gelişinden sonra ABD’den Türkiye’ye yardımlarda gelmiştir. Heyetin Türkiye’de bulunma amacı TSK’nın savunma kabiliyetini artırmak, modernizasyonu sağlamak ve eğitmek idi.

Köyden gelen genç askerler Amerikan yardımlarıyla orduda araba sürmesini öğrenecekler, tank ve traktörleri görmüşlerdir. Yabancı uzmanların Türkiye’ye geldiklerinde eğitim ya da ulaşımın yanında teknik eleman yetersizliği de söz konusudur. Aynı zamanda harp hâlinde birliğin dahi olmadığını söylemişlerdir. Orduda rütbe anlamında yükselme zamanının kısaltılması yeni adımlardan biridir. Bunun yanında tasfiyelerle orduda gençleşmeye gidilmiştir. Orduda yalnız beden kudreti değil, fikir olgunluğunun da öneminden bahsedilmiştir.

Subay kıyafetlerinde şapkadan kurdeleye, ceketlerin yakaları açılmış, manevra kemeri çıkarılmış ve pantolonlar zırhsız hâle getirilmiştir. Askerîyede fiziksel görünümün yanında zihniyette değişmiştir.

Yardımla İstanbul, Derince, Gelibolu, İzmir, Mersin ve İskenderun limanlarındaki TSK'nın aksaklıkları giderilmiştir. Hangar, antrepotların, mendireklerin ve limanların genişletilmesine hız kazandırılmıştır. TSK'da motorlu taşıtların eksikliği ekskavatör, vinç, yükleyici traktör, tesviye makinesi, yol tankları ile giderilmiştir. Defterlerin yerini, Amerikan ordusundaki stok kayıt kartları almıştır.

TSK'nın savaş taktiği de değişmiştir. ABD'ye göre TSK'nın yapması gereken savunma hattı oluşturmaktır. Bu zihniyet Türk askerinin zihniyetine, törelerine uygun değildir. Çünkü Türk ölünceye kadar vatanını savunurdu. Gerilla savaş taktiğini öğretebilmek için ilk kurs yerini Çankırı Piyade Okulu, Bartın ve ardından Eğirdir Gölü civarında açılmıştır. Bu yerler iklim şartlarının sert olmasından dolayı seçilmiştir.

Askerî sevkiyatlarda tank, topçu silahları, uçak ve gemiler kullanılmıştır. *Yardım kapsamında gönderilen General Motors Corporation (GMC) markalı kamyonlar orduda o kadar yaygın bir kullanıma ulaşmıştır ki kamyonların üzerinde bulunan GMC harflerinin okunuşu halk dilinde yuvarlanarak 'cemse' olarak söylenecek ve askeri kamyonlar için bu terim''* kullanılmıştır.¹¹¹ Gönderilen aletler arasında telefon, telsiz, havan, roketatar, top kundağı, tüfek ve otomatik silahlar da mevcuttur.

Teçhiz süresinde hava kuvvetlerine önemli bir görev düşmüştür. Hava kuvvetlerinde uçak envanterleri de karma bir yapıya sahiptir. Türkiye yedek parça, bakım ve onarımda dışarıya bağımlı olmuştur. Yardımlarla Amerikan uçaklarından oluşan tek tip yapıya kavuşturulmuştur. Uçaklarda kullanılan yakıt Türk ekonomisini zorlamıştır.

Türkiye'nin 1952 NATO üyeliği ile JAMMAT geri planda kalmıştır. ABD'den alınan yardımlar karşısında Dışişleri Bakanı, alınan teknik ve taktiklerin sonsuza dek Türkiye ile kalacağını ifade etmiştir. Türkiye, orduda dönüşümü gerçekleştirmiş ancak harp kavramını değiştirememiştir. Alman modeli, tesirini 1980'li yıllara kadar devam ettirmiştir.

---

¹¹¹Celep, a.g.t., s.61.

Ortadoğu devletleri, Ortadoğu’da komünizm fikrinin yayılma tehlikesine karşılık savunma paktlarını oluşturmaya çalışmışlardır. ABD, Bağdat Pakti’na gözlemci olarak katılacaktı. ABD’nin üye olmak için tereddüt etme sebebi ise İsrail idi. Çünkü paktta üye olarak Ortadoğu’daki en güçlü müttefikini kaybetmek istememiştir. İkinci çekincesi Suudi Arabistan ve Mısır’daki petrol kaynaklarıdır. Buradaki petrol kaynaklarının tamamı Amerikan şirketleri tarafından işletiliyordu. Aynı zamanda Mısır, SSCB’nin “barış içinde bir arada yaşama” sloganından etkilenererek SSCB’ye yakınlaşmıştır. ABD, Arapların saygı gösterdikleri Nâsır’ın yabancılaştırılmasını istememiştir. ABD’nin savunma paktlarında yer alması SSCB’nin de aynı paktları oluşturmakta cesaretlendirebilirdi.

Süveyş Kanalı’nın 26 Temmuz 1956’da millileştirilmesiyle Ortadoğu’nun sessizliği bozulmuştur. Süveyş Krizi’nden sonra BM’de ve bölge devletlerinin destekçisi olan SSCB’nin tutumları ABD’yi endişelendirmiştir.

İngiltere’nin Ortadoğu’daki etkisinin azalmasıyla ABD, bölgedeki sorunlarla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Eisenhower, 5 Ocak 1957’de Kongre’ye gönderdiği doktrin ABD’nin Ortadoğu politikasında önemli bir adımı olmuştur. Doktrin ile “*ABD, ilk kez bölgedeki yaşamsal çıkarlarını tüm açıklığıyla*” vurgulamıştır.¹¹²

Eisenhower, doktrinde sıklıkla SSCB’nin Ortadoğu’da hâkimiyet kurmak ve bunun Çarlığın gerçeği Bolşeviklerin de bunu hedeflediğini dile getirmiştir. Doktrin, 9 Ocak 1957 tarihinde onaylanmıştır. SSCB, doktrini Mısır ve Suriye Ortadoğu ülkelerinin içişlerine karışmak için bir adım olarak düşünmüştür. Türkiye, Irak, İran ve Pakistan doktrini olumlu karşılamıştır. Türkiye, doktrini Ortadoğu’ya barış ve istikrar getiren unsur olarak düşünmüştür. Türkiye için bu doktrin, Ortadoğu’daki huzursuzluğu çözebilecek bir anahtar idi.¹¹³ Menderes, doktrini “*çok kararlı bir adım*” şeklinde değerlendirmiştir.¹¹⁴ Türkiye, bölgede üstleneceği role göre verilecek yardımın niteliğini önemsemiştir. Türk Hükümeti’ne, ABD’nin 20 adet F-100’den oluşan filo, ödünç denizaltı ve iki honest john taburundan oluşan askerî donanım temin edeceğini bildirmiştir. Türkiye, doktrinin Bağdat Pakti’na zarar vermesinden

¹¹²Oran, a.g.e., s.564.

¹¹³Oğuz Erdur, “Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi” Y.Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2017, s.85., “Eisenhower Doktrini, Truman Doktrini’nin Ortadoğu versiyonu olarak da adlandırılabilir.”

¹¹⁴Sever, a.g.e., s.176.

çekinmiştir. Menderes, Büyükelçi Warren'a Eisenhower Doktrini'nin yerinde bir adım olduğunu ancak Bağdat Paktı'nın yerini almamasını söylemiştir.¹¹⁵

ABD'nin yer aldığı Batı Bloğu, Orta Doğu'da güçlenirse bölge devletlerine verilecek yardımlara olumlu yaklaşmıştır. İngiltere'nin Ortadoğu'da kaybettiği üstünlüğü Batı'nın çıkarları için ABD'ye vermekten başka bir seçeneği yoktur. İngiltere, Ortadoğu'daki hedeflerini '*Avrupa'nın petrol ihtiyacını ve hayati bağlantılarını korumak ve bölgeyi komünist egemenliğinden korumak*' olarak açıklamıştır.¹¹⁶

Doktrinin Türkiye açısından sonuçları: ABD'nin Ortadoğu'daki etkisinin artması için Türkiye'ye olan ihtiyacı ve ABD'nin askeri ve ekonomik yardımları artmış, Türkiye'nin Arap devletleri ve SSCB'yle olan ilişkileri gerginleşmiş, Türkiye topraklarındaki Amerikan üslerini ilk kez NATO'nun amaçları dışında kullanılmasına izin vermiştir.

---

¹¹⁵Sever, **a.g.e.**, s.177.

¹¹⁶Sever, **a.g.e.**, s.178.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 27 MAYIS 1960 DARBESİ VE SÜPER GÜÇLER

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında, Batı ile ittifakını geliştirmesiyle ABD'den gelen yardımlar artmıştır. Yardımlar sayesinde ülke içinde ekonomi gelişme göstermiştir. Ancak dışarıdan gelen yardımlar ülke içinde refaha sebep olsa da uzun vadede dış ülkelere olan bağımlılığı da artmıştır.

1950'lerin sonlarında ekonomide bunalım yaşanmıştır. Ekonomideki olumsuz hava siyaset arenasını da gerginleştirmiştir. Enflasyon yükselmiş ve dış borç ödemelerinde aksaklıklar yaşanmıştır. Ortaylı, 1960 yılının tikanıklıklar yılı olduğunu ve sistemin işlemediğini yazmıştır.¹¹⁷ 1957 seçimlerinde DP'nin yeniden iktidara gelmesi ekonomik bunalımı çözmemiştir. Bu ekonomik gelişmelerden en çok etkilenen sınıf sabit gelir grubundan genç subaylar olmuştur. Bu ekonomik problemin etkisiyle 27 Mayıs 1960 askerî harekâtı genç subayların iktidara el koymasıyla gerçekleşmiştir.¹¹⁸

27 Mayıs 1960 harekâtının herhangi bir şahıs ya da zümreye yapılmadığının altı çizilmiştir. Harekâttan sonra Milli Birlik Komitesi (MBK), kansız bir şekilde iktidara el koymuştur. MBK'nin iktidarda ne kadar kalacağı belirsizdir. Ülkede yönetim seçimle başa gelecek sivil yönetime bırakılacaktı.¹¹⁹

Cemal Gürsel, MBK'nin daveti ile İzmir'den Ankara'ya askerî uçakla getirilerek harekâtın lideri kabul edilmiştir. MBK Hükümeti, sivil nitelikte olmayan hükümetlerdir.¹²⁰

1949-1960 yılları arasında Türkiye'nin, Batı, daha doğrusu ABD ile olan ilişkileri durgunlaşmıştır. ABD, müttefiki olan Türkiye'yi desteklerken, SSCB'yi çevreleme politikası da Ortadoğu'da darbe almıştır.¹²¹

27 Nisan 1960'ta Güney Kore'de Syngman Rhee'nin iktidardan uzaklaştırılması, 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de Menderes rejiminin devrilmesi ve

¹¹⁷İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, (28. Baskı), İzmir 2018, s.114.

¹¹⁸“C. Gürsel, Eisenhower'ın Mesajına Cevap Verdi”, Akşam, 30 Haziran 1960, s.1. , “Gaye, memleketin menfaatlerini tehlikeye düşürecek bir yol tutmuş olan zümre diktatörlüğüne son vermektir.”

¹¹⁹Hüner Tuncer, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, (1. Basım), İstanbul 2014, s.16.

¹²⁰Tuncer, **a.g.e.**, s.17.

¹²¹Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 2016, s.265.

*bunları izleyen birçok darbe olayları, güvenlik sistemlerinin istikrarına indirilmiş bir darbe olarak görülebilir.*¹²²

1960'larda yaşananlar iç politikada iktidarı etkilerken, dış politikada ise ABD'ye indirilen darbe olarak düşünülebilir.¹²³ Sander, ABD yöneticilerinin, Menderes'ten sonra gelecek yeni iktidarın ABD karşıtı olamayacağını tahmin ettiklerini yazmıştır.¹²⁴ Amerikan karşıtı olmaları hâlinde Türkiye'ye gelecek yardımlar her an kesilebilirdi.

Amerikan basınına göre ABD'nin, Menderes yönetimine karşı duyduğu tedirginlikler şöyledir: Menderes yönetimiyle ABD ilişkileri iyi olsa da bozulabilme ihtimalinin olması, hükümetin İnönü'nün Anadolu turunu engellemek için orduyu kullanarak siyasetin malzemesi yapması, muhalefetin şiddete başvurmasından korkulmasıdır. Ordu, siyasete karıştığında ABD ülke yönetimine müdahale edemez. Ama olayların iyi yönde gelişmesini ümit edeceğini söylemiştir.¹²⁵

27 Mayıs 1960 harekâtı bir tepkinin ifadesidir. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin özlemi Avrupa'nın ekonomik, toplumsal ve siyasal kurumlarını Türkiye'de gerçekleştirmektir.¹²⁶ ABD, Türkiye'deki yönetimin değişmesini iç sorunu olarak görmüştür. Bu askerî harekâta ABD'nin parmağı olmasa da onlara sürpriz olmamıştır.¹²⁷

MBK Hükümeti'nin ilk işi ABD ile ilişkilerinin değişmeyeceğini bildirmiştir. Radyoda okunan Silahlı Kuvvetler Bildirisi (NATO ve CENTO'ya bağlılığı belirten), ABD Büyükelçiliği'nin kapısının altından atılmıştır. The New York Times başyazısında ABD'nin, Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığını bildirmesinden memnuniyet duyduğunu bildirmiştir.

ABD, yeni hükümeti tanıyan ilk devlet olmuştur. ABD için önemli olan Türkiye'nin borçlarını ödeyebilmesiydi. Cemal Gürsel, 4 Temmuz'daki basın toplantısında Türkiye'nin borçlarını inkâr etmediğini ancak geri ödemelerin yavaş olabileceğini söylemesinin yanında ABD yardımlarının arttırılması gerektiğini de

¹²²Sander, *a.g.e.*, s.266.

¹²³“Tayfun Atlatan Kore Kafilesi Dün Geldi”, Akşam, 9 Ağustos 1960, s.5. , “27 Mayıs İnkılabını aynı gün saat 16.30’da radyodan öğrenince büyük bir sevinçle tugayı süsledik...”

¹²⁴Sander, *a.g.e.*, s.266.

¹²⁵Sander, *a.g.e.*, s.268.

¹²⁶Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 3, 1923-2000, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2002, İstanbul, s.2.

¹²⁷“Demokrasiyi Tesis İçin İktidar Deviren İlk Ordu: Türk Ordusu”, Akşam, 29 Mayıs 1960, s.1., “... Adnan Menderes’in otokratik hükümetinin devrilmesi müttefikler arasında Türkiye’de ışıklı ve liberal bir idare devresi ümidini arttırmıştır... Kuzey Atlantik (NATO) ve Merkez Antlaşma (CENTO) paktları için hayırlı bir iş olacaktır.”

belirtmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerinde iktisadi adımı atmak için Thournburg gelmiştir. Max Thournburg, hava alanında gazetecilere ‘‘Türkiye’de hava değişmiş, güzelleşmiş’’ diyerek, 27 Mayıs harekâtıyla ilgili görüşlerini söylemiştir.¹²⁸ ABD Büyükelçisi Warren ise görüşlerini darbenin sadece Türkiye’yi değil, Batı’yı da ilgilendirdiği şeklinde ifade etmiştir.¹²⁹ ABD, 27 Mayıs 1960 harekâtıyla müdahaleden kaçındığı gibi sadece demokrasiye vurgu yapmakla yetinmiştir. Türkiye’nin askerî harekâtı yaşamasındaki diğer faktör Menderes’in iktidarının son zamanlarında ABD yardımını alamayıp, Rusya’ya yakınlaşmasıdır.¹³⁰

1.1. Milli Birlik Komitesi Yönetimi’nin Dış Politikası

Radyolarda yayınlanan ihtilâl bildirisi, MBK’nin dış politikasının ana hatlarını göstermiştir. Bildiride ‘‘Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir.. Büyük Atatürk’ün ‘yurtta sulh, cihanda sulh’ prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO’ya ve CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz yurtta sulh, cihanda sulh’dur.’’¹³¹ şeklinde ifade edilmiştir. Bildiride özellikle müttefikler ve komşulardan bahsedilmesi ABD ve SSCB’ye yönelik bir açıklamadır.

1960 yıllarında uluslararası şartlar değişmiştir. TBMM, Türk dış politikasının bu şartlara göre yeniden şekillenmesini tartışmıştır. Birinci değişiklik Sovyet tehdidi, dünya ve Türkiye için değişmiştir.¹³² İkincisi Türkiye’nin bağlaşımları sorgulanmıştır. Çünkü Türkiye’nin NATO üyeliği, Türkiye’yi savaş tehdidi altında tutmuştur. Üçüncüsü Türkiye’nin bağımsızlığını yeni kazanan devletlere karşı izlediği politika eleştirilmiştir. Dördüncüsü SSCB’nin de dış yardıma başlamasıyla Bağlantısızlık politikasının Türkiye açısından uygunluğu sorgulanmıştır. Beşincisi dış politikada saydamlık istenmiştir.

Gürsel, Türkiye’nin uluslararası yükümlülüklerine sadık kalacağını ve ulusal güvenlik için kolektif güvenlik sistemlerinde yer alacağını ve ‘‘tarafsız bir politika izlemenin bir hükümeti askerî harcamalardan kurtaracağına inanmıyorum’’ demiş ve

¹²⁸ ‘‘Türk-Amerikan İktisadî Görüşmeleri Başlıyor’’, Akşam, 12 Ağustos 1960, s.1.

¹²⁹ Fahir Armaoğlu, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2017, s.233.

¹³⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s.111.

¹³¹ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2014, s.63.

¹³² Süleyman Seydi, ‘‘Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)’’, Süleyman Demirel Üni. Sos. Bil. Dergisi, Yıl 2011, Sayı 14, Isparta 2011, s.14.

İsveç, İsviçre ve Hindistan'ı örnek göstermiştir.¹³³ Dış politikada Türkiye ve ABD ilişkilerinin yeniden güçlendirilmesi istenmiştir.

1.2. Milli Birlik Komitesi Yönetimi'nde Süper Güçlerle İlişkiler

Türk dış politikasında temel hedef Batı ilişkileri olsa da Doğu ülkeleriyle de ilişkiler kurulmuştur.

Kruşçev, Türkiye ve SSCB ilişkiler için Türkiye'nin tarafsız dış politikasıyla ilişkilerin son derece samimi olacağını demiştir.¹³⁴ Gürsel, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini arzulamakta olduğunu bildirmiştir. Ancak tarafsız politika izlediğinde askerî harcamaların azalmayıp, sonunun İsveç, İsviçre ve Hindistan gibi olacağını ifade etmiştir. Türkiye tarafsızlıktan ziyade Batı Bloğu'nun yanında olacağını belirtmiştir.

Alınan yardımlara rağmen 1963 yılına kadar ekonomik sorunlar çözülememiştir. Gürsel'in deyimi ile "pek kötü bir ekonomik miras" devralınmıştır. Alınan dış borçların miktarını anlatmak için şu ifadeyi kullanmıştır: *'o kadar çok ki, nasıl ödeyeceğiz ve nasıl dünyadaki itibarımızı yeniden ihya edeceğiz?'*¹³⁵

ABD'nin vereceği ekonomik yardıma Türkiye'nin ihtiyacı gün geçtikçe artmıştır. Yardım miktarındaki dalgalanmalar dış politikadaki olaylara göre şekillenmiştir. 1960'larda miktarda düşme söz konusu olmuştur. Türkiye'nin aldığı dış yardımın %75'ini ABD, geri kalan kısmı Almanya karşılamıştır.¹³⁶ ABD'nin 400 milyon kredi açması için görüşmeler başlamıştır. Gürsel, Türkiye'nin NATO içindeki sorumluluklarını yerine getirebilmesi için maddi anlamda desteklenmesi gerektiğini söylemiştir.¹³⁷

Krom, savaş sanayisinin önemli hammaddesidir. 1963 yılında Türkiye ve ABD krom sorunu yaşamıştır. Sebebi Amerikan krom ithalatçıları Türkiye'nin krom fiyatını fazla bulmuş bunun yerine SSCB'den krom ithalat etmeye karar vermiştir. Türkiye, ABD'den ilk darbesini ekonomik alanında almıştır. Türkiye ve ABD'nin ilişkilerini etkileyen diğer olay ise temelleri 1950-1960 yıllarına dayanan Kıbrıs sorunudur. Bunların sonucunda Türkiye'de Amerikan karşıtlığı başlamıştır.

¹³³Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, İmge Kitabevi, (1.Baskı), Ankara 2016, s.273.

¹³⁴Sander, **a.g.e.**, s.272.

¹³⁵Sander, **a.g.e.**, s.274.

¹³⁶Sander, **a.g.e.**, s.275.

¹³⁷Merve Demiriz, **Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası**, Atılım Üni. Sos Bil Enst. Y. Lisans Tezi, Ankara 2011, s.58. "Cemal Gürsel... "Türkiye'nin kimseye karşı düşmanlık beslemediğini, uzatılan her dost elini sıkacağı ve kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa, aynen mukabele edeceğini" açıklamıştır."

MBK'nin Dışişleri Bakanı Sarper, *“SSCB ile ilişkilerini komşu bir ülke olduğunu göz ardı ederek, bu ülkeyle olan ilişkilere NATO'nun ortak bakış açısıyla bakmayı yeğlemişti. Oysa MBK iyi komşuluk çerçevesinde değerlendireceğini ve iki ülke arasındaki ilişkinin komşuluk temeline”*¹³⁸ oturtulacağını ifade etmiştir. Türkiye, SSCB ilişkilerini, ABD odaklı geliştirmiştir.¹³⁹ ABD yardımlarının kesilmemesi için SSCB ilişkileri kontrollü şekilde ilerlemiştir. 27 Mayıs'tan sonra SSCB, yeni hükümeti 31 Mayıs'ta resmen tanımıştır. BBC'nin röportajında *Türkiye'nin yıllardır Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazların koruyucu olması, iç meselelerin hem Rusya hem Batı tarafından ilgi görmesine neden oluyor* şeklinde bahsedilmiştir.¹⁴⁰ SSCB her fırsatta Türkiye'ye ekonomik yardım önerisi ile gelmiştir. Kruşçev, Gürsel'e gönderdiği 28 Haziran 1960 tarihli mektupta ikili ilişkileri iyileştirme arzusunda olmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki bu politik durumun sebebinin içinde bulunduğu duruma ve bağlaşımlarına bağlamıştır. Tarafsız politikanın Türkiye'ye daha fazla yarar getireceğini belirtmiştir.¹⁴¹ *Türkiye'nin Amerika ile ve diğer Batı devletleriyle olan münasebetlerinin kötüye götürülmesini istemiyoruz. Böyle bir temayül bize aykırı gelir. Esasen biz de, Birleşik Amerika Devletleri dahil, bütün Batı devletleri ile iyi münasebetlerde bulunmağa çalışıyoruz ...*¹⁴²

Türkiye ile SSCB ilişkilerin gelişmesi için Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk atanmıştır. Korutürk, Türkiye'nin askerî bloklara yani NATO ve CENTO'ya bağlılığın Sovyetlerle ilişkilerine engel olmayacağını ifade etmiştir.¹⁴³

Ekim 1960'ta Sarper ve Kruşçev'in görüşmesinde Karadeniz'in barış denizi olması vurgulanmıştır.¹⁴⁴ Sarper'e göre Türkiye-SSCB ilişkilerini ikili ilişkiler ve silahsızlanma oluşturmaktadır. Sovyetlerin yakınmalarına cevap olarak *“Türkiye'nin*

¹³⁸Hüner Tuncer, *a.g.e.*, s.20-21.

¹³⁹“Rusya da Yardım Teklifinde Bulundu”, Akşam, 24 Haziran 1960, s.1., “Resmî bir kaynaktan öğrenildiğine göre, Sovyet Rusya, Türk hükümetine geniş bir iktisadî yardımlarda bulunmaya hazır olduğunu bildirmiştir... Türk Hükümeti... Sovyet teklifini de dostça bir hareket olarak vasıflandırmıştır... İnkılâp Hükümeti yardım almak hususunda aceleci bir davranışa sahip değildir.”

¹⁴⁰ www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44247480

¹⁴¹“Gürsel ile Kruşçev Mesaj Teati Ettiler”, Akşam, 1 Eylül 1960, s.1., “Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyen Kruşçev'e Gürsel, politikamızın dostluğa mâni olmadığı cevabını verdi. Cemal Gürsel, “Yeter ki Türkiye, komşusu Sovyetler tarafından da iyi niyetle mukabele görsün, ded.”

¹⁴²Tellal, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁴³Edip F. Çelik, “Dış Politikada Ölçü”, Akşam, 27 Haziran 1960, s.1., “...doğu bloku devletleri de, Türkiye'deki bu köklü değişmeyi, dış politika alanında kendi yararlarına bir dönüş olamayacağını bildikleri halde gene tasviple karşılamışlardır. ...Türk dış politikası, yetersiz ellerde macera yollarına sürüklenmeyecektir. Türkiye'nin bir tarafsız politikasına yönelmesi söz konusu bile olamaz. İçinde bulunduğumuz şartlar, batı demokrasileriyle her zamandan daha sıkı işbirliği yapmamızı gerektirmektedir.”

¹⁴⁴Tellal, *a.g.e.*, s.199.

*bağlaşıklarıyla edimleri SSCB'ye karşı algılanmamalıdır... Türkiye de silahsızlanmadan yanadır, ama şimdilik güvenliği sağlamanın başka bir yolu yoktur...*¹⁴⁵ ifadelerini kullanmıştır. Kruşçev, Times gazetesindeki demecinde Türkiye-SSCB ilişkisini birbirini tehdit etmeden barış içinde bir arada yaşamalı şeklinde ifade etmiştir. SSCB-Türkiye arasında doğrudan demiryolu ulaşımı sağlayacak sözleşme 27 Nisan 1961'de Ankara'da imzalanmıştır. 10 kişilik SSCB heyetinin Ankara'ya gelmesi ile görüşmeler başlamıştır. Bu sözleşme ile doğrudan yolcu ve eşya taşınabilmesi sağlanmıştır.

Türkiye-SSCB ilişkilerinde Ağustos 1961'de CENTO Bunalımı yaşanmıştır. Belge, nükleer çatışma hâlinde CENTO'nun alacağı önlemlerini ve planlarını göstermiştir. SSCB, CENTO'nun belgelerini bu tarihten önce ele geçirmesine rağmen belgelerdeki tarihler 1958'i göstermiştir. Kruşçev, bu belgeleri 1961 yılında yayınlarak halkın zihninde nükleer çatışmanın ciddiyetini tekrar hatırlatmıştır. Ancak bu belgelerin yayınlanması Sarper ve Kruşçev'in buluşmasına engel oluşturmamıştır. CENTO Bunalımı tam kapanırken SSCB'nin İstanbul Konsolos'u Volov, Türkiye'nin izni alınmadan 8 Eylül'de belgeleri Türkiye basınına tanıtmıştır. Bu davranışın uluslararası diplomasiye uygun olmadığı dile getirilmiştir.¹⁴⁶

SSCB, komünizme geçişin ilk adımlarını XXII. Kongresinde ilan etmiştir. Kruşçev, Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesini istediğini ifade etmiştir. Ardından TKP MK Politbüro üyesi Yakup Demir, konuşmasında SSCB'nin komünizm idealine yaklaştığını, Türkiye topraklarının ABD ve NATO'nun üssü olmasına, Türkiye'nin Boğazlarla ilgili sözleşmeyi çiğnemesine, Amerikan gemilerinin Karadeniz'deki varlığına ve Türkiye'nin topraklarında kurulan füzelerin SSCB ve diğer ülkelere yarattığı tehdide yer vermiştir.

Türkiye'de Doğu Anadolu'da yaşayan Ruslara SSCB'ye gitmeleri için izin verilmiştir. Kars Arpaçay'da oturan Rus uyruklu 407 aile, toplam 2235 kişi SSCB'ye göçmüştür. Bu aileler Türkiye'de yaşamalarına rağmen Rus özelliklerini korumuşlardır.¹⁴⁷ SSCB ilişkilerindeki diğer konu Bizim Radyo'dur. Bizim Radyo'nun yayınlarında komünist propagandalarına yer verilmiş, Türkiye'nin yöneticileri eleştirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Erkin, dış politikadaki barış

¹⁴⁵Tellal, a.g.e., s.201.

¹⁴⁶Tellal, a.g.e., s.204.

¹⁴⁷Tellal, a.g.e., s.205.

havasının radyo yayınlarında da esmesini dilemiştir. SSCB, bu yayınların kendileri tarafından yapılmadığını ifade etmiştir.

1955'te önerdiği Eylül 1961'de tekrar gündeme gelen SSCB teklifi Telefon Antlaşmasıdır. Sarper ve Rijov, 31 Mayıs 1962'de Ankara'da görüşmüşlerdir. 9 Haziran 1962'de "Telli Telefon İrtibatı Kurulmasına ve Mevcut Radyo-Telgraf Servisine Dair Antlaşmanın" imzalanması ile Bizim Radyo'nun çalışmalarına da yeni bir boyut kazandırılmaya çalışıldığını yani Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile olan telefon hattı Moskova'ya bağlanmıştır. Böylece iletişimin kontrollü ve hızlı olması sağlanmıştır.

Türk-Sovyet ilişkileri Arpaçay Nehri üzerinde ortak baraj yapımında da görülmüştür. 24 Haziran-4 Temmuz 1962'de baraj yapımında anlaşmaya varılmıştır. 25 Nisan 1963'te protokol imzalanmıştır. Baraj sayesinde sulcu tarımın önü açılmıştır.

2. FÜZE KRİZİ

2.1. Esnek Karşılık Stratejisi'nin Nedenleri ve Temel Unsurları

ABD, 1957 yılından sonra sınırlı savaş anlayışına geçiş yapmaya başlamıştır. NATO Başkomutanı Orgeneral Lauris Norstad'ın fikri ile ortaya çıkan sınırlı savaş anlayışı Kennedy yönetiminde "esnek karşılık" (flexible response) doktrini oluşturmuştur.

Kitlesel Karşılık Doktrinin terkedilmesinin nedenleri: kitlesel karşılığın ABD'nin hareket özgürlüğünü sınırlaması, Henry Kissinger, *ittifak politikamızın en büyük derdi, topyekün bir savaşa dayanmakla, bölgesel savunma taahhütlerimiz arasındaki tutarsızlıktır* demiştir.¹⁴⁸ SSCB'nin termonükleer başlıklı ICBM'lere sahip olması ile Amerikan toprakları SSCB'nin füzelerine açık hâle gelmesi, küçük kalibreli nükleer silahların gelişmesi ile ABD sınırlarının dışında başlayabilecek bir çatışmanın nükleer çatışmaya dönüşmesini engelleme isteğidir. ABD'nin Polaris güdümlü füzeler ile yüklü atom denizaltılarını ve ICBM'lerini geliştirmesidir.

ABD, kendi çıkarları söz konusu olduğunda nükleer silahları kullanacak ama diğer durumlarda klasik silahları kullanacaktır. Yani saldırıların özelliklerine göre karşılık verilecektir. Esnek Karşılık Doktrini'nin temeli bu düşünceye dayanmaktadır.

---

¹⁴⁸Sander, a.g.e., s.281.

Kennedy gerektiğinde Avrupa'yı korumak için nükleer silahların kullanılabilceğini ifade etmiştir. *Avrupa'da çıkacak bir savaşın bundan böyle konvansiyonel güçlerle yapılacağı düşünülmekteydi.*¹⁴⁹ Esnek Karşılık Doktrini ile nükleer silahların kullanılmasına bazı şartlar eklenerek sınırlandırma yoluna gidilmiştir. Çok Taraflı Nükleer Güç'ün (MLF) altındaki sebep nükleer silahların üzerinde ABD kontrolünü sürdürebilmesidir. MLF, nükleer silahı kullanmanın nihai kararını ABD'nin tekeline bırakmıştır. Almanya hariç diğer NATO üyeleri arasında bu durum olumsuz karşılanmıştır.

Tuncer'e göre *"ABD esnek karşılık stratejisiyle birlikte Sovyetler Birliği Türkiye'nin doğu illeri üzerinde taleplerde bulunursa... ABD, bunu NATO örgütünün devreye sokulmasını gerektirecek bir "saldırı" olarak yorumlayabilecekti."*¹⁵⁰ Türkiye, bu strateji ile SSCB'nin konvansiyonel silahlara başvurduğunda NATO ülkeleri arasında en fazla zarar görecektir.

Esnek Karşılık, "ara" kavramını getirmiştir. *Yani nükleer silahlar, karşı tarafın nükleer ve öteki merkezlere nükleer silahlarla sınırlı bir saldırısı durumunda hemen kullanılmayacak ve araya bir pazarlık süresi (ara) konacaktı.*¹⁵¹ Taraflar saldırılarından vazgeçmezse nükleer karşılık verilecektir. Kısacası Sander'e göre *"ABD Avrupa'yı "derinlemesine" savunmak düşüncesindeydi."*¹⁵² Hamlelerin odak noktası ABD, korunan saha Avrupa'dır.

2.2. Esnek Karşılık Doktrini ve Türkiye

Esnek Karşılık Doktrini'nin Türkiye'deki sonuçları: Jüpiter füzelerinin sökülmesi, Johnson Mektubu'dur.

Yeni savunma stratejisine göre SSCB'nin "kanat bölgeler" de klasik silahlarına karşı önce "ara dönemi" verilmiştir. Böylece kanat bölgelerde NATO'nun klasik gücü önemli olmuştur. ABD'nin NATO müttefiki Türkiye'nin klasik savunma açısından yetersiz olduğunu düşünmüştür. Lemnitzer: *"...NATO'nun yeni ileri savunma kavramı ve Boğazlar'ın kontrolü bakımlarından Türk ve Yunan kuvvetlerinin gelecekte NATO ile ilgili görevlerini yerine getirebilecekleri çok*

¹⁴⁹Tuncer, a.g.e., s.68.

¹⁵⁰Tuncer, a.g.e., s.69.

¹⁵¹Sander, a.g.e., s.283.

¹⁵²Sander, a.g.e., s.283.

şüphelidir... ¹⁵³ şeklinde ifade etmiştir. Buna göre Türkiye'ye verilen askerî yardım arttırılmalıydı.

Kitlesel Karşılık Doktrininde Türkiye'nin askerî durumu önemli değildi. Çünkü ABD nükleer silahlar ile okyanus ötesinden sıcak temasta bulunabiliyordu. Esnek Karşılık Stratejisi, Türkiye'nin askerî önemini arttırmıştır. Saldırı durumunda ara verildiğinde Türkiye'nin saldırıyı göğüslemesi önemliydi.

SSCB, Türkiye'den yeniden sınır değiştirmeyi talep etmiştir. ABD için Türkiye'nin toprak bütünlüğü önemlidir. Çünkü saldırının Avrupa'ya gelmesini önleyecek saldırı alanı Türkiye topraklarıdır. Bu strateji dolaylı olarak Türkiye'de bulunan Amerikan üs ve tesislerinin güvenliğini de tehdit edecektir.

Sınırlı nükleer savaş anlayışına göre taraflar nükleer silahlarını kullanmadan önce birbirlerinin nükleer üslerinde kullanacaklardır. Savaş hâlinde Türkiye'deki Amerikan üsleri ve Jüpiter füzeleri hedef alanı olmuştur. Bu durum hem Türkiye'yi hem de ABD'yi tehdit etmiştir.

Esnek Karşılık Doktrini ile SSCB, NATO güçlerini vurarak ABD'yi etkisizleştirecektir. SSCB'ye göre savaş klasik, sınırlı nükleer ya da tam nükleer seviyede yürütebilirdi.

Esnek Karşılık Doktrini, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü saldırıya açık hâle getirmiştir. Çünkü Türkiye'de bulunan Amerikan üsleri ve tesislerinin saldırıya açık olması SSCB'yi sınır değişikliği için harekete geçirmiştir.

2.3. Türkiye'ye Jüpiter Füzeleleri'nin Yerleştirilmesi

Türkiye, Batılı müttefikler için önemlidir. Türkiye, Batı savunmasındaki önemini vurgulamak için IRBM'lerin yerleştirilmesini kabul etmiştir. Böylece sınırlı atom savaşını kabullenmiştir. ABD ve Türkiye arasındaki en önemli anlaşmalar füzelerin yerleştirilmesi ve istihbarat faaliyetleri oluşturmıştır.

ABD'ye göre SSCB'nin Araplarla ilgilenme sebebi Türkiye ve İran'a doğrudan sızamamasıdır. Bu durumda Ortadoğu'daki kilit ülke Türkiye'dir. Çünkü 1958'de Türkiye'deki üslerin önemi artmıştır. Mc Elroy, Türkiye'deki üslerin kaybedilmesi durumunda ya da aynı değerdeki üslerle değiştirilemezse askerî güçte büyük bir azalma olacağını ifade etmiştir. ¹⁵⁴

¹⁵³Sander, a.g.e., s.284.

¹⁵⁴Sander, a.g.e., s.245.

SSCB, atom savaşını yürütebilmek için gücünü arttırınca ABD’de SSCB’ye sınırdaş olan müttefiklerine IRBM’leri yerleştirmiştir. IRBM’lerin SSCB’ye yakın olması gerekiyordu. Bu zorunluluk karşısında ABD, Türkiye’nin hem müttefikliğine hem de stratejik konumuna ihtiyaç duymuştur.

Jüpiter füzelerinin yerleştirilme fikrinin temeli Eisenhower’ın kongredeki mesajı idi. Mesajda ABD’nin savunma çabalarının bir kısmı için atom destek komutanlıklarının kurulacağını açıklamıştır. Askerî çevreler füzelerin yerlerini Batı Almanya, Türkiye, İran ve Japonya olarak düşünmüşlerdir. ABD’nin bu teklifini İngiltere, İtalya ve Türkiye kabul etmiştir. Tellal’a göre *“kendi topraklarına füze yerleştirmeyi kabul eden devletler, ‘karşı vuruş’ hedefi haline geleceklerdi.”*¹⁵⁵ Füzelerin yerleştirilmesini kabul ederek Türkiye’nin sönmüş olan Sovyet tehdidi tekrar yanmıştır.

Füzeler basında adeta sevinçle karşılanmıştır. Manşetlerde *“Amerika Jüpiter füzesi veriyor”* yer almıştır.¹⁵⁶ Füzeler aracılığıyla ordunun vuruş gücü 17 km’ye çıkarken, ülke toprakları da aynı hızla tehlike ve tehdit altına girmiştir.

Başbakan Menderes, 9 Aralık 1957’de Türkiye’ye NATO çerçevesinde ABD’den IRBM’lerin gelişini onayladığını ve Türk subaylarının gerekli eğitimleri almaları için Amerika’ya gönderildiklerini söylemiştir. Füzelerin yerleştirme kararı 1957 yılı olsa da Yunanistan’ın iç sorunları ve Kıbrıs sorunundan dolayı 1959 tarihinde yerleştirilmiştir.¹⁵⁷

Jüpiter füzelerine itiraz eden devletler, Sovyetlerin hedef alanı hâline gelmek istememiştir. İkincisi füzelerin uzun geriye sayıma işlemi, karşılık verme sürelerinin uzunluğu ve sıvı yakıt kullanmaları katı yakıtlı füzelere göre atom savaşında dezavantajlı durumda idi. Üçüncüsü füzeler kısa menzilli olmasına rağmen Sovyet işgali altına girebilecek yerlere kurulmaması daha güvenli yerlere yerleştirilmesini savunmuştur. Dördüncüsü 1959 yılında *“füze boşluğunun”* söylendiği kadar büyük olmamasıdır. Beşincisi Bakan Yardımcısı T. Hoopes’a göre atıl olmaları nedeniyle bu füzeler *“sınırlı atom savaşının”* yürütülebilmesine uygun değildir.¹⁵⁸

Türkiye’deki üsler, Sovyet IRBM’lerinin menzilinde olsa da Atlas füzeleri, Jüpiter füzelerini demode bıraksa bile ABD’yi psikolojik olarak rahatlatmıştır. Üsler,

¹⁵⁵Tellal, a.g.e., s.141.

¹⁵⁶“Amerika Jüpiter Füzesi Veriyor”, Akşam, 29 Kasım 1960, s.1.

¹⁵⁷ Sander, a.g.e., s.247.

¹⁵⁸ Sander, a.g.e., s.248.

görevlerinden dönen uçakların inecekleri ‘saldırı-sonrası’ üsler şeklinde planlanmıştır. Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin menzili içine giren Sovyet alanı, İtalya ve İngiltere’ye göre daha geniştir. Bu üsler, düşmana kademeli karşılık verme imkânı sağlamıştır. Siyasi açıdan Jüpiterler, ABD’nin müttefiklerini SSCB’ye karşı yalnız bırakmadığını ve savunmalarında gerekli sorumluluğu üstlendiğini göstermiştir.¹⁵⁹

Bir grup Thor füzesi İngiltere’ye, 30 adet Jüpiter füzesi İtalya’ya, 15 adet Jüpiter füzesi Türkiye’ye ayrılmıştır. Türkiye en fazla tehdit altında olmasına rağmen en az yardımı almıştır. ABD; Kanada, Almanya, Hollanda, Yunanistan ve Türkiye ile anlaşma yaparak nükleer savaş başlıkları ve inşa planı haricinde bilgi, eğitim yardımı ve malzeme sağlama sözü vermiştir.¹⁶⁰

ABD, 5 Mayıs 1959’da Türkiye ile yaptığı anlaşmaya göre atom silahlarının kullanılmasında personel eğitimi verilmesini, savunma planlarının geliştirilmesinde gerekli bilgi, atom silahı taşıyabilecek füze sistemleri geliştirilmesi hakkında ve atom silahları sistemlerinin nükleer olmayan kısımları hakkında bilgi verilmesini içermektedir.

Ekim 1959’da Türkiye’ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi Paris’te SACEUR binasındaki görüşmelerle tamamlanmıştır. 25 Ekim 1959 tarihinde imzalanıp, yürürlüğe girmiştir.¹⁶¹

Füzelerin masrafı ABD’ye ait, ateşleme emri NATO’nun uhdesinde olacak ve nükleer başlıkların kullanılmasında ABD’nin veto yetkisi bulunacaktır. Türkiye’ye Amerikan üs ve dinleme tesislerinin yanında füze sistemleri de kurulmaya başlanmıştır.¹⁶² Buna göre Türkiye ABD’nin askerî açıdan donatılan savunma karakolu olmuştur.

SSCB, füzeler demode olsa bile kendilerinin tehdit altında bulunduklarını söylemişlerdir. ABD saldırıda bulunursa demode olan bu füzeler, SSCB’ye tehdit, ABD’ye de avantaj olmuştur.¹⁶³

---

¹⁵⁹ Sander, **a.g.e.**, s.249.

¹⁶⁰ Sander, **a.g.e.**, s.250.

¹⁶¹ Sander, **a.g.e.**, s.250.

¹⁶² Sander, **a.g.e.**, s.250-251.

¹⁶³ Sander, **a.g.e.**, s.251.

2.4. Küba'ya Sovyet Füzelere'nin Yerleştirilmesi

1960 yıllarında BM, Kruşçev ve Fidel Castro'nun samimiyetine şahit olmuştur. Bu samimiyetin sonucunda 1962'de Küba'ya Sovyet füzelere yerleştirilmiştir. Kruşçev açısından füzelere yerleştirilmesi soğuk savaş oyunlarından biri idi. Füzelere, Kennedy'nin zorlandığında sökülmesi üzerine kurulmuştur. ABD'nin zorlaması karşısında SSCB, Küba'nın işgal edilmeyeceğine dair teminat olarak Sovyet sınırlarına yerleştirilen füzelere sökölmesini istemiştir.¹⁶⁴

Jüpiterlerin, Türkiye'deki varlığı Küba'da Sovyet füzelere'nin kurulmasına etki etmiştir. Bu durum, dünyayı nükleer savaşın eşğine getirmiştir. Bunalımın sonucunda Türkiye'deki Jüpiter füzelere sökölümüştür.¹⁶⁵ Füzelere, kimin avantajına hizmet ederse etsin, dünya barışı nükleer bir savaşın tehdidi altına girmiştir.

2.5. Kennedy ve Kruşçev Yazışmalarında Türkiye Üzerinden Yapılan Pazarlıklar

Türkmen'e göre *“Amerika Birleşik Devletleri'nin doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile karşı karşıya geldiği bu ilk kriz, Soğuk Savaş'ın doruk noktalarından biri ve dünyanın nükleer çatışmasının eşğinden döndüğü tek örnek vaka”*¹⁶⁶ olması açısından önemini ifade etmiştir. Kruşçev, Kennedy'e 27 Ekim 1962'de gönderdiği mektupta ABD, Türkiye'deki füzelere söktüğünde SSCB'de Küba'daki füzelere sökeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyacağını, içişlerine karışmayacağını söylerken, aynı davranışları ABD'de Küba için yapmalıydı.¹⁶⁷

SSCB Başbakanı Kruşçev 26 Ekim 1962 tarihinde Küba'nın ABD'den 90 mil mesafelik uzaklıkta olmasına rağmen endişelendiklerini SSCB ile Türkiye'nin bitişik hâlde olduklarını tedirginliklerini ifade etmiştir.¹⁶⁸ Radyoda da *“Tehdit etmiyoruz, sulh istiyoruz”* ifadelerini kullanmıştır. İnönü de Türk üsleri hakkındaki düşüncesine karşılık *“Hadi canım sende”*, Erkin ise *“üslerin sökölmesi haberi doğru ise fevkalâde”* olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹ Moskova radyosu Kruşçev'i *“dünyayı*

¹⁶⁴ Türkmen, a.g.e., s.287-288.

¹⁶⁵ Türkmen, a.g.e., s.288.

¹⁶⁶ Türkmen, a.g.e., s.92

¹⁶⁷ “Kruşçev Türkiye'deki Üsleri Pazarlık Konusu Yapıyor”, Milliyet, 28 Kasım 1962, s.5., “... Biz de askeri üslerle çevriliyiz ve Türkiye'de, İtalya'da kurulmuş olan füze üslerindeki füzelere bize tevcih edilmiştir. Türkiye'de tesis edilmiş olan füze üsleri hududumuz üzerindedir. Bu bakımdan memleketlerimiz aynı durumda bulunuyorlar”

¹⁶⁸ Sait Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika*, Kaynak Yayınları, (2. Basım), Ankara 2017, s.156.

¹⁶⁹ “Erkin, Kruşçev'in Kararı İçin ‘Fevkalâde’ Dedi”, Milliyet, 30 Ekim 1962, Nu:4468, s.1.

termanükleer bir harbten kurtaran adam'' olarak göstermiştir. Amerikan Dışişleri Bakanı... *''Kruşçev'in kararı Castro için tam bir darbe teşkil eder''*,¹⁷⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Kennedy, cevabında füzeler sökülürse ABD, Küba'ya uyguladığı ambargoyu sonlandıracak¹⁷¹, işgal etmeyecek, ama Türkiye'deki füzeler konusunda kesin konuşmaktan kaçınarak *''dünya gerginliklerinin yumuşaması, mektubunuzda belirttiğiniz öteki silahlarla ilgili olarak daha geniş bir düzenlemeye gidebilmemize olanak''*,¹⁷² sağlayabileceklerini ifade etmiştir. Kennedy'nin amacı Küba'daki Sovyet füzelerinin bir an önce sökülmesiydi. Sovyetler, Küba füzeleri ile ABD'yi arka bahçelerinden çevrelemiştir.

ABD ve Sovyetler, birbirlerine tehdit oluşturabilmek için birbirlerinin sınırlarındaki müttefiklerini kullanırken, füzelerin sökülmesi için aralarında pazarlık yapmışlardır. İnönü *''Büyük devletlerle ilişki, ayı ininde yatmaya benzer. Ne zaman çarpacağı belli olmadığından hep bir gözüün açık uyuyacaksınız...''*¹⁷³ ifadelerini kullanmıştır.

2.6. Türkiye'nin Küba Bunalımı'ndaki Politik Tavrı

Küba Bunalımı, Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir. 1960 yılında Jüpiter füzeleri Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Türkiye, topraklarına füzelerin yerleştirilmesine izin verdiği için dış politikadaki bu buhrana ortak olmuştur.¹⁷⁴

Kennedy'ye göre ABD'nin yerleştirdiği Jüpiter füzeleri savunma amaçlı iken SSCB'nin yerleştirdiği füzeler saldırı niteliği taşımaktaydı. *Sovyetler Birliği Başkanı'nın Türkiye'deki füzeler ve üsler hakkındaki beyanları karşısında Türk hükümeti 27 Ekim'de ''Türkiye'deki füze üsleriyle Küba'daki füze üsleri hukuki ve asli mahiyetleri bakımından aynı değildirler. Küba üsleri tecavüzi, bizdekiler ise tedefüi'dir... Üstelik Türkiye ve İtalya'daki üsler bir kişinin emrinde değil, NATO camiası içindedir...Küba'daki üsler ise doğrudan doğruya Rusların emri altındadır...''*¹⁷⁵

¹⁷⁰''B.M. Genel Sekreteri bugün Küba'ya gidiyor'', Milliyet, 30 Ekim 1962, Nu: 4468, s.1.

¹⁷¹Oran, **a.g.e.**, s.681., ''Küba'ya ekonomik ambargo uygulayan ABD, içlerinde buğday yüklü iki Türk şilebinin de bulunduğu birçok gemiyi Küba karasularına sokmamıştı.'',

¹⁷²Sander, **a.g.e.**, s.289.

¹⁷³Taşçı, **a.g.e.**, s.82.

¹⁷⁴Oğuz Erdur, Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s.114. ''... U-2 krizinde İncirlik Üssü; Küba füze krizinde ise Çiğli'deki Jüpiter füzeleri Türkiye'yi de krizlerin içine çekmiştir.''

¹⁷⁵Yılmaz, **a.g.e.**, s.157.

Türk Dışışleri Bakanı, Türkiye'deki üslerin kaldırılmasını isteyenlerin önce Türkiye'yi tehdit eden üslerin kaldırılmasını vaat etmelerinin altını çizmiştir.¹⁷⁶ ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond Hare telgrafında Türkiye'nin Jüpiterlerin sökülmesine karşı olmayacağını onun yerine Polaris sınıfı nükleer füze atabilen denizaltıların Akdeniz'e yerleştirilmesi ile tepkilerinin önüne geçilerek güvenlerinin tazeleneceğini ifade etmiştir.

24 Ekim'de Cumhurbaşkanı Gürsel, Türkiye'nin Küba Bunalımında müttefiki ABD'nin yanında olduğunu ifade etmiştir. Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, F-104 savaş uçaklarının tesliminin hızlandırılmasını ve F-100 bombardıman uçaklarının yedek parçalarının da en kısa zamanda verilmesini ifade etmiştir.

NATO'da kararlar oybirliği ile alınıyordu. Türkiye'nin füzelerin sökülmesine karşı çıktığında ABD çıkmaza girecektir. Kennedy bu durumda Türkiye'ye baskı yapılması yolunu tercih etmiştir. ABD, 1961'de Türkiye'ye Jüpiterlerin Polaris denizaltıları ile değiştirilmesini önerse de olumsuz cevap almıştır. Olumsuz cevap şudur: *'füzeler burada olduğu sürece siz de buradasınız'*¹⁷⁷

2.7. Jüpiter Füzeleri'nin Sökülmesi

Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi Küba Bunalımını belirginleştirmiştir. 1960'ta Amerikan gücünü Altıncı Filo'nun deniz piyadeleri ve atom denizaltıları oluşturmuştur. Washington'daki güvenlik uzmanları, *'Jüpiterler'in yerlerinin düşman tarafından bilinmesi, bunların askeri değerlerini azaltmış ve Polaris füzeleri fırlatacak oynak denizaltıların Altıncı Filo'nun emrine verilmesiyle bölgenin savunulmasında bu unsurun'*¹⁷⁸ öneminin arttığını ifade etmiştir.

Füzelerin sökülmesi teklif edildiğinde Kennedy zamansız olduğunu ifade etmiştir. Türk Dışışleri Bakanı Sarper, füzelerin müttefik dayanışmasının bir simgesi olduğunu ifade ederek füzelerin sökülmesine karşı çıkmıştır. Kennedy, füzelerin sökülmediğini öğrendiğinde Sovyet tehdidi karşısında füzeleri sökmeme kararı almıştır.

ABD, Türkiye'yi şöyle ikna etmiştir: *'Türklere, bir savaş durumunda açık bir hedef oluşturan Jüpiterler'in yerine saklı bir ateş gücüne sahip olan Polarisler'in*

¹⁷⁶Yılmaz, a.g.e., s.157.

¹⁷⁷Oran, a.g.e., s.683.

¹⁷⁸Sander, a.g.e., s.294-295.

konması gerektiğini söyledik... Jüpiterler eskidikçe bunların bakım masraflarının da artacağını, Polarisler'in ise Türkiye açısından hiç bir masrafı gerektiremeyeceğini söyledik. Bunu derhal kabul ettiler... kendilerine modern F-104 uçarlarından vermeyi planladığımızı da belirttik... pazarlıkta işte bu noktalar vardı.'¹⁷⁹

Türkiye, 23 Ocak 1963'te Jüpiter füzelerinin sökülmesini kabul etmiştir.¹⁸⁰ 14 Nisan 1963'te USS Houston Polaris Denizaltı, İzmir Limanı'na nezaket ziyareti gerçekleştirmiştir.¹⁸¹ Bu denizaltının tek bir atışta kullanacağı on altı Polaris füzesi ile 16 kenti tehdit etme gücüne sahiptir.

2.8. Bunalımın Sonuçları ve Türkiye'ye Etkisi

Küba Bunalımı'nın iki önemli özelliği vardır: Birincisi korkutucu idi. Dünya barışının üzerinde nükleer silahlar dolaşmıştır. İkincisi ise öğretici olmuştur. Yani ABD ve SSCB'nin yarattığı gerginlik münasebetlerinin ne kadar tehlikeli olduğunu göstererek, yumuşamanın gereğini ortaya çıkarmıştır.¹⁸²

Küba Bunalımı, iki blokta var olan sorunları belirginleştirmiştir. Doğu Bloğunda Çin-Sovyet uyuşmazlığı ortaya çıkmış, Pekin, Moskova'yı devrimci davaya ihanetle suçlamaya başlamış, Moskova ise Pekin'i maceracılıkla itham etmiştir. Batı Bloğunda De Gaulle, iki süper güç arasında dengeyi kuracak, Batı Avrupa koalisyonu oluşturmaya çalışmıştır. İki süper güç, nükleer silahların yayılmasını engellemek için Moskova'da "Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Anlaşmasını" imzalamışlardır. Küba Bunalımı'nın Ortadoğu'daki tesiri ise Sovyetlerin Akdeniz'deki deniz gücü artmıştır. Moskova, Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin su üstü ve su altı gemileri ile güçlendirmeye başlamıştır. Böylece SSCB, Akdeniz'de ABD'nin Altıncı Filosu'nun faaliyetlerini aksatacak bir deniz gücüne sahip olmuştur.

Türkiye açısından Küba Bunalımı, Jüpiter füzelerinin sökülmesine yol açmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen füzeler ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla Türkiye, SSCB'nin ilk hedefi olmaktan kurtulmuştur.

¹⁷⁹Sander, a.g.e., s.297.

¹⁸⁰"Jüpiter Füzelerinin Sökülmesine Başlandı", Milliyet, 11 Nisan 1963, s.1. Nu: YOK, "Füzelerin birinci derecede önemli olan parçaları ambalajlanarak Amerika'ya götürülecek, ikinci dereceyi teşkil eden aksamı ise Çiğli hava üssünde depolanacaktır. Taşınması ve depolanması tehlikeli olan kısımlar ise imha edilecektir."

¹⁸¹"İnönü Moskova Elçimiz İle Görüştü", Milliyet, 17 Nisan 1963, Nu: 4630, s.1-5., "«Kızıl Yıldız» gazetesi, «Polaris yüklü atom» denizaltısının İzmir'i ziyareti münasebetiyle, ... «Nezaket ziyareti» bahanesiyle şimdiye kadar birçok defa Türk limanlarını ve diğer Akdeniz memleketleri limanlarına gitmişler, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına kadar sokulmuşlardır. Bütün bu ziyaretler kışkırtıcı mahiyette olup «Belli siyasi ve askeri hedefler» gütmekte idi.

¹⁸²Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, s.460.

Küba Bunalımında Türkiye'nin dost bildiği Batı, yeri geldiğinde tehdit unsuru olmuştur. O hâlde Türkiye tek yönlü politikanın kendisini tehlikeye düşürdüğünü görmüştür. Türk dış politikası, Küba Bunalımı ile çok yönlü gelişme göstermiştir.

3. 1963-1964 KIBRIS SORUNU VE 5 HAZİRAN 1964 JOHNSON MEKTUBU

3.1. Akritas Planı ve SSCB'nin Kıbrıs Tutumu

İngiliz Parlamentosu, 1 Temmuz 1960'ta Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi için iki halkın eşit sayıldığı ve iki tarafında onayladığı uluslararası bir antlaşmanın güvencesi altında federasyon oluşturmuştur.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra iki halk arasında vergilerin toplanılması ve silahlı güçlerin oluşturulması konularında ilk anlaşmazlıklar başlamıştır. Kıbrıs Anayasası'nın 173. Maddesi gereğince Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar ayrı belediyelere sahip olacaktı. Ancak Rum tarafı bunu reddetmiştir. Çünkü Rumlar, kendi yönetimleri altında Türkleri azınlık statüsüne çekip, sonra da Ada'dan sürmek istemişlerdir. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bu amaç için hazırladıkları planın adı Akritas Planı. Bozkurt, 21 Aralık 1963'te uygulanan Akritas Planı'nın "*travma nitelikli, adı konulmamış bir darbe*"¹⁸³ olduğunu ifade etmiştir.

Kıbrıs Rum Yönetimi, Akritas Planına göre Türk halkını ani saldırıyla yok ederek Ada'yı Yunanistan'a bağlayacaktı. Planı hazırlayanlar: "Akritas" kod isimli İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis, Cumhurbaşkanı Makarios, Meclis Başkanı Glafcos Clerides ve Çalışma Bakanı Tassos Papadopoulos.

Planın ana teması Enosis idi. Kıbrıs, dünya kamuoyuna "Kıbrıs halkının self-determinasyon hakkına kavuşması" şeklinde sunulmuştur. Amaç Üçüncü Dünya Devletleri'nin desteğini almaktır. Türklere ani saldırı EOKA aracılığı ile gerçekleşecektir. Akritas Planı, Garanti ve İttifak Antlaşmalarını yürürlükten kaldırarak, Türkiye'nin Kıbrıs'taki kontrol hakkını da ortadan kaldıracaktı. Kıbrıs'ta garantör devletler İngiltere, Türkiye ve Yunanistan idi. Kıbrıs'ın bağımsızlık kazanması Ada'daki İngiliz nüfuzuna vurulacak bir darbe özelliği taşır.

Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli sorunu Kıbrıs idi. Dış ilişkilerini diğer devletlerin Kıbrıs'ta yaşananlara gösterdikleri tutuma göre şekillendirmiştir.

¹⁸³İsmail Bozkurt, **Zirköy'den Mermertepe'ye Kıbrıs'ta Direniş ve Mücahitlik Yılları (1 Nisan 1955- 1968 Baharı)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1. Basım), İstanbul 2017, s.224.

Türkiye'nin Batılı müttefiklerince yalnız bırakılma serüveni Kıbrıs sorunu ile belirginleşmiştir.

İnönü, Sovyet lideri Kruşçev'e 5 Ocak 1964'te gönderdiği mektupta Ada'da yaşananlardan, Türkiye'nin Kıbrıs'taki faaliyetlerine son verilmek istendiğinden bahsedilmiştir. Kruşçev 7 Şubat'taki cevabında Sovyetlerin Ada'ya yapılacak askerî müdahaleye karşı olduklarını, sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi ve Ada'da yaşananların sorumlusu olarak Türkiye'yi görmüşlerdir. Son Havadis gazetesi *''SSCB, Kıbrıs sorusunda dengeli bir görünüm izlemektedir. Rusya Makarios'a tüm alanlarda yardım önermemiştir. Onun Kıbrıs'la ilgili önerisi, Rusya'nın genel politikasının bir görünümüdür''*¹⁸⁴ diye yazmıştır. Dorman, SSCB'nin amacının adadan garantör devletleri çıkararak, daha sonra Makaryos'la kozunu başbaşa paylaşmak olduğunu söyledi: *''...Kıbrıs'ı Doğu Akdenizde Anadolunun böğrüne bir süngü gibi uzanan bir Küba yapmakta her halde Rusya'nın büyük kazançları''*¹⁸⁵ olacağını ifade etmiştir.

Basında Kruşçev ve Makarios'un işbirliği çığ etkisi yaratmıştır. Adalet gazetesi *''Sovyetlerle Türkiye arasında belli düzeyde dostluk mevcuttur. Ancak bu dostluk, Kıbrıs'ta yapılan cinayetleri engellemedi, aksine yardım etti... Rusya'nın kimin tarafında olduğu açıktır... Sadece Türkiye değil, tüm dünya Hruşçov'un Makarios'la yaptığı işbirliğine''*¹⁸⁶ şahit olduğunu yazmıştır.

Kruşçev, Makarios'a çektiği telgrafta Kıbrıs'taki faaliyetlerinde başarılar dilemiştir.¹⁸⁷ Sovyetlerin Makarios'a olan yaklaşımı Türk basınında eleştirilmiştir. Milliyet gazetesinde *''Kıbrıs ve Sovyetlerin Tutumu''* adlı makalede *''İstiklal Savaşı esnasında doğan Rus-Türk dostluğunu Stalin bozdu. Sovyetlerin hatası yüzünden bozulan bu dostluğu Hruşçov'un onarması gecikmektedir.''*¹⁸⁸ yazmıştır.

Sovyetlerin Kıbrıs'ta Enosis'e karşı çıkmaları Türkiye'nin Batılı müttefiklerince görmediği olumlu bir tutum idi. Sovyetlerin, Enosis'e karşı çıkma nedenleri Yunanistan Ada'ya tek başına egemen olursa Ada, NATO'nun egemenliği altına girecekti. Aynı zamanda Akdeniz'in Batı bloku'nun denetimine geçişi demektir.

¹⁸⁴Musa Quasımlı, **Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, (Çev. Alpertunga Altaylı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s.75.

¹⁸⁵Tellal, **a.g.e.**, s.218.

¹⁸⁶Quasımlı, **a.g.e.**, s.76.

¹⁸⁷Quasımlı, **a.g.e.**, s.65.

¹⁸⁸Quasımlı, **a.g.e.**, s.65.

Sovyetler Birliği, Akdeniz'deki tarihi emellerine iki yoldan ulaşabilirdi: Birincisi Kıbrıs'ı komünistleştirerek, diğeri Türkiye'nin tarafsız bir devlet olmasıdır. ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı George W. Ball, Dış İşleri Bakanı Dean Rusk'a verdiği 10 Mayıs 1964 tarihli raporunda Sovyetlerin Kıbrıs'ta Enosis fikrinden çekindiklerini bahsetmiştir.¹⁸⁹

Sovyetler, Kıbrıs'ın Yunanistan ve Türkiye'nin arasında paylaşılmasına karşıdır. Taksim'i istememiştir. Niyazi Akın Express gazetesinde "Hruşçov, Sen Bir Kez Daha Türk Dostluğunu Kaybettin" başlıklı makalesinde şöyle ifade etmiştir: *"...Sovyet liderlerinin bulanık suda balık tutma istekleri, maceracı siyasetleri sürdükçe, Türk dostluğunu asla kazanamayacaklar... Biz size dostluk elimizi uzatamayız, çünkü siz Türk düşmanı Makarios'a yardım ediyorsunuz... Hruşçov, sen Makarios'a yardım etmekle aynen Stalin gibi Türk dostluğunu kaybettin."*¹⁹⁰

Kruşçev, Kıbrıs'taki yaşananları ateşleyerek Türkiye'yi askerî harekâta sürükleyip, NATO'yu zayıflatmaya çalışmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin askerî harekâtı gerçekleştirdiğinde yalnız kalacağını biliyordu.

Sovyetler, Türkiye'ye ekonomik yatırımları gerçekleştirirken Türkiye'nin endişesi Sovyetlerin işletmeler ve yardımlar aracılığıyla komünist propaganda gerçekleştirmesidir. Büyükelçi'ye "Türkiye'de komünist propagandası yapmaya kalkışırsanız, bu dostluk gelişemez"¹⁹¹ uyarısı yapılmıştır. Sovyet Büyükelçisi "Eğer böyle olmasaydı, biz Kıbrıs'ta savaş çıkması için yollar arardık. Ancak biz bu düşüncede değiliz"¹⁹² şeklinde ifade etmiştir.

3.2. 5 Haziran 1964 Johnson Mektubu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Yunan ilişkilerini şekillendiren iki unsur vardır. Bunlar: Soğuk Savaş ve self determinasyondur.¹⁹³ Soğuk Savaş, bu ilişkileri yapılanmasına yardımcı olurken, diğeri Kıbrıs sorununu gündeme getirmiştir.

Kıbrıs sorunu 1955'ten itibaren Türk-Yunan dostluğunda gerginliği başlatmıştır. ABD, NATO'nun güç kaybetmemesi için Türkiye ve Yunanistan'ın ortak çıkarlarına göre sorunu çözmek istese de uzun soluklu olmamıştır. 12

¹⁸⁹Quasımlı, a.g.e., s.81

¹⁹⁰Quasımlı, a.g.e., s.65-66.

¹⁹¹Quasımlı, a.g.e.,s.74.

¹⁹²Quasımlı, a.g.e.,s.74.

¹⁹³Çakır, a.g.t., s. 60., "soğuk savaş, Batının üstün ekonomik ve teknolojik gücü sayesinde kazanacağı uzun süreli bir mücadeleydi."

Ağustos'ta Kurucu Meclis feshedilmiştir. AKEL, Enosis çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Papagos, Kıbrıs sorununu BM'ye getireceğini söyleyerek, uluslararası bir sorun hâline getirmeyi amaçlamıştır. Yunan Hükümeti, Kıbrıs'ı uluslararası platformda ele alacaktır. Sebebi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Kıbrıs tutumudur.

Papagos, 16 Ağustos 1954'te BM başvurup, Kıbrıs'ta eşit haklar ve self-determinasyon ilkelerinin uygulanmasını istemiştir. Böylece Kıbrıs'ın uluslararası bir sorun olmasındaki ilk adımı atmıştır. BM Genel Kurulu'nun şimdilik bir karar almayı uygun bulmaması İngiltere ve Türkiye tarafından Enosis'in kabul edilmeyeceğini, Yunanistan ise kendilerine açık bir kapı bırakıldığını düşünmüşlerdir.

Makarios, Ada'da silahlı hazırlıklara başlamıştır. EOKA, ilk eylemini 1 Nisan 1955'te gerçekleştirmiştir. İngiltere, Kıbrıs sorunu için Türkiye ve Yunanistan'a 20 Haziran 1955'te çağrı yapmıştır. Londra'da düzenlenecek olan toplantıda Türkiye, Kıbrıs sorununa resmen taraf olmuştur. Londra Konferansı, 29 Ağustos 1955'te başlamıştır.¹⁹⁴ Konferansın süresi hakkındaki soruya Feridun Cemal Erkin, görüşlere bağlı olduğunu olumlu olursa bir haftadan fazla sürebileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁵

NATO ve Bağdat Paktı çerçevesindeki görevi için İngiltere, Kıbrıs'ta üs bulundurmayı ve Ada'nın tamamının elinde olmasını talep etmiştir. Yunanistan, Ada halkına self-determinasyon hakkının tanınmasını, Türkiye ise Kıbrıs'ın coğrafi, tarihi özelliklerine değinerek Ada'daki statükonun korunmasını bir değişim yapılacaksa da Ada'nın eski sahibi olan Türkiye'ye teslim edilmesini talep etmiştir.

6-7 Eylül 1955 olayları Türkiye'nin Kıbrıs politikasına süreklilik kazandırmıştır.¹⁹⁶ EOKA'nın silahlı saldırılarına karşı ilk direniş örgütü Volkan kurulmuştur. Kıbrıs sorunu için İngiltere'nin Foot Planı ve Macmillan Planları tüm taraflarca olumsuz cevap almıştır. Türkiye'de artık "Ya Taksim Ya Ölüm" mitingleri düzenlenmeye başlamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ "Kıbrıs Konferansı Dün Sabah Londra'da Açıldı", Akşam, 17 Ocak 1960, s.5., "Konferansın gündeminde şu meseleler vardır: 1- İngilizlerin Kıbrıs'ta istedikleri üsler, 2-Kıbrıs dışında bulunan Kıbrıslıların tâbiyeti, 3-Kıbrıs Cumhuriyetine yapılacak iktisadi ve mali yardım, 4- Kıbrıs'ın commonwealth'e girmesi. (Bu meselenin 6 ilâ 12 ay sonraya bırakılmasında mutabakata varılmıştır)

¹⁹⁵ "Heyetimiz Dün Londra'ya Gitti", Milliyet, 12 Ocak 1964, s.1.

¹⁹⁶ Bkz. Bağcı, **a.g.e.**, s.113-116.

¹⁹⁷ "Kıbrıs İşinde İngiliz Hükümetine Çatıldı", Akşam, 10 Şubat 1960, s.1. "Avam Kamarasındaki sert tartışmalarda: "Taksimi önlemeliyiz,, diyen Lyod'un sözleri gürültüyle kesildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn

Kıbrıs sorununun NATO'nun güney kanadını zayıflatmasından endişelenen ABD, soruna bağımsızlık formülü ile katılmıştır. Makarios bağımsızlığı olumlu karşılarken, Türkiye bu formülü kabul etmemiştir. Menderes, Karamanlis, Zorlu, Averof 6 Şubat 1959'da Zürich'te toplanmışlardır.¹⁹⁸ Toplantıyı dağılma tehlikesine getiren nokta Türkiye'nin ortak bir komutanlığın oluşturulma, Ada'da üs istemesi ve var olan Türk askerinin sayısını artırma isteğidir. Yunanistan, ortak bir komutanlığı kabul etse de üs isteğini reddetmiştir.

17 Şubat'ta Londra Konferansı'nın başlaması ile bağımsız Kıbrıs'ın kurulması için hukuksal zemin oluşturulmuştur. Londra Antlaşmasındaki bazı maddeler: Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktı, Resmi dil Yunanca ve Türkçe idi, yasama yetkisi yüzde 70'i Rum yüzde 30'u Türk oluşturuyor, kamu hizmetlerinde görevlerin yüzde 70'i Rum yüzde 30'u Türk oluşturacak, Yüzde 60'ı Rum yüzde 40'ı Türklerden oluşacak 2000 kişilik ordu oluşturulacaktır. Maddelere göre Rumlara daha geniş imkânlar tanınmış, Türkler geri planda bırakılarak, halklar arasında eşitlik prensibi gözetilmemiştir

Garanti ve İttifak Antlaşmaları da yapılmıştır. Antlaşmalar ortak savunma ve işbirliğini öngörmüştür. Bu antlaşmalardan dolayı Türk Hükümeti taksim tezinden fedakârlık ettiği için eleştirilmiştir. Zorlu durumu şöyle ifade etmiştir: '*fedakârlık yapıldıysa adanın tümünün alınmamasından fedakârlık yapıldığını, taksim terk etmekle bir fedakârlık yapılmadığını, taksimi temin edip yıllarca Yunanistan'la mücadele etmek yerine, Kıbrıslı Türklere egemenlik temin eden ve Türkiye'nin güvenliğini teminat altına alan bir çözümün tercih edildiğini belirtiyordu.*'¹⁹⁹

1963 yılından itibaren Rumlar, Kıbrıs'ta 1960 Anayasası'nın maddelerini uygulamak istememişlerdir. Kıbrıs Rum lideri Makarios, Enosis'i unutmadıklarını bu amaçlarına sonunda ulaşacaklarını ifade etmiştir.²⁰⁰ 21 Aralık 1963'te gerçekleştirilen 'Kanlı Noel' saldırısından sonra Gürsel, Lyndon Johnson'a gönderdiği mektupta saldırılara devam etmemeleri için Rumlara baskı yapılmasını

Lloyd, ... yaptığı bir konuşmada: <<İngiltere, hâlâ Kıbrıs'ı müstakil bir cumhuriyet olarak görmek istemekte ve fakat, Adadaki askeri üsler hakkındaki taleplerinde ısrar etmektedir.>> demiştir.

¹⁹⁸“Averof'la Görüşen Zorlu Yurda Döndü”, Akşam, 4 Nisan 1960 Pazartesi, s.1-5., “Dışişleri Bakanı Kıbrıs için <<Uzlaşma zihniyetinin galebe çalacağına emniyetimiz vardır>> dedi. ...Antlaşmalar muhakkak ki bir küldür, bunların parça parça tatbiki elbette mevzubahis olamaz. Zorlu, ... Kıbrıs'a ne zaman asker gönderilecek? ...suallere şu cevabı vermiştir: ... Kıbrıs'a da zamanı gelince askeri göndereceğiz...”

¹⁹⁹ Oran, a.g.e., s.614.

²⁰⁰“Makarios Anayasayı İhlâl Etti”, Milliyet, 15 Ocak 1963, Nu: YOK, s.1., ‘... Dışişleri Bakanı, Makarios'un tutumunu <<oynanmak istenen oyunu gizlemeğe mâtuf boş gayretler>> olarak vasıflandırmış...”

istemiştir. Katliamları durdurmak için Türk jetleri, Lefkoşa üzerinde uçuşlara başlamıştır. Türk jetlerinin uçuşu karşısında Makarios, 25-26 Aralık'ta Venizelos ve Garufalyas'a telefonda '*Ana Yunanistan'ın çocuklarını desteksiz bırakmamasını*' söylemiştir. S. Venizelos cevabında '*Ben Yunanistan'ı sizin hatalarınız yüzünden savaşa sürükleyemem*'²⁰¹ ifade etmiştir. 15 Ocak 1964'te Londra'da konferans toplanmasına rağmen Türkiye ve Türk tarafı, Kanlı Noel saldırısından sonra görüşmüştür.²⁰² Johnson, Gürsel'e gönderdiği mektupta meydana gelen olaylar karşısında endişe duyduklarını söyleyip, Kıbrıs'ta yaşayan iki toplum için sadece '*iki cemaate mensup Kıbrıslılar*' şeklinde ifade etmiştir. SSCB'yi kontrol altında tutabilmesi için Kıbrıs'a ihtiyacı vardır.

Kıbrıs Türklerinin Ada'daki varlıklarının devamlılığı için Kıbrıs'ta federal bir sistemin kurulması, Rum saldırılarına karşı güvenlik tedbirlerinin alınması gerekliydi. Rum tarafı, Ada'nın tam bağımsızlığında ısrarcı idi. Amaçları Türkleri azınlık olarak görüp kontrolleri altında tutmaktır. Türkiye'ye Kıbrıs üzerinde hak tanıyan anlaşmaları ortadan kaldırarak, Enosis yolunda ilerlemektir.

Türkiye, 13 Mart 1964'te Başpiskopos Makarios'a Türklere yapılan saldırılar durmadığı takdirde Ada'daki Türklerin canlarını ve mallarını korumak için gerekli önlemleri alacağını bildirmiştir. Türkiye'nin askerî müdahale için hazırlık yaptığı havası verilse de ABD tepkisiz idi.²⁰³ Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1964'te 8 maddelik kararlarında Kıbrıs'ta barışçı çözüm bulunması için arabulucu tayin edilecektir. Göreve Finlandiyalı diplomat Tuomioja atanmıştır. TBMM 16 Mart'ta Anayasanın 66. maddesine dayanarak hükümete gerekli gördüğü durumda Ada'ya askerî müdahale hakkını tanımıştır.

Makarios bu gelişmeler karşısında Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın ayrılmaz bir parçası olan İttifak Antlaşmasını feshettiğini ilan etmiştir.²⁰⁴ Yunan Başbakanı Yorgo Papandreou, bildirisinde Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın

²⁰¹ Armaoğlu, **Türk Siyasi Tarihi**, s.283.

²⁰² "Taksim İstenirse Masayı Terk Ederim", Milliyet, 9 Ocak 1964 Perşembe, Nu:4801, s.1, "Başpiskopos Makarios <<France Press>> Ajansının özel muhabirine verdiği bir mülâkatta: "Kıbrıslı Türkler taksim isteginde direnirlerse, konferans masasını terkeceğim" demiştir."

²⁰³ Altan Aktaş, 1964 ve 1967 Kıbrıs Krizleri Sırasında ABD'nin Kıbrıs Politikaları, Ankara Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.40. "ABD, ...Makarios yönetimindeki Kıbrıs'ı "Akdeniz'de geleceğin Küba'sı" olarak görüyordu."

²⁰⁴ "Bu Satırları Yazarken Kıbrıs", Akis, 1967, Sayı:7, s.4-5., "İnönü ve Bay Ball arasında Makarios hakkında sohbet: Peki, ikna edemezseniz? Bay Ball: ... "O zaman tekrar Ankara'ya gelirim." İnönü güldü: "Sizi Ankara'da bekliyoruz..."

yürümediğini ve Ada'daki durumu ateşlediğini söylemiştir. Türkiye için kaçınılmaz bir Ada operasyonu ufukta idi. Kıbrıs'a 7 Haziran'da asker çıkarması planlanmıştır. Hükümet, üç defa müdahale etmek için hazırlık yapmışsa da Johnson Mektubu²⁰⁵ ile Türkiye, Kıbrıs konusunda uzun bir süre hareketsiz kalmıştır.²⁰⁶ 5 Haziran 1964'te Türkiye'ye yankı uyandıracak meşhur Johnson Mektubu gelmiştir. Johnson Mektubu, beş sayfalık diplomatik bomba olarak yorumlanmıştır.²⁰⁷

Mektubun içeriği hakkında uzun bir süre bilgi verilmemiştir. İçeriği açıklandığında Türkiye ve ABD ilişkileri kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanıp, bitirilme evresine getirebilecek mahiyette idi. Johnson Mektubu'nun açıklanması için önerge verilse de kabul edilmemişti. Coşkun Kırca ... *"... Türkiye'nin Kıbrıs'a karşı teşebbüsleri niçin sonuçlandırılmamıştır, bunda hangi âmil rol oynamıştır?"* demiştir. AP Milletvekili Erol Akçal ... *"Aslında mektup büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. Mektubun açıklanması Türkiye'nin prestijini sarsacak mahiyettedir"* demiştir. İhsan Ataöv (AP)... *"İnönü, bu mektuptan sonra teşebbüsünü yapmadığı için korkaklık göstermiştir. Bütün dünya bilmelidir ki, mektuplarla idare edildiği devirler tarihe karışmıştır..."* şeklinde yorumlar yapılmıştır.²⁰⁸

Johnson Mektubu'nun içeriği²⁰⁹ 13 Ocak 1966'da Hürriyet gazetesi tarafından yayınlamıştır. Johnson, *"(...)Türkiye hükümeti'nin Kıbrıs'ın bir kısmını askerî kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare aracılığıyla sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta sonuçlar doğurabilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından izlenmesini, hükümetinizin bizimle önceden tam bir danışmada bulunmak yönündeki taahhüdü ile uzlaşır bulmuyorum. Büyükelçi Hare görüşlerimi öğrenmek üzere kararınızı birkaç saat ertelemiş olduğumuzu bana bildirdi.(...)"*²¹⁰

²⁰⁵Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçYüzü**, Alaca Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2003, s.115. *"Çağlayangil, 'Canım Johnson mesaj göndermişse ne olmuş, mesajı okur, çekmecenin gözüne atardınız, bildiğiniz gibi hareket ederiniz.' ... Haluk Bayülken ise... Amerika'nın bir blöf'ü olduğunu öne sürüyordu."*

²⁰⁶"Kıbrıs Konusunda Dün Mecliste Hâdise Çıktı", Milliyet, 11 Ocak 1964, Nu: YOK "... AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda... Ada'ya çıkarma yapmamız gerektiğini söylemiş ve 'Müdahale hakkımızı kullanamadık... Bu kararları yerine getirmekten âciz bir hükümete ben hükümet demem Parlâmento heyeti gitmese bile ben tek başıma Kıbrıs'a gidip icap ederse şehit olacağım'" demiştir."

²⁰⁷Haluk Şahin, **Johnson Mektubu**, Kırmızı Kedi Yayınevi, (1. Basım), İstanbul 2019, s.14.

²⁰⁸"Johnson'un Mektubunun Açıklanması Reddedildi", Milliyet, 29 Aralık 1964, s.1. Nu:6501,

²⁰⁹Armaoğlu, **a.g.e.**, Türk Dostu Ball, "Bu, hayatımda gördüğüm en kaba (brutal) diplomatik notadır" demiş ve sonra da Harlan Cleveland ile Joseph Sisco'nun "atom bombasının diplomatik bir eşitini imal ettiklerini" söylemiştir." s.291

²¹⁰Oran, **a.g.e.**, s.686.

Mektuptaki konular: ABD'ye danışılmadan hareket edilmemelidir. Türkiye, Garanti Antlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a müdahalede bulunacağına inanmıştır. Türkiye, Kıbrıs'a müdahale ettiğinde SSCB'de soruna doğrudan katılmıştır. NATO müttefikleri, Türkiye Ada'ya müdahale ettiğinde SSCB'nin müdahalesine karşı, savunma yükümlülüklerini yerine getirmeyebilirler. Bu yüzden Türkiye, ABD'nin iznini almalıdır. Çünkü ABD, temin ettiği askerî malzemenin Kıbrıs'ta kullanılmasına razı olmayacaktır.

Mektuba göre ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesinden yana olmadığı açıktır. Verdiği askerî malzemelerin kullanılmasına razı olmadığını söyleyerek Türkiye'nin müdahale hakkını engellemiştir. *1964 Haziran'ındaki Kıbrıs buhranında... Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elindeki silahların bir kısmı, eskiden de yabancı menşeliydi. Fakat o silahlar bizimdi ve Türk yurdunun savunması ve çıkarlarının gerektiği yerde ve zamanda kullanma kararını verecek kadar özgür ve bağımsızdık. O silahlar üzerinde yabancı mülkiyeti ve kontrolü yoktu ve hepsi bizim öz malımızdı.*²¹¹ Makarios'un Moskova ile yakınlığı karşısında Washington, Kıbrıs'ın 'Akdeniz'in Küba'sı',²¹² olabileceğini düşünmüştür.

Johnson Mektubu ile Türk kamuoyunda Amerikan karşıtlığı başlamıştır. Türkiye'deki bazı çevreler, 'Biz, 1945 yılında Stalin'e karşı geldiğimizde, ne NATO ne CENTO ne de Türk-Amerikan ve Amerikan-Rus dostluğu ve ittifakı vardı... Biz, NATO olmadan da yaşayabiliriz. ABD ile karşılıklı ilişkiler Türkiye'yi değil, ABD'yi korumak için',²¹³ oluşturulduğunu ifade etmiştir.

İnönü, 13 Haziran'da Johnson mektubuna '...Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek içeriği bakımından Amerika ile ittifak ilişkilerine her zaman ciddi bir dikkat göstermiş bulunan Türkiye gibi müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak ilişkilerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek mesajın genel havasının sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış görüşlere dayanarak yapılmış iyiniyetli bir girişimin telâsından doğmuş konulardan ibaret olmasını yürekten dilerim(...)'²¹⁴ cevabını vermiştir.

İnönü'nün mesajındaki konular ise Türkiye'nin müdahale için ABD'ye danışmadığı görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan

²¹¹Tunçkanat, a.g.e., s.147.

²¹²Türkmen, a.g.e., s.103.

²¹³Quasımlı, a.g.e., s.83.

²¹⁴Oran, a.g.e., s.687.

saldırıları bildirilmesine rağmen ABD tepkisiz kalmıştır. ABD, Makarios'a gerekli dersin verileceğini söylemiştir. BM Gücü'nün oluşturulması gecikince, Makarios'un faaliyetleri artmıştır. Türkiye, Garanti Antlaşması'na göre diğer devletlerin görüşlerini almaya çalışmıştır. Türkiye, Kıbrıs'a müdahale etme zorunluluğu hissederse bunu uluslararası anlaşmaların hükümlerine uygun olarak gerçekleştirecektir. BM, Ada'daki Rumların faaliyetlerini durduramamıştır.

İnönü, 21 Haziran 1964'te Washington'a gitmiştir.²¹⁵ 25 Haziran'daki basın toplantısında görüşmelerden memnun ama çözümsüz olduğunu, ABD'nin Kıbrıs sorununu çözebilmesi için net bir tutum içinde olması gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁶ İnönü ve Johnson, yayınladıkları ortak bildiride: ABD, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezlerinin dayanak noktasını Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın devam ettiğini kabul etmiştir. Başbakan İnönü, Türkiye ve ABD'nin Kıbrıs'a yaklaşımlarının arasında bir fark olmadığını ifade etmiştir. Sander'e göre İnönü, Washington'dan '*eli boş*' dönmüştür.²¹⁷

Johnson Mektubu ile ortaya çıkan gerçekler: Türkiye, Kıbrıs'a müdahale ettiğinde SSCB'nin tehdidi karşısında yalnız kalacağını görmüştür. *ABD, Sovyetler Birliği'ni yalnızca ABD'nin çıkarlarını doğrudan tehdit ettiği sürece düşman saymakta ve NATO'yu da, öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemekteydi.*²¹⁸

“Biz Türkler bağlandığımız ülkeye inancımız yıkılıncaya kadar tam bir yakınlık içinde bulunuruz. Ama inancımız bir kere yıkılırsa, yeniden güvenimizi kazanmak kolay değildir... Bugün Amerika'ya da böyle inanmış bulunuyoruz. Ama Kıbrıs meselesinde Birleşik Devletler'in tutumu bizi kaygı ve kuşkuyla düşürdü. İnancımız büsbütün yıkılırsa yeniden kurmak herhalde kolay ve çabuk olmaz...”²¹⁹

Bundan dolayı NATO'dan ayrılmayı düşünenlerde ortaya çıkmıştır. Türk dış politikası çok yönlülüğe geçerek, Üçüncü Dünya devletleri ile ilişki kurmuştur. Türkiye, olayları kendi dış politikasına uygunluğu çerçevesinde değerlendirmeye başlamıştır. Vietnam'da ABD'ye destek vermemesi bunun somut örneğidir.

²¹⁵M. Emin Değer, **Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Oltadaki Balık Türkiye**, Kilit Yayınları, (39. Baskı), Ankara 2018, s.31., “Başkan Johnson uçağını yollamıştı. Johnson, İsmet Paşa'ya Türkiye'nin semalarından çekilmiş bir fotoğraf göstererek, “görüyorsunuz, bahçenizde gezerken bile sizi görebiliyoruz.” dedi... Johnson, bu sözleriyle “Bana danışmadan adım atmaya kalkma, görüyorsun bahçende bile izleniyorsun, 24 saat gözlem altında, her istediğini yapamazsın” demek istemişti.

²¹⁶Sander, **a.g.e.**, s.312.

²¹⁷Sander, **a.g.e.**, s.312.

²¹⁸Tuncer, **a.g.e.**, s.46.

²¹⁹Şahin, **a.g.e.**, s.97-98.

Kamuoyunda, ABD'ye ve Türkiye'deki askerî varlıklarına karşı tepkiler başlamıştır. Amerikan karşıtlığının tohumları atılmıştır. Profesör Nihat Erim, '*Denilebilir ki, o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara 'Go Home' denmediğini ifade etmiştir.*²²⁰ Türkler, '*Johnson Mektubu*'nu, ABD'nin Yunanistan lehine Türkiye'yi terk etmesi'' olarak yorumlamıştır.²²¹ Türkiye, Çok Taraflı Kuvvet'e (MLF) katılmaktan vazgeçmiştir. Türk askerinin silahlarının ABD'ye bağlı olmasının acı gerçeği, Kıbrıs'a özgürce müdahale edemediğinde görülmüştür. Yerli sanayiye geçiş adımları atılmıştır. Tuncer'e göre Türkiye çok yönlü dış politika ile 'Batı'nın uydusu' konumundan kurtulacaktı.²²² 1964 yılından itibaren Türk-Sovyet ilişkileri hızla gelişmiştir.

3.3. NATO Planı ve ABD'nin Kıbrıs Politikası

25 Ocak 1964'te İngiltere'nin ABD nezdindeki Büyükelçisi Sir David Ormsby-Gore, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball'a, '*İngiltere'nin, artık Kıbrıs'ta barışı korumada tek başına sorumluluğu üstlenemeyeceğini ve kısa bir sürede Kıbrıs için uluslararası bir gücün oluşturulması gerektiğini*'²²³ bildirmiştir.

ABD, Kıbrıs'ta oluşturulacak NATO gücüne katılma koşulları: barış gücünün süresi üç ayla sınırlı olmalı, Türkiye ve Yunanistan üç ay boyunca adaya müdahale etmemeyi kabul etmeli ve bu iki ülke garantör olmayıp ancak yine NATO ülkesinden bir arabulucuyu kabul etmelidir.

NATO Planını Kıbrıs Rum tarafı kabul etmese de ABD uygulamaya çalışmıştır. İnönü, Türkiye'nin Ada'daki Türk nüfusunu korumaya yönelik müdahale hakkının zarar görmemesi şartıyla Kıbrıs'ta NATO gücünün oluşturulmasını kabul etmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Türkler, ABD'nin bu davranışı ile Rumların saldırılarını engelleyeceğini ümit etmiştir. Türkler, Kıbrıs'a BM'nin değil, NATO'nun katılmasını istemiştir. Çünkü BM, Türkiye'nin garantör devlet rolünü yok sayabilirdi.

Hruşov'un mektubu Beyaz Saray da Kıbrıs konusunda görüşmeleri başlattı. Beyaz Saraydaki bazı çevreler, 'Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak için ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımı azaltması, bunun sonucunda da Türkler'in söylenenleri

²²⁰ Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995), s.594.

²²¹ Tuncer, a.g.e., s.43.

²²² Tuncer, a.g.e., s.48.

²²³ Tuncer, a.g.e., s.36-37.

*yapmaya mecbur kalacakları'' fikrini savunuyordu. Beyaz Saray Basın Sözcüsü Pearson, 4 Şubat ve 4 Mart tarihlerinde Washington Post gazetesinde ''Türklerle yapılan yardımlar durdurulursa akılları başlarına gelir ve Kıbrıs sevdasından vazgeçerler. Yardımın kesilmesi demek, Türklerin mahvolması demektir. Türkiye iflas edecek, o zaman Kıbrıs sorunu da kendiliğinden çözülecektir...''*²²⁴ Bir grup, yardımların kesilmesi Türkiye'deki Amerikan karışıklığını pekiştirmesinden ve Türkiye'yi Batı Bloğundan uzaklaştıracağını ifade etmiştir. ABD, Türkiye'yi durdurmak için ekonomik ve askerî yardımları kısmayı planlamıştır.

3.4. 1963 ve 1964'te ABD'nin Kıbrıs Politikasındaki Değişiklikler

ABD, Kıbrıs sorununu Türkiye ve Yunanistan'ın ikili görüşmelerle barış yolunu seçerek çözmesini istemiştir. Aksi hâlde Kıbrıs'ta Sovyetlerin nüfuzu artarak Ortadoğu'da ve Akdeniz'de ABD'nin istikrarsızlaşmasının önü açılacaktır. ABD'nin bölgede etkin güç olabilmesi için SSCB, Kıbrıs'ta olmamalıdır.

ABD, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ödün vermesini savunmuştur. Başbakan İnönü, Nisan 1964'te Times dergisindeki demecinde *'Eğer müttefiklerimiz tutumlarını değiştirmezse Batı ittifakı dağılacak, yeni koşullar altında yeni bir dünya düzeni kurulacak ve Türkiye, bu yeni düzende kendine bir yer bulacaktır.'* ifadeleri yer almıştır.²²⁵ Devamında Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnız kaldığını açıkça söylemiştir: *'...Bunun ardından da Batı Birliği parçalanır, Kıbrıs konusunda yanımızda Batı'lı gerçek bir dostu görmedik.'*²²⁶ İnönü, bu demeciyle Türk dış politikasındaki değişimlere işaret etmiştir. Muhalefet liderleri, İnönü'nün bu açıklamalarını *'zavallılık siyaseti sona erdi'* şeklinde yorumlamıştır. İnönü, *İstiklal Harbi ve Lozan Konferansı'nda kazandığı nüfuzunu Kıbrıs probleminde kaybedemezdi.* CHP Genel Sekreteri Turhan Feyzioğlu konuşmasında: *'Eğer Kıbrıs sorunu görüşmelerle çözülmezse, İnönü askerî çizmelerini giymek zorunda kalacaktır'* demiştir.²²⁷ Kıbrıs sorununa kadar yürütülen siyaset Türkiye'yi dostsuz bırakmıştır. Bu dönemde İnönü ve ABD için mücahitlerden yazılan şiirler, olayların önemini anlatmıştır.

İNÖNÜ

Yavru Vatan çırpınır, Anasına kavuşsun,

²²⁴Quasımlı, a.g.e., s.66.

²²⁵Tuncer, a.g.e., s.52.

²²⁶Quasımlı, a.g.e., s.70.

²²⁷Quasımlı, a.g.e., s.71.

*Emir ver Mehmetçiğe, Kıbrıs Türkü kurtulsun.
 Ey Kahraman İnönü, sana yalvarıyoruz
 Biz papazın emriyle her gün azaltıyoruz
 Bütün gözler sendedir, gönüller seni bekler,
 ‘Mehmetçik Kıbrıs gel’, diye ağlar bebekler,
 Bütün kollar Tanrıya dualarla açılmış,
 Kıbrıs Türkü ağlıyor, gözler yuvadan taşmış
 Ne İngiliz ne NATO, ne bilmem hangi millet,
 Mehmetçikten başkası vermez bize hürriyet,
 Seksen yıldır ayırır, zavallı yavru vatan,
 İmdadına yetişir inşallah anavatan.*

Amerikalı'ya

*Ey Amerikalı kanmayız asla sana
 Türk oyuncağın değil, bunu anlasana
 Artık evine dön, vazgeç bu oyundan
 Türk Milleti 'ni döndüremezsın yolundan.
 Sen ancak palikaryayı kandırabilirsin
 Bırak Türk'ü yoluna devam etsin
 Hürriyete susayan Kıbrıs Türkü 'ne
 İstiklâli hediye etsin.
 Türk milleti alışmıştır, kanun yapmaya
 Lüzum yok Amerikalıların söz kullanmasına
 Bunu cihan öğrendi, öğrensın Yunan da
 Ey Amerikalı gururumuzla oynama²²⁸*

3.5. 7 Şubat 1964 Notası ve Tepkiler

İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı Londra Konferansı ile ABD'nin Kıbrıs konusuna aktif olarak katılmasına SSCB'nin de taraf olmasına fırsat verilmiştir. Konferansta NATO kuvvetinin oluşturulmasına karar verilmiştir. NATO kuvvetlerinin Kıbrıs'a gönderilmesini istemeyen SSCB, 7 Şubat 1964'te nota vermiştir.

---

²²⁸Bozkurt, a.g.e., s.278-279.

Notanın içeriğinde Sovyet hükümetinin ‘‘...Akdeniz’deki duruma kayıtsız kalamayacağını belirterek ... Kıbrıs Cumhuriyetine karışma plânlarını ve Uluslararası ilişkilerde bu gibi metodlara başvurulmasının iyi karşılanmayacağını’’ söylemekte ve ‘‘... özellikle, Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından sorumlu olan Güvenlik Konseyinin sürekli üyeleri, dışarıdan körüklenen tutkuları söndürmeğe ve gerginliği giderecek tedbirleri almaya...’’²²⁹ davet edilmiştir.

Sovyet Başbakanı Kruşçev, notada ‘‘... Kıbrıslılar kendi sorunlarını kendileri çözümlensinler veya sorunu bütünü ile B.M.re götürülmeli... Batılılar, toprak bütünlüğünü yalnızca büyük ve kıymetli devletlere tanınmış bir hak olarak düşünmektedirler. Bu durum sonuçda, dünya barışını ciddi bir tehlikeye’’²³⁰ düşürebileceğini ifade etmiştir. Garantör devletlerin elinde tuttuğu imkânı Sovyetler istememiştir. Sorun, BM’ye götürüldüğünde Türkiye’nin garantör devlet rolü göz ardı edilebilirdi.

Kruşçev, 7 Şubat 1964’te BM Genel Sekreterine gönderdiği mektupta ‘‘...Birleşik Amerika ve Birleşik Krallığı ölçülülük öğütlemeye ve gerçekçi olarak tüm sonuçları ile Kıbrıs’ın işgalini düşünmeye ve Kıbrıs Cumhuriyetinin hükümranlık ve bağımsızlığına hürmet etmeye davet eder...’’²³¹ ifadelerini kullanmıştır.

Kruşçev, hem notasında hem de BM’ye gönderdiği mektupta Kıbrıs’ı Doğu-Batı meselesi hâline getirmeye çalışmıştır. Sovyetler, gönderdiği bu nota ve mektupla ‘‘taraf’’ olmuştur. Sovyetlerin amacı Kıbrıs’ın bağımsız olması ve sorunun BM’ye getirilerek, Türk-Yunan dostluğu zedelemek dolayısıyla NATO’yu zayıflatmaktır.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Sovyet tutumunu ‘‘... Kıbrıs davamızın, Sovyetlerin rutinleşmiş NATO aleyhtarı propaganda faaliyetlerinde ham madde olarak kullanılmasından sarfı nazar etmesi dileğimizdir...’’ şeklinde değerlendirmiştir.²³² 7 Şubat Sovyet notasını İngiltere, Batılı devletlere yakıştırılan suçlamaları reddetmiş ve kırıncı-yersiz bulmuştur. Cevaplarında ise İngiltere’nin amacının barışın ve güvenliğin korunmasını kolaylaştırmak olduğunu söylemiştir.

²²⁹Aysel İ. Aziz, 1964 Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/426/4757.pdf>, s.173-174.

²³⁰Aziz, a.g.e., s.174.

²³¹Aziz, a.g.e., s.174.

²³²Aziz, a.g.e., s.176.

İngiltere'nin İşçi Partisi sözcüleri de SSCB'yi "bulanık suda balık avlamaya çalıştığını" belirtmiştir. Yunan Dışişleri "Rusya gibi büyük bir devletin ve bizzat Khryshchev'in Kıbrıslıların davasına hak vermesini olumlu bir unsur olarak",²³³ kabul edeceklerini ifade etmiştir. Kıbrıs Rum Heyeti Başkanı Klerides, "... Rusya'nın takındığı tavrın, Kıbrıs buhranının çözümüne etki edeceğine inanıyorum. Kıbrıs'da olup bitenlerle Ruslar'ın ilgileneceğine inanıyorum. Sovyet notasının önemli gelişmelere yol açması mümkündür",²³⁴ şeklinde demeç vermiştir.

3.6. Güvenlik Konseyi'nde SSCB

EOKA, Ada'daki faaliyetlerine yeniden başlayınca İngiltere, Güvenlik Konseyi'ni 15 Şubat'ta olağanüstü toplantıya çağırmıştır.

Sovyetler, konseyde Makarios'un yanında olup, Türk delegesinin konuşmasını engellemeye çalışmışlardır. Sovyet Delegesi Fedorenko, ilk sözü alarak "Kıbrıs'da endişe verici durumun NATO'nun bazı devletleri tarafından, özellikle Türkiye ve İngiltere tarafından meydana getirildiği ve bu hareketlerin bağımsız bir B.M. devletinin hükümlerlik haklarını bozduğunu",²³⁵ belirtmiştir.

Sovyetler, Kıbrıs'ın NATO'nun bir üssü yapılmasının amaçlandığını söylemiştir. Sovyetler, dışarıdan Kıbrıs'a müdahale edildiği sürece çözümün mümkün olmadığını düşünmüştür. Kıbrıs'ta yaşanan bu olayların temelinde dışarıdan empoze edilen kin ve bozgunculuk olduğunu dile getirmişlerdir.

4 Mart 1964'teki Güvenlik Konseyi'nin kararları: Kıbrıs'ta ve uluslararası barışı tehlikeye sokacak her türlü girişimden tüm üye ülkeler sakınmalıdır, Kıbrıs'ta kanlı olayların durdurulabilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır, Bu sürede Kıbrıs toplumu ve liderleri sabırlı çalışmalıdır, Kıbrıs'ta bir BM kuvveti bulunacaktır, kuvvet üç aylık süre için Ada'da görev yapacak, Genel Sekreter, Kıbrıs'taki sorunları BM Yasasına uygun olarak barışçı yolları takip etmeliydi.

Karar metninde Sovyetleri tedirgin eden en bariz karar Ada'ya uluslararası barış kuvvetinin gönderilmesidir. Sovyetlerin nazarında bu karar, Kıbrıs'ın NATO üssü olmasına dair atılan bir adım idi.

²³³Aziz, a.g.e., s.176.

²³⁴Aziz, a.g.e., s.177.

²³⁵Aziz, a.g.e., s.177.

3.7. SSCB'nin Türkiye'ye Yaklaşma Çabaları

Makarios'un Londra ve Zürih Antlaşmalarını feshetmesi ve Cumhurbaşkanı yardımcısı Fazıl Küçük'ün yerine yardımcı ataması ile Türkiye, Makarios'a verdiği ultimatoda “... *Haklarımızın kullanılmasına engel olacak her türlü hareket ve tecaviize karşı gereken tedbirlerin alınacağı...*”²³⁶ belirtilmiştir.

Ültimatom, Sovyetlerin Kıbrıs siyasetini netleştirmiştir. Ankara Büyükelçisi Nikita Rijov, Türkiye'nin Kıbrıs sorununu barışçıl yollarla çözmesini ve dünya barışına hizmet etmesini istemiştir. Atatürk ve Lenin döneminin Türk-Rus ilişkilerinin gözden geçirilmesi istenmiştir.

Sovyetler, Makarios'a, Enosis'e karşı olduklarını en iyi çözümün self determinasyonu olduğunu söylemiştir. Sovyetler, Taksim'e karşı olsalar da tarafsızlık politikasını takip etmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko²³⁷ “... *Kıbrıslılara dışardan herhangi bir karışma olmaksızın, bunun bir çözüm şekline bağlanmasına izin verilmelidir.*” demiştir. Sovyetler, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'nın maddelerine göre Ada'ya müdahale hakkını önemsememiştir. Rumların saldırgan hareketlerini de iç olay olarak düşünmüşlerdir.

Türkiye, Kıbrıs sorununu NATO'da görüşülmesini istemiş ve konunun görüşülmeye başlanması Sovyetler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü Ada'nın NATO'nun kontrolünde olması an meselesi idi.

İnönü, 16 Nisan 1964'te Time dergisindeki demecinde Batı ittifakının dağılabileceğini söylemesi ile Sovyetler, yüz milyon sterlin tutarında yardım teklif etmiştir. Türkiye ve Sovyetler ilişkilerinin yeniden filizlenmesinin nedeni Kıbrıs sayılabilir. Sovyetler, yalnız kalan Türkiye'yi yanına almak için ekonomik yardım teklif etmiştir. Türkiye-SSCB ilişkileri, ABD'nin Kıbrıs sorunundaki politikasına göre değişmiştir.

4. ÇOK TARAFLI GÜÇ (MLF)'ÜN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ ETKİSİ

Başkan Kennedy, Mayıs 1961 yılında Avrupa'yı Sovyet tehdidinden korumak için NATO komutanlığı emrine nükleer Polaris sınıfı 5 denizaltı vereceğini açıklamıştır. Fransa, Federal Almanya ve İngiltere başta olmak üzere tüm üyelerini bu güce katılmaya davet etmiştir. Bu öneriye en hızlı ve olumlu cevap İngiltere'den gelmiştir. ABD'nin bu kuvveti oluşturtasındaki hedef Fransa'nın bağımsız nükleer

²³⁶ Aziz, a.g.e., s.183.

²³⁷ Bkz. Andrey Gromiko, *Anılarım*, Yazılama Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul, Ekim 2008.

güç olmasını önlemektir. Fransa, bağımsız nükleer güç olursa, ortak hareket kabiliyeti zayıflardı. *Çok Taraflı Nükleer Güç (MLF) tasarısının altında yatan neden, nükleer silahlar üzerinde Amerikan denetimini sürdürme düşüncesi*ydi.²³⁸ Bu plana göre nükleer silahı kullanmak için son söz ABD'ye ait olmuştur.

Türkiye, Batı Bloğu'nda olduğunu göstermek için ABD'ye olumlu cevap vermiştir. Türkiye'nin MLF'ye katılarak deniz kuvvetleri personeline nükleer gemide çalışarak tecrübe kazanmasını amaçlamıştır. Türkiye, MLF'ye katıldığında 50.000.000 dolar maliyet üstlenecektir. Bu pay ile Türk personeli daha pasif görevlerde yer alacak, görev süreleri en alt sınırı 3 yıl olmasıyla personeli tecrübe kazanmak için yeterli koşulları taşımayacaktı. Türk deniz kuvvetlerine bağlı askerler 1964 yılında ABD'nin Ricketts savaş gemisinde görev alarak MLF'ye katılmıştır. Moskova yönetimi, MLF'yi güvenliklerini tehdit eden bir adım olarak düşünmüş ve ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti, İngiltere, İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Hollanda tarafından yapılan bu askerî hazırlıktan rahatsız olduğunu belirtmiştir. 11 Temmuz 1964 tarihli notasında da Türkiye'yi bu oluşuma katılmamaya davet etmiştir. Türkiye cevaben notasında '*Çok yönlü nükleer sisteminin amacı ve karakteri konusunda yanlış anlaşılmalara mevcuttur. 1...tamamen savunma karakterlidir. 2...böyle bir sistemin oluşturulması dünya barışının korunmasına, nükleer silah tehlikesine karşı bir uyarı görevi yapacaktır. Bu hareket, bağımsız ulusal güçlerin oluşturulması anlamına gelmemektedir...*'²³⁹ ifadelerini kullanmıştır.

Johnson Mektubu'ndan sonra Türkiye, Ocak 1965'te MLF'ye katılmaktan vazgeçmiştir. *Türkiye, NATO'nun nükleer savunma sisteminin SSCB sınırları boyunca yerleştirilmesine karşı çıktı.*²⁴⁰ SSCB sınırlarına yerleştirilmesi durumunda Türkiye yeniden SSCB'nin hedef alanı arasında yer alacaktır.

Türkiye, nükleer silahlara karşı duyarsız değildir. Genelkurmay, Aralık 1966'da NATO tarafından oluşturulan '*Nükleer Planlama Grubuna*' üyelik için başvuru yapmıştır. Ardından Dışişleri Bakanı Çağlayangil, '*NATO'nun Doğu Anadolu'nun nüfus yoğunluğu az olan bölgelerine Sovyet saldırısını önleyici nitelikte*

²³⁸Tuner, a.g.e., s.78-79.

²³⁹Quasımlı, a.g.e. s.91.

²⁴⁰Quasımlı, a.g.e., s.96.

nükleer mayınlar yerleştirmesi sorununu irdelemesini''²⁴¹ talep etmiştir. Türkiye, olası bir Sovyet saldırısına karşı NATO'nun Türkiye'nin savunmasında gerekli gücü sağlayamadığı takdirde nükleer mayınları son çare olarak görmüştür. Türk kamuoyu, nükleer mayınları patlatma fikrine karşı olunca Mayıs 1969'da NATO'dan nükleer mayın sorununu irdeleme talebinden vazgeçtiğini açıklamıştır.

Türkiye'nin MLF'ye katılmaktan vazgeçme nedenlerinden bir diğeri NATO üyelerinin hepsi bu oluşuma katılmaktan yana değildir. ABD'de bu projede yalnız kaldığını görünce vazgeçmiştir. NATO üyeleri, nükleer silahları ortaklaşa kullanmaları için yeni girişim başlatmıştır. MLF, dünya gündeminden tamamen çıkmamıştır. Proje adı değişip, amaç aynı kalmıştır.

5. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YARDIM AKTÖRLERİ: ABD VE SSCB

5.1. Türkiye'nin Ekonomik Durumu

1960 harekâtından sonra 13 Temmuz 1960 gazetelerde çıkan haberde *'...Bayar, ... Türk halkını iç savaşa sürüklemek ve Türk topraklarının bir kısmını yabancı bir devlet egemenliğine bırakmakla suçlanıyor. (Konu edilen yabancı devlet, bütün üslerine rağmen Amerika değil, Rusya idi. Menderes hükümeti yapacağı yardım karşılığında Doğu Anadolu'nun bir kısmını Sovyet Rusya'ya bırakma teşebbüsüne geçmekle suçlanıyordu.*''²⁴² yazılmıştır.

Menderes'in iktidarı SSCB ziyareti gerçekleşmeden önce devrilmiştir. Türkiye ve SSCB'nin yakınlaşmasının önüne geçilmiştir. Milli Birlik Komitesi, *'pek kötü bir ekonomik miras'*²⁴³ devralmıştı. Türkiye'nin bol miktarda borcu olduğu kadar bol miktarda dış yardıma da ihtiyacı söz konusudur.²⁴⁴ 1961 yılında Batı, Türkiye'ye 400 milyon dolar vermiştir.

Türkiye, ekonomide Beş Yıllık Planları uygulamıştır. Plan, kamu sektöründe emredici, özel sektör alanında yol gösterici olacaktır. Dengeli bir iktisadî gelişme hedeflenmiştir. Beş Yıllık Planlamalarla büyüme oranı %6,7 olup, hedefe yaklaşmıştır. Ancak yatırımların geç olması kalkınma hızını yavaşlatmıştır.

Türkiye'nin kalkınma hızı tarıma bağlıydı. Birinci Beş Yıllık Planlama'nın sonucunda Türkiye'nin tarım ülkesi olduğu anlaşılmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan,

²⁴¹Tuncer, a.g.e., s.79.

²⁴²Altan, a.g.e., s.103.

²⁴³Sander, a.g.e., s.274.

²⁴⁴Sander, a.g.e., s.276. *'... Menderes döneminden kalma ciddi ekonomik sorunlarla birlikte 1.5 milyara yakın bir dış borç devretmişti.'*

Türkiye'nin sanayiye ağırlık verdiği ve yatırımlarını bu yönde kullandığını göstermiştir. İkinci Beş Yıllık Plan'ın ardından Türk ekonomisinin genel hatları şöyledir: ihracat yapabilecek alanları şeker sanayi, halıcılık, pamuklu dokuma sanayi, ülkenin kendi ihtiyacını karşılayacak alanları: yünlü mensucat sanayi, ipekli mensucat sanayi, gıda maddeleri sanayi, giyim eşyası sanayi dallarıdır. Diğer sanayi alanları: maden, makine, taş toprak, kauçuk, kimya, eşya, kâğıt sanayidir. Ekonomiye katkıları tekstil, gıda, kimya, metal ana ve tütün sanayi şeklinde sıralanmıştır.

1960-1965 yıllarında gündemde Türk ekonomisinin dışarıya bağımlılığı vardı. Şehirleşmenin ve işsizliğin artışının sonucunda yurt dışına özellikle de Almanya'ya işçi göçleri yaşanmıştır. Almanya'daki işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri dövizler ülkeyi kısa süreli rahatlatırsa da krediye olan ihtiyacı azaltmamıştır. Türkiye'nin kredi ihtiyacından ve IMF'den kurtaracak köklü bir ekonomi politikasına ihtiyacı vardır.

5.2. ABD'den Gelecek Ekonomik Yardımı Arttırma Çabaları

MBK, ABD ile ekonomik ilişkilerini hızlandırmıştır. Amaç 400 milyon dolar miktarındaki yardımı sağlamaktır. Gürsel, Türkiye'nin NATO'daki görevini gerçekleştirebilmesi için ABD'nin ekonomik olarak desteklemesini belirtmiştir.

Amerika Dış Bakanı Dean Rusk, *'yardım artmalı diyordu. Ve sözlerinin devamı '... üzerinde durmak istediğim mesele dolar meselesi değildir. Tarihe bir şekil verebilecek miyiz, yoksa kendimizi onun akışına mı bırakacağız? Hülyalarımıza mı sığınacağız, yoksa onları gerçekleştirmek için kendimize gelecek miyiz?...'*²⁴⁵ şeklinde ifade etmiştir. Yardımların planlandığı gibi kullanılmadığında kesileceğini ifade edilmiştir.

26 Ağustos 1962 yılında L. B. Johnson, Ortadoğu gezisinden sonra Ankara ziyaretinde Türkiye'ye gerekli yardımı için sözlü teminat vermiştir. ABD, Türkiye'de sivil hükümetler olduğunda yardımlar artmıştır. *1961'de 126 milyon, 1962'de 1818 milyon ve 1963 yılında da 237 milyon dolara yükselecektir.*²⁴⁶

5.3. ABD Ekonomik Yardımları'nın Kısılması Ve Krom Sorunu

Amerikan Kongresi, 1964 yılında Amerikan dış yardımını gündeme almıştır. Hazırlanan rapora göre Amerikan dış yardımında kesintiye gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yardımın kesilmesi durumunda en az etkilenecek ve *'hürriyet sınırı'*

²⁴⁵“Amerika Dış Bakanı Yardım Artmalı Diyor”, Akşam, 5 Mayıs 1961 Cuma, s.5.

²⁴⁶Sander, a.g.e., s.276.

olarak nitelendirilen ve içinde Türkiye'nin de bulunduğu bir grup devletten söz edilmiştir.²⁴⁷

Türkiye için ‘‘ Türkiye ve Yunanistan gitgide daha güvenli ve refah bir duruma kavuşuyor... ve Türkiye daha uzun bir zaman her iki çeşit yardımı da almalıdır. Fakat diğer NATO devletlerinin bu iki ülkeye yardımları bizimkiyle mütenasip seviyeye getirilmelidir. ’’²⁴⁸ şeklinde belirtilmiştir.

Türkiye'ye yapılacak yardım azaldığında ‘‘hürriyet sınırı’’ zarar görecektir. 1964 yılından itibaren Türkiye'ye verilen yardımlar azalmıştır. 1963 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinde krom sorunu yaşanmıştır. Sovyetler Birliği, ihraç ettiği kromun fiyatını düşürünce Amerikan krom ithalatçıları Türk kromunu almaktan vazgeçmişlerdir. Sovyet tehdidi, bu defa Türkiye'ye ekonomik alanda rakip olmuştur. ABD'nin, Sovyet kromunu tercih etmesi Türk ekonomisini darboğaza sürüklemiştir.

6. ABD U2 KEŞİF UÇUŞLARI'NIN YASAKLANMASI

Aralık 1965'te İncirlik'teki Amerikan Askerî Hava Üssü'nden kalkış yapan Pilot Francis Gary Powers kontrolündeki ABD keşif uçağı, Sovyet sınırlarını ihlâl ederken B-57 uçağı, SSCB hava kuvvetleri tarafından Samsun'un 90 km kuzeyinde Karadeniz'de düşürülmüştür.²⁴⁹ Uçağı aramak için Karadeniz'e ‘‘Giresun’’ adlı bir mayın tarama filosu gönderilmiştir.²⁵⁰ Uçağın uçuş güzergâhı, Sovyet topraklarından geçerek, Norveç'e kadar uzanmaktaydı. Türkiye'nin bu soruna dâhil olma nedeni keşif uçuşu yapan ve düşen uçağın esas üssü Adana'daki İncirlik Hava Üssü idi.

Amerikan Milli Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), 3 Mayıs'ta kendilerine ait olan bir araştırma uçağının Türkiye'de Van civarında düşmüş olabileceğini açıklamıştır. Ancak U-2 uçakları, NASA'ya değil, Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) tarafından kullanılıyordu. O hâlde amaç meteorolojik hava araştırması değil, Sovyet radarlarının ‘‘meteorolojisi’’ araştırılmak istenmiştir.

Başkan Eisenhower, 11 Mayıs basın toplantısında ‘‘Kimse yeni bir Pearl Harbour istemiyor’’ diyerek, dış politikadaki gerginlik havasını dağıtmak istemiştir.²⁵¹

²⁴⁷Sander, a.g.e., s.277.

²⁴⁸Sander, a.g.e., s.277.

²⁴⁹Quasımlı, a.g.e., s.179-180.

²⁵⁰Quasımlı, a.g.e., s.180.

²⁵¹Armaoğlu, a.g.e., s.459.

Vurulan bu keşif uçağını aramaya Türk, Sovyet ve Amerikan kuvvetleri katılmıştır. Uçağın gövde kısmının önemli olmasının nedeni nükleer silah taşıdığı ispat edilmeye çalışılsa da uçağın gövdesi bulunamamıştır.

*ABD 6. Filosu'na bağlı L-7 kruvazörü ve 872 numaralı mayın gemisi kaza bölgesine gönderildi. Amerikan gemileri Montreux Anlaşması'na uygun olarak 10 Ocak günü Karadeniz sularına girdi. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerinde gerilime neden oldu. SSCB hükümeti, ABD'ye bir nota verdi. Notada ABD'nin bu hareketi, Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarında kışkırtıcı bir tavır olarak vurgulanıyordu... Bunu, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya yönelik bir adım olarak değerlendirdi. Sulara gömülen uçak, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik karşı adımlar atmasına neden oldu.*²⁵²

Pravda gazetesi Amerikan gemilerinin bu hareketlerinden Türk tarafının da rahatsız olduğunu Türkiye'den Amerikan üslerinin faaliyetlerine son verilmesi istenmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanı, gönderilen Amerikan gemilerinin Sovyet sularında değil, uluslararası sularda normal hareket ettiğini bildirmiştir. ABD Savunma Bakanı, *hiçbir* Amerikan gemisinin Karadeniz'de bulunmadığını bildirmiştir. İki Bakan'ın birbirinden farklı açıklamalarda bulunması B-57'ye dair tereddütleri artırmıştır. Boğazlar, uluslararası deniz yolu olmasından dolayı Türkiye'nin SSCB'ye haber vermemesi olağan karşılanabilir. O hâlde Amerikan gemilerinin Boğazları kullanıp, Karadeniz'e girmesinden Türkiye sorumlu tutulamazdı. Türk Dışişleri Bakanlığı da Amerika'nın Karadeniz'de gemisi bulunmadığını söylemesinin yanında ABD'ye Karadeniz'e kıyıları olmayan devletlerin önceden haber vermelerinin gereğini hatırlatmıştır.

ABD keşif uçağının ve savaş gemilerinin Boğazları kullanması Türk-Sovyet nota savaşlarını yeniden başlatmıştır. SSCB'nin gönderdiği notada *“Şayet Türkiye, Sovyetler Birliği ile dost ve iyi komşuluk ilişkisinin gelişmesini istiyorsa, limanlarının ve Amerikan askerî üslerinin kullanımına dikkat etmelidir.”*²⁵³ yazmıştır. Çünkü ABD gemilerinin Karadeniz'e girmeleri Sovyetler için bir tehdit unsurudur. Türkiye, müttefiki ABD'nin politik hareketlerinden dolayı SSCB tarafından mercək altına alınmıştır. Çağlayangil, ABD keşif uçuşlarının eğitim-araştırmak yapma ve uluslararası kullanıma açık hava sahasında uçuşlarını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Kruşçev, parlamentoda Türkiye'yi suçlayan şu konuşmayı yapmıştır: “...

²⁵²Quasımlı, a.g.e., s.180.

²⁵³Quasımlı, a.g.e., s.181.

Baylar, ateşle oynamayınız. Bu üç ülkenin hükümetleri, (Türkiye, Pakistan ve Norveç) Sovyetler Birliği'ne karşı hava meydanlarının kullanılmasına müsaade ettikleri cihetle bu uçuşlarda suç ortağı olduklarını açıkça bilmelidirler.''²⁵⁴

ABD keşif uçuşları, TBMM gündeminde de yerini almıştır. Bir milletvekili *‘‘Uçakların uçuşu için Türk hükümetinden izin alınmış mı? Amerikan gemilerinin Karadeniz’e hangi amaçla girdiğini Türkiye biliyor mu?’’*²⁵⁵ sorusunu sormuştur. Uçağın Batı Avrupa’daki Amerikan üssünden hareket edip, Sovyet nüfuzunun olduğu Doğu Avrupa ülkelerinin hava sahasını izinsiz geçiş yaparak, Karadeniz’de sonlanmasıdır. Bahsedilen yerlerin hava sahaları Amerikan uçuşlarına kapalı olmasıyla bilinir.

B-57 Uçağı, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeniden gerilim yaratmıştır. Sovyetler, bu uçuşa izin veren Türkiye’yi kınamıştır. 28 Aralık 1965 Demirel Hükümeti, ABD’den, Türkiye üzerinden yapacakları bütün keşif uçuşlarını durdurmalarını istemiştir. 1965-1975 yıllarında bu uçuşlar gerçekleştirilememiştir. Türkiye’de var olan Amerikan karşıtlığının sönmesi için durdurulmuştur.

Türk makamları, Ocak 1966’da füzelerle donatılan Amerikan gemilerine Boğazlardan geçişine izin vermiştir. Hükümet, 1966’dan itibaren uçaksavar füzelerle silahlandırılan ABD gemilerinin geçişlerini de yasaklamıştır. Bu durum Türkiye’yi Sovyetlere karşı savunmasız bırakacaktır.

Amerikan gemileri, Karadeniz’e gelerek, Karadeniz’in Sovyet Gölü olmadığını, Atlas ve Büyük Okyanustaki casusluk faaliyeti yürüten Sovyet gemilerinin aynı cevabı alacağı mesajını verip, istihbarat çalışmalarını geliştirerek Sovyet radar sisteminin işleyişi hakkında bilgi almaya çalışmışlardır. Türkiye’nin içinde bulunduğu durum karşısında ABD ve SSCB birbirleri için adeta ‘‘iki süper tehdit’’ olmuştur.

---

²⁵⁴Yılmaz, a.g.e., s.159.

²⁵⁵Quasımlı, a.g.e., s.182.

İKİNCİ BÖLÜM

1. DEMİREL'İN SSCB POLİTİKASI

Demirel Hükümeti, 1965 seçimlerinde iktidara gelmiştir. 1965-1971 yıllarında Demirel hükümeti, Sovyetlerden hem siyasi hem de ekonomik alanda kredi ve teknik destek almışlardır. Türkiye, bu dönemden itibaren dış politikasında Sovyetlerle komşu olmaya önem vermiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, açıklamalarında ideolojilerin farklı olması ilişkilerin gelişmesine mâni olmadığını dile getirmiştir.

Demirel Hükümeti'nin 3 Kasım'da TBMM'ye sunduğu parti programında dış siyaset bölümünde SSCB'yle ilgili olarak *'... Biz iki ülke arasındaki ilişkilerin, faydalı bir şekilde gelişmesini memnuniyetle desteklemekteyiz... Çünkü bu, hem Türkiye, hem Sovyetler Birliği, hem bölgemizde, hem de dünya barışın güçlendirilmesine yardımcı olacaktır.'*²⁵⁶ bahsedilmiştir. NATO'dan ayrılmadıklarını bunun yanında SSCB ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir. NATO üslerinin Türkiye'yi komünist saldırıya karşı uyaracağından bahsedilmiştir. Bu açıklama Sovyet tehdidinin devam ettiğini göstermiştir.

1966 yılında Türk-Sovyet ticaret hacminde Sovyetlere tütün, kuru üzüm, fındık, yapağı, pamuk, canlı hayvan ve narenciye satarken, Türkiye karşılığında demir, gazete kağıdı, kimyevi gübre ve çeşitli sanayi tezgahları satın almıştır. İki ülke aynı zamanda demir-çelik, alüminyum, rafineri, liv levha, sülfirik asit ve alkollü içkilerle ilgili yedi sanayi tesisi için görüşmeler de yapmıştır. Sovyetlerin yardımları, Türkiye'nin kalkınmasına yönelik olması ABD yardımlarından farkını göstermiştir.

İki ülkenin devlet kademeleri ziyaretler gerçekleştirmiştir. İlk defa Sovyet Başbakanı A. N. Kosigin, Türkiye ziyaretinde ekonomik alanda Sovyetlerin de Türkiye'ye sanayi mallarını satmaya hazır olduklarını söylemiştir. Bir gazetecinin *'Özel sektörle ilgili yaklaşımınız nedir?'* sorusuna da *'Bir komünist olarak özel sektöre karşıyım'*²⁵⁷ cevabını vermiştir. Kosigin, *'Bazı uluslararası konularda*

²⁵⁶Quasımlı, a.g.e., s.176.

²⁵⁷Quasımlı, a.g.e., s.255.

Türkiye ve SSCB arasında görüş ayrılıkları olsa da bunlar ilişkilerinin gelişmesine engel teşkil etmediğini. Bu sorunların çözülebileceğini demiştir.²⁵⁸

Demirel, Kosigin'in tarihi ziyaretini '*... Biz coğrafî açıdan yakın olsak da, bazen bu coğrafya bizi birbirimizden uzaklaştırmış, birbirimize uzaktan bakmayı kederle seyretmişizdir. Kuşkusuz, bizim asıl maksadımız karşılıklı ilişkiler ve düzenlenecek ziyaretler vasıtasıyla Türk ve Sovyet halklarının birbirini iyi tanıması, son dönemlerde uygulamaya konulan büyük çalışmaları görmeleri ve anlamalarıdır. Sizin ziyaretiniz bu gaye uğrunda atılmış önemli bir adımdır.*'²⁵⁹ şeklinde anlatmıştır.

Ziyaretin ardından 25 Mart 1967'de Sovyetlerin, Türkiye'de kuracağı yedi fabrika için malzeme ve teknik yardımı sağlayacak olan Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'ye aynı zamanda 200 milyon dolarlık kredi de verilmiştir. Böylece 5 Ağustos'ta Seydişehir alüminyum, 17 Ağustos'ta İzmir Aliğa petrol rafinerilerinin temelleri atılmıştır.

Nisan 1967'de Yunanistan'da Cunta yönetimi darbe ile iktidara gelmiştir. Türkiye ve Sovyetler Birliği, Enosis'e karşı olup, Kıbrıs'ta iki halkın yasal haklarının gözetilmesinde görüş birliği sağlamıştır. Türkiye, en ziyade müsaadeye mazhar devlet olan ABD'den Kıbrıs'ta göremediği desteği SSCB'den görmüştür. Türkiye, bu dönemde Sovyetlerden en fazla yardımı alan Üçüncü Dünya ülkelerinden biridir. Sovyetlerin de amacı Batı'dan uzaklaşan Türkiye'yi yanına çekebilmektir.

19-29 Eylül 1967 Süleyman Demirel, Kosigin ziyaretiyle Ankara ve Moskova ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Ziyaretten önce İzvestiya gazetesi muhabiri Azad Şerifov, "iki ülke arasındaki sıcak dostluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için neler yapmak gerekir? sorusuna Demirel '*Son yıllarda SSCB-Türkiye arasındaki ilişkiler çok yönlü olarak gelişmektedir... ilişkileri karşılıklı saygı, anlayış ve eşitlik prensipleri doğrultusunda kurmak istemelerinin somucudur...*'²⁶⁰ şeklinde ifade etmiştir.

Ziyaretin ardından yayınlanan ortak bildiride Kıbrıs konusunda görüş birliğinin devam ettiği görülmüştür. Demirel, bu ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerindeki düşmanlık izlerinin ortadan kaldırdığını ve Ruslarla yeni bir dönemin başladığını

²⁵⁸Quasımlı, a.g.e, s.260.

²⁵⁹Quasımlı, a.g.e,s.259.

²⁶⁰Quasımlı, a.g.e, s.277.

ifade etmiştir. Demirel Türkiye'nin NATO üyeliğinin Sovyet ilişkilerine engel olamayacağını belirtmiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği siyasi ilişkileri için bir anlaşma yapılmamıştır. Ekonomi alanındaki diğer anlaşmalar 19 Nisan 1968 İstanbul-Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Anlaşması, 7 Mayıs 1968 Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Anlaşması, 19 Haziran 1968 Arpaçay Barajı ile ilgili Türk-Sovyet Protokolü, 10 Ekim 1969 Sovyetler tarafından kurulacak olan İskenderun'daki demir-çelik tesisiyle ilgili anlaşmalar, Manavgat Hidroelektrik Santrali, Aliaga Petrol Üretim Tesisleri, Bandırma Asit Fabrikası, Artvin Ahşap Üretim Fabrikası, Oymapınar Hidroelektrik Santrali anlaşmalarıdır. Bu anlaşmaların özelliği ağır sanayiye dayanmasıdır.

Basında Sovyet yardımlarından Türkiye'yi komünist ülkeye çevireceğinden bahsedilmiştir.²⁶¹ Dışişleri Bakanı Çağlayangil 8-12 Temmuz 1968'de, Cumhurbaşkanı Sunay 12-21 Kasım 1969'da Moskova'yı ziyaret etmiştir. Sunay'ın ziyareti Türk Devlet Başkanı'nın Sovyetlere yapmış olduğu ilk ziyaret olması açısından önemlidir. Sovyetler tarafından gerçekleştirilen ziyaret Dışişleri Bakan Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov 16-23 Mayıs 1970'de Türkiye'ye gelmiştir.

Demirel'in izlediği dış politika ve ABD'nin verdiği dış yardımların azalması Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde etkili olmuştur. Ancak Türk-Sovyet ilişkisi, 12 Mart 1971'den sonra yavaşlamıştır.

1.1. SSCB'den TKP'ye Yardımlar

Demirel'in Moskova ziyaretinden sonra Sovyetler, Türkiye Komünist Partisine maddi ve manevi desteklemiştir. 15-18 Kasım'da TKP Merkez Komitesi 1.Sekreteri Yakup Demir ve TKP Politbüro Üyesi İsmail Bilen Azerbaycan'da bulunmuşlardır. TKP'li temsilcileri Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin Birinci Sekreteri Veli Ahundov karşılamıştır. Konuşmalarında Azerbaycan'ın Sovyet yönetimindeki gelişmelerinden bahsederek TKP'lilere verilen mesaj Sovyetlere yakın olacak Türkiye'nin gelişimi nasıl olacağı idi. Aynı zamanda Türkiye'deki komünist faaliyetler, seçimlerde sol teşkilatları tek çatı altında toplayarak iktidarı kazanmalarından Azerbaycan'da oturan Zekeriya Sertel'le görüşmüştür. Bu isimlerin gerçekleştirdiği ziyaretler Türkiye'de komünist propagandayı diri tutmaya, komünizmden yana olan ülkelerin ekonomik kalkınmaları

---

²⁶¹Quasımlı, a.g.e, s.263-264.

anlatılarak komünizme sempati oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulacak sempatiyle komünizm ülkeye kolayca nüfuz edebilecekti.

1.2. Sosyalist Kampta Hareketlenmeler

1960 yıllarında Sosyalist Blok'ta çatlaklıklar oluşmuştur. Polonya'daki ekonomik bunalım, Katolik kilisesinin Antisemitizm çalışmaları günden güne artmıştır. Batılı ülkeler 15.000 Yahudi'nin Polonya'dan çıkarılmasına tepki göstermiştir. Çekoslovakya, Sovyetler ile Batı arasında bir tampon bölge olmasına karşılık Çekoslovakya'daki buhranlar Sovyetleri tedirgin etmiştir. Ülkede anti-Sovyet isyanları baş göstermiştir. Bu sorunlar silsilesi "Prag Baharı" olarak tarihe geçmiştir.

Sovyet-Çin ilişkisi de âdeta barut fıçısına dönmüştür. Bu gerilim Çekoslovakya olaylarının kanla sonuçlanmasına neden olmuştur. Prag işgali'nin Sovyetlerle Amerikalıların anlaşmasıyla gerçekleştiği ve Çin Başbakanı Çou En Lay, dünyayı kendi aralarında paylaşan iki süper tehdidin bir parçası olduklarını ifade etmiştir.

Napolyon'un "uyuyan dev" olarak tanımladığı Çin, 1960'tan sonra komünist rejimden uzaklaşarak, gelişmeci toplum sinyallerini vermiştir. Böylece Çin ve ABD ilişkilerinin gelişmesi de kaçınılmazdır. ABD, Sovyetlerden uzaklaşan her devleti kendi bünyesine çekmek istemiştir. ABD Başkanı Richard Nixon, *"Bizim genel stratejimizin temelini Asya'da Sovyet etkisinin önüne geçmek oluşturuyordu. Çin de Sovyetler Birliği gibi komünist idi, ancak Çin bizim için bir tehdit oluşturmuyordu. Sovyetler Birliği ise bir tehditti."*²⁶² cümleleri ile ifade etmiştir.

Çin, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin yakınlaşmasını kendileri için bir tehdit olduğunu ve Asya'da Çin karşıtı askerî blok oluşturma çabası olarak düşünmüştür. Sovyetler Birliği ve Türkiye, 12 Kasım 1968 tarihinde kabul ettikleri Brejnev Doktrinini ile Batı Bloğundaki ülkelerle savaşmamayı öngörmüştür. Hedef dünya üzerindeki gerilimi azaltmaktır.

Türkiye'nin iç siyasetinde sol örgütler, komünist propagandalara devam etmiştir. Türk Hükümeti, bu durum karşısında bazı kitapların ve dergilerin ülkeye

---

²⁶²Quasımlı, a.g.e, s.307-308.

girişini yasaklamıştır. Yasaklananlar arasında Bülleten, Anselmo, Armenia dergisi ve Türk Ermenisi: Asker ve Askerliği kitapları idi.²⁶³

2. AMERİKAN ASKERÎ PERSONEL, ÜS VE TESİSLERİ SORUNU

Kıbrıs ve Johnson Mektubu, Türkiye’de Amerikan karşıtlığına neden olmuştur. Amerikalı personellerinin davranışları da karşıtlığı körüklemiştir. Amerikan karşıtlığı, Akdeniz’deki Altıncı Filosuna bağlı savaş gemilerinin İstanbul ve İzmir limanlarındaki ziyarette de görülmüştür. Hatta bazı yerlerde Amerikan denizciler, denize dahi atılmıştır. Kamuoyundaki en büyük hassasiyet üslerdeki askerî mağazaları ve ABD ile haberleşmelerini sağlayan Ordu Posta Bürosunun ticaret üzerinde çalışmasıydı. PX mağazalarındaki ürünlerin ülkeye gümrükten muaf girmesiyle, kâr için Türk vatandaşlarına satılmıştır. Bu mağazalarla Türkiye’ye buzdolabı, radyo gibi birçok elektronik eşyalar gelmiştir.

Amerikalılar, tesislerdeki Türklerle eşit olmak istememişlerdir. Üslerde bayrak törenlerinin hangi ülkenin yönetmeliğine göre yapılacağı da önemli bir sorun idi. Bulundukları bölgedeki en üst rütbeli Türk komutanı ile aralarında ast-üst ilişkilerine dikkat etmemeleri Türk ordusunda huzursuzluk yaratmıştır. ABD Hükümeti, Amerikan karşıtlığını asgari düzeye indirebilmek için üs ve tesislerini bölge halkından uzak yerlere taşımaya başlamıştır.

Demirel Hükümeti, ABD ile bugüne kadar yapılan ikili anlaşmaları tek parça hâline getirmek istemiştir. Bu aynı zamanda Amerikan askerlerinin statüsünün düzenlenmesi atılan için bir adımdır. Türkiye, ABD’ye gönderdiği notada 1954 NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması’nın (SOFA) değiştirilmesini istemiştir. 24 Eylül 1968’de imzalanan Resmî Vazife Sırasında İşlenen Suçlarla İlgili Anlaşma ile Amerikan askerlerinin yargılanmasında bazı değişikliklere gidilmiştir. Bunlar: suçun işlendiği yerin savcısı, suçun resmi görev sırasında yapılan bir fiil ve ihmalden kaynaklı olup olmadığını sorgulayacak Adalet Bakanlığı aracılığıyla Türk Genelkurmay Başkanlığından bilgi alacaktır. Bu hususu ABD’nin Türkiye’deki kuvvetleri arasındaki en üst komutan soruşturacak, belgenin bir örneği Türk Genelkurmay Başkanlığına diğer örnek sanığın bağlı olduğu komutanlığa gönderilecektir. Görev başkanlığının reddedilmesi hâlinde ABD ısrardan vazgeçerse sanık Türk makamlarınca yargılanır. Israr eder ve iki ay içinde çözülmezse Amerikan

²⁶³Quasımlı, a.g.e., s.309.

kanunlarına göre yargılanacaktır. Türkiye'nin topraklarında işlenen bir suçtan dolayı, yabancı bir ülkenin makamları yargılama sürecine doğrudan müdahale hakkı kazanmıştır.²⁶⁴

ABD, 6. Filodan havalanacak uçakların yanında Türk topraklarındaki üsler ve tesislerle Sovyetleri takip edebilecekti. Amerikan üs ve tesisleri: Hava üsleri, Stratejik füze tesisleri, Radar ve muhabere tesisleri ve personel ve yakınlarının kaldıkları tesisler olmak üzere kategorilere ayrılmıştır. Türkiye, bu üs ve tesisler için ABD'ye 32 milyon metrekaarelik alan ayırmıştır. ABD, üslerle Sovyetler üzerindeki amaçlarını kademeli olarak gerçekleştirecektir.

Büyükelçi Rodionov, Bakan Ökçün'e *"Sovyet-Türk ilişkileri, Amerikan üslerinin mevcut olmasına rağmen gelişmektedir. Siz, Türkiye hiçbir zaman SSCB için tehdit ve tehlike kaynağı olmayacak, oluşturmayacaktır demiştiniz"*,²⁶⁵ sözleri Türkiye'nin ABD'den kaynaklı dâhi olsa Sovyetler üzerindeki olumsuz havayı anlatmıştır. Bakan Ökçün, bu üslerin askerî üs olarak değerlendirilmemesini ve Türkiye'ye ait olduklarını iki tarafında faydalanacağını düşünmelerini istemiştir. Sinop ve Diyarbakır'daki Pirinçlik tesislerinin NATO'nun vaatleri çerçevesinde ve Türk Hükümeti'nin gayeleri dışında hareket edemeyeceğini vaat etmiştir.

Günümüzde Türkiye'deki tek ABD-NATO üssü ve ABD için hayati öneme sahip olan İncirlik Askerî Üssü'dür. Türkiye'deki Amerikan üslerine karşılık Demirel, 5 Nisan'daki demecinde Türkiye'de üs bulunmadığını ancak NATO antlaşması gereğince savunma tesisi olduğunu, ikisini birbirinden ayırmak gerektiğini ve bu tesislerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğunu söylemiştir.²⁶⁶

ABD, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının nabzını düşürmek için personelinin sayısını azaltmak, bazı tesislerini Türkiye'ye devretmek zorunda kalmıştır. Anadolu Kavağı ile Ankara yakınındaki Manzara Ortak Savunma Tesisleri 1968'de, Trabzon ve Samsun'daki radar alanları ile İzmir yakınlarındaki Çiğli Hava Üssü de 1970'de devredilmiştir. Üs ve tesislerin Türkiye'ye devredilmesiyle Sovyetlerin, ABD kaygısı da sona ermiştir. Bakan Ökçün, SSCB'ye üslerin tamamının Türk tesisi olup, Türk hükümeti kontrolüne geçeceğini söylemiştir.²⁶⁷ Demirel, bu defa 7 Şubat 1970'te Türkiye'de hâlâ aktif olan sadece beş ortak

²⁶⁴Yılmaz, a.g.e., s.83.

²⁶⁵Quasımlı, a.g.e., s.533.

²⁶⁶Yılmaz, a.g.e., s.84.

²⁶⁷Quasımlı, a.g.e., s.534.

savunma tesisinden söz etmiştir. Bunlar: Karamürsel (Kocaeli) Hava Üssü, Pirinçlik (Diyarbakır) Hava Üssü, Sinop'taki radar tesisleri ile Adana (İncirlik) Havaalanı ve Ankara (Balgat) Karargâh ve Lojistik Tesisleridir.

3 Temmuz 1969 Türk Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması, bugüne kadar yapılan ikili anlaşmaların tek bir metin hâlidir. Bu anlaşmaya göre tesis ve üslerde Türkiye'nin onayı olmadan hiçbir faaliyet gerçekleştirilemeyecektir. Böylece üslerde Türkiye'nin hâkimiyeti artırılmıştır. Üsler ortaklaşa kullanılacak, yetkili Türk makamları gerekli gördükleri zaman üs ve tesisleri denetleme hakkına da sahiptir. ABD, Türkiye'deki üs ve tesislerin Türkiye'nin mülkü olduğunu kabul etmiştir. Demirel, İncirlik Üssü'nde NATO Avrupa Müttefik Komutanlığı'na (SACEUR) bağlı olan uçakların NATO savunma amaçlarının dışında kullanılamayacağını ifade etmiştir.²⁶⁸ Bu madde ile Sovyetler, Türkiye'deki üslerin ABD'nin çıkarları için kullanılmayacağından dolayı endişelenmeyecektir.

Muhalefet partileri, anlaşmanın TBMM tarafınca onaylanmasını istese de hükümet, bu isteği kabul etmemiştir. Türkiye 1960'lı yılların sonunda ,... ‘*gizli diplomasiyi*’ takip etmekte bir sorun görmemiş ve kamuoyundan gizli bazı uygulamaları imzalamıştır.²⁶⁹ 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından sonra ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır.²⁷⁰ Bu anlaşma 25 Temmuz 1975'te Türkiye tarafından feshedilmiştir. . Türkiye, 29 Mart 1980 tarihinde imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA), bugün için Türkiye'deki Amerikan askerî varlığının tabi olduğunu belirten temel belgelerdendir.

3. BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ

Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik okullarının hizmet yılları birbirinden farklıdır.²⁷¹ Temel amaçlarını dünyaya yaymayı hedefledikleri için haçlı zihniyetinin devam ettiği anlamı çıkarılabilir.

²⁶⁸Sander, a.g.e., s.168.

²⁶⁹Yılmaz, a.g.e., s.87.

²⁷⁰Sun Zi, *Savaş Sanatı*, (Çev. Pulat Otkan- Giray Fidan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (9.Basım), İstanbul 2018, s.13. ‘‘Savaşanlar [hep] cepheden kapışır, [ama] sürpriz manevralar zaferi tayin eder. O nedenle iyi sürpriz manevra yapanlar gök ve yer gibi sonsuz değişkenler, dereler, ırmaklar gibi tükenmezdirler. Bitip yeniden başlarlar güneş ve ay gibi. Ölüp yeniden dirilirler dört mevsim benzeri.’’

²⁷¹Cemal Sezer, ‘‘Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)’’, Hitit Üni. Sos Bil Enst Dergisi, Yıl:3 Sayı:1-2, Haziran- Aralık 2010 (57-69), s.66-67., ‘‘Misyonerler, Ağaç yaşken eğilir, Türk atasözüne atıfta bulunurcasına Ermeni çocuklarını ve gençlerini alarak... onlara milliyetçilik, özgürlük,... kavramları öğreterek, onları Osmanlı Devleti'ne isyan eden bireyler haline getirmiştir... Ermenilerin acımacak mazlum bir millet olarak nitelendirilmesinde misyonerlerin... propagandalarının etkisi çoktur.’’

Osmanlı topraklarında çalışmalarını yürüttükleri tek kurum Amerikan Board idi.²⁷² Amerikan Board, tüm misyoner okullarının dünyadaki çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Misyonerlerin ilk yurtdışı faaliyeti Hindistan olmuştur. Amaç geri kalmış ülkeleri kalkındırarak kendisine bağlı kılmaktır. Amerikan Board'ın tüzüğünde misyonerlerin gayeleri: '*Dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymaktır*'²⁷³ şeklinde belirtilmiştir.

Amerikan Board, bölgeye gönderdikleri misyonerlerden düzenli olarak raporlar istemiştir. Raporlar aracılığı ile bölge halkının düşünce yapısı, kültürel oluşumu ve devletin politikaları hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Amerikan okulları sağlık, eğitim ve dil öğretmişlerdir. Bu eğitimlerle bölge insanları yetiştirilerek gelecekte bölgenin yöneticisi olmaya hazırlanmaktadır. Amerikan Board'ın amacı kendi çıkarlarına hizmet edecek yerli kitleler oluşturmayı eğitimle gerçekleştirecektir.

Misyonerler Harput'taki okulda İncil eğitimi vermiştir.²⁷⁴ Amaç bölge halkını Protestanlığa meyil eden bir cemaat hâline getirmektir. Osmanlı topraklarındaki kör insanlara da hizmet ederek, bu insanlara iş bulmayı amaçlamıştır. Misyonerlerin Batı'daki faaliyetlerini 1820 yılında İzmir'de başlatsa da faaliyetin merkezi İstanbul seçilmiştir. Çünkü İstanbul, doğu ve batı'yı birbirine bağlayan noktadadır.

Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan Okulu 28 Temmuz 1824'te Beyrut'ta açılmıştır. Türkiye'nin doğu bölgesi hassas bölge olmasından dolayı kültürel yozlaşma ve çeşitli ayaklanmaların tohumları atıldığı fark edildiğinde misyonerlik okullarının faaliyetleri durdurulmuştur. Osmanlı Devleti, yabancı okullardan bu nedenlerle uğraşmıştır. Devlet güçlüyken, hangi zararlı faaliyetlerin zarar vereceğini düşünmez.²⁷⁵

Amerikan Barış Kıtaları (Peace Corps)²⁷⁶ ya da Türkiye'de kullanılan terim ile Barış Gönüllüleri, 1962'den itibaren birçok ülkede faaliyete başlamıştır.²⁷⁷

²⁷²Erdal Açıkses, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.35, "Osmanlı Devleti topraklarında, özellikle Anadolu'da etkili olan Protestan Misyonerlerin kaynağı, kısaca Amerikan Board olarak adlandırdığımız "American Board of Commisioners For Foreign Mission" (ABCFM) misyoner teşkilatı olmuştur."

²⁷³Açıkses, **a.g.e.**, s.36.

²⁷⁴Bkz., Açıkses, **a.g.e.**,

²⁷⁵Şafak, **a.g.e.**, s.188.

²⁷⁶Gökhan Eşel, **Amerikan Barış Gönüllülerinin Türkiye'deki Faaliyetleri**, Erciyes Üni. Sos Bil Enst, Kayseri 2014, Yayımlanmamış Doktora tezi, s.14., "Humphrey, "Barış Gönüllüleri" (Peace Corps) ismini ilk kez telâffuz eden kişidir... Senatör Humphrey, "The Education of a Public Man: My Life and Politics" isimli

Kennedy tarafından oluşturulan genç Amerikalı öğretmen ve uzmanlardan oluşan kadro geliştirmek için ülkelere gönderilip, eğitimlerine ve kalkınmalarına yardım etmiştir.

ABD’de Barış Gönüllülerine muhalif olanlarda vardı. Muhalefet, Barış Gönüllüleri için ‘*Kennedy’nin çoluk-çocuk ordusu*’ ya da ‘*Çocukların Haçlı Seferi*’ demişler, Eski A.B.D. Başkanı Eisenhower, demecinde projeyi ciddiye almadığını ‘*Madem Barış Gönüllülerini az gelişmiş olan bir bölgeye göndermek istiyorsunuz o halde onları Ay’a gönderin!*’²⁷⁸ sözleriyle göstermiştir.

Barış Gönüllülerin Türkiye’ye gelmeleriyle ilgili anlaşma Ağustos 1962’de nota ile imzalanmıştır. Anlaşma, Barış Gönüllüleri’nin bazı gümrük ayrıcalıklarından yararlanmalarını ve Türkiye’de özellikle Doğu Anadolu’da kent ve köylerde faaliyet göstermelerini sağlamıştır. Anlaşma metni, TBMM’ye onaylama için geldiğinde Türkiye’de çalışan Barış Gönüllülerin sayısı 600’e ulaşmıştır. Barış Gönüllüleri, İngilizce eğitimi, sağlık alanında, tarımsal proje ve kalkınma, endüstriyel, devlet idaresindeki programları bulunmaktaydı. Gönüllülerin mali desteklerini ABD’nin karşılamasının yanında yardım fonları ve bağışlar da söz konusudur. Barış Gönüllüleri’nin ilk grubu 6 Eylül 1962 tarihinde Ankara’da bulunmuşlardır.²⁷⁹ Türkiye’de Barış Gönüllüleri’nin çoğu İngilizce öğretmeni olarak görev almıştır.²⁸⁰ Bunun yanında matematik, fizik, kimya, biyoloji ve kütüphanecilik çalışmaları da olmuştur. Üniversitelerde de görev almışlardır. Örneğin Robert Kolej, ODTÜ, Hacettepe, Ege ve Gazi Eğitim Enstitüleri...

Barış Gönüllüleri Örgütü’nün yasasında ‘*örgüt bünyesinde görev alacak gönüllüler askerlik hizmetinden muaf sayılmışlardır... pek çok genç erkek Vietnam Savaşı’na katılmak yerine Barış Gönüllüsü olmayı*’²⁸¹ istemişlerdir.

---

eserinde: ‘‘Adını benim koymuş olduğum Barış Gönüllüleri, 1959 yılında bir fikir, 1960’da bir teklif ve 1961’de bir program oldu’’ diyerek örgütün doğuş ve gelişimini bu şekilde özetlemiştir.’’

²⁷⁷Oktay Akbaş, ‘‘Amerikan Gönüllü Kuruluşları’’, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/256380>, ‘‘Sovyetlerin yıkımının ardından Barış Gönüllülerinin yeni çalışma alanlarının arasına girmişlerdir.’’

²⁷⁸Eşel, a.g.t., s.17-18.

²⁷⁹Ali Erken, ‘‘Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970’’, *Avrasya Etüdleri* 2015 (39-63), s.54. ‘‘Yani 1961-70 arası döneminin ilk dört senesinde siyasilerin ve basının müspet tavırları ile Barış Gönüllüleri Programı, ‘‘Türkiye için çalışan Amerikalı idealist gençler’’ imajı oluşturmayı başarmıştır. Ancak 1965 sonrasında... Amerika’nın Türkiye üzerinde yürüttüğü emperyalist bir projenin aracı olarak algılanmıştır.’’

²⁸⁰Mehmet Gündüz, ‘‘Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları’’, 2018/2, Cilt:17, Sayı:34, s.321-322. ‘‘... Hopkins ‘‘İngilizceyi nasıl öğreteceğime dair bazı fikirlerim vardı ama bir sınıfı nasıl yöneteceğim veya sınıfı disipline edeceğime ilişkin planım, programım ve bir aktiviteyi nasıl ifade edeceğim konusunda esasen hiç eğitimim yoktu ve kimse de bana göstermedi’’ demiştir.’’

²⁸¹Eşel, a.g.t., s.33.

Barış Gönüllüleri'nin Türkiye gelişi olumlu karşılanmıştır. İnönü, Barış Gönüllülerini ülkelerin kalkınmalarına yardım etmeyi, Amerika'nın daha iyi tanınmasını sağlamayı ve bazı alanlarda uzman ihtiyacının karşılanması bakımından işbirliğini anlamlı bulmuştur. TBMM'de muhalefet, yabancılara Türkiye'de çalışma ayrıcalığı tanıyan bu anlaşmayı üç yıl sonra gündeme getirmişlerdir. Eleştirilen konu Barış Gönüllüleri'nin misyonerlik faaliyetleridir. Barış Gönüllüleri'nin özellikle Doğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde faaliyet göstermeleri ve belgelerde içeriği bilinmeyen araştırmaları yapmaları eleştirilerin bel kemiğini oluşturmuştur. TBMM'de de Barış Gönüllülerine karşı eleştirel konuşmalar yer almıştır. Kars Milletvekili Âdil Kurtel, '*... Barış Gönüllüleri'nin kuruluş amaçları dışına çıkarak halkımızın sosyal, politik ve ekonomik eğilimlerini tespit etmek için faaliyet gösterdikleri bir vakıdır. ...Amerikan Barış Gönüllüsünün öğrencilere 'Son seçimlerde hangi siyasî partiye, niçin oy verdiniz' başlıklı bir kompozisyon ödevi vermiş olmaları, bu faaliyetlerinin taze bir örneğidir...*'²⁸² diye eleştirmiştir.

Johnson Mektubu ile oluşan Amerikan karşıtlığından Barış Gönüllüleri de nasibini almıştır. Barış Gönüllüleri'nin bölgede CIA adına bilgi toplamasıyla Dışişleri Bakanlığı, 1966 yılında kalkındırma faaliyetlerine son vermiştir. 1970 yılında Ankara'ya çağrılmışlar ve faaliyetleri durdurulmuştur. Barış Gönüllüleri'nin çalışmalarının durdurulma nedenleri Kıbrıs, Johnson Mektubu, anti-Amerikan eylemler ve söylemlerin ortaya çıkışıdır. *Türkiye'de kalan son Amerikan Barış Gönüllüsü olan ve Samsun Maarif Koleji'nde İngilizce Öğretmeni olarak görev yapan Jan Alexander Voogel'inde 1971 yazında ülkesine dönmesi ile birlikte resmi olarak... 1971 yazında da fiilen sona ermiştir.*²⁸³ Kültürel emperyalizmin yanında Türk öğrencilerini ABD'de eğitime yönlendirmekle suçlanmıştır. Tepkiler karşısında Türkiye'yi terk etmeye başlamışlardır. Tzi'ye göre '*casusların kullanılmayacağı bir yer yoktur.*'²⁸⁴ Nitekim Barış Gönüllüleri de eğitim amacının yanında Türkiye'nin sosyokültürel, ekonomik, siyasi alanlarıyla ilgili bilgi toplamışlardır. ABD'nin misyoner okulları Hristiyanları haçlı ruhu etrafında toplamaya çalıştıkları için bunu

---

²⁸²Eşel, a.g.t., s.154.

²⁸³Eşel, a.g.t., s.179.

²⁸⁴Tzi, a.g.e., s.42.

haçlı seferinin modern versiyonu olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁵ ABD, Türkiye’de yürütülen programın hedeflerini iptal edip, tüm Barış Gönüllülerini geri çağırıştır.

4. CIA ENDİŞESİ VE BÜYÜKELÇİ KOMER OLAYI

1960 yıllarında Türkiye’nin iç siyasetindeki en önemli olay Amerikan Merkezî Haberalma Örgütü (Central Intelligence Agency, CIA) idi. CIA’ye karşı duyulan nefretin nedeni Türkiye’de yürüttükleri gizli operasyonlardır. Örneğin 1963 yılında Talat Aydemir’in liderliğindeki başarısız darbe girişiminin arka planında CIA’nın bulunduğu iddia edilmiştir.

CIA’nın Türkiye’deki görevi Komünizm ve sol hareketleri kontrol altında tutarak oluşabilecek tehlikeyi önlemektir.²⁸⁶ CIA, Türk ordusundaki Menderes yönetimine karşı kıvılcımları fark etmiş ve Washington’a yakında darbenin olacağını söylemiştir.

Türkiye’de siyasi ideolojide, sol düşünceler kuvvetlenmiştir. CIA’nın hedef alanının arasına sol düşüncelerin girdiği iddiaları yer almaktaydı. Türkiye’ye sol düşünce egemen olduğunda kapital ruhla beslenen ABD’den uzaklaşıp, Sovyetlere yaklaşmasından tedirginlik duymuşlardır. Türk basını ve siyasetçiler de CIA’ye tepki göstermiştir. 1966 yılında Bülent Ecevit, “CIA’nın Türkiye’de dâhil pek çok müttefik ülkede iç politikaya çeşitli yollardan müdahale” ettiğini “seçimlerde kazanmasını istediği siyasal partiye parasal yardım” yaptığını ifade etmiştir.

TİP, CIA karşıtı iddiaların öncülüğünü yapmıştır. Eylül 1965 yılında TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, herkesi Anglo-Amerikan emperyalizmine karşı birleşmeye çağırıştır. ABD, Türkiye’de oluşmaya başlayan CIA karşıtlığını umursamadan Vietnam’da gizli operasyonlarda görev alan Komer’i Ankara’ya büyükelçi olarak atamıştır. Türkiye’de öğrenci hareketlerinde “Türkiye Vietnam Olmayacak” sloganları kullanılmıştır. TİP ve sol basın, Komer’in CIA tarafından, Türkiye’deki sol hareketi söndürmek için gönderildiğini ifade etmişlerdir. Büyükelçi Komer, Ocak 1969’da ODTÜ ziyaretinde öğrenciler makam aracını yakmıştır. Bu tepkiden sonra Washington yönetimi, Komer’i Mayıs 1969’da geri çağırıştır. Bu tepkiler 12 Mart 1971’e kadar devam etmiştir.

²⁸⁵Şafak, a.g.e., s.172.

²⁸⁶Yılmaz, a.g.e., s.181.

5. KIBRIS SORUNU

5.1. 1967 Krizi ve Cyrus R. Vanca Misyonu

Johnson Mektubu'nun gelişi Yunanlılar ve Kıbrıslı Rumlar için bir destek niteliği taşımıştır. Enosis umutlarını kuvvetlendirmiştir. Enosis umutlarını arttıran nedenler: ABD'nin tarafsız politikası, Türkiye, Ada'ya müdahale ederse ABD'nin müdahaleyi durduracağı, 1963 Krizi'nden sonra 1960 Anayasası'nın işlevini yitirmesi, Enosis'in popülerliği ve Atina Hükümeti tarafından da kullanılmasıdır.

Yunanistan'ın Enosis ile ilgili ödün karşılığındaki gayri resmi teklifi Kıbrıs'taki İngiliz üslerinden bir tanesinin NATO adına 99 yıllığına Türkiye'ye devri veya Dip Karpaz bölgesinden Türkiye'ye arazi verilmesidir. Türk tarafı kamuoyunun ödün karşılığı dahi olsa Enosis'i hiçbir şekilde kabullenilmeyeceğini bildirmiştir. Demirel'in dediği gibi Enosis'i umanlar hayal içindedir. Aydın milletvekili Reşat Özarda (AP), *‘‘Kıbrıs'ta hakkımızı almak için yeni bir Atatürk gelmesini mi bekleyeceğiz’’*²⁸⁷ ifadelerini kullanmıştır.

1965 yılı Türkiye ve Yunanistan'a siyasal değişimleri getirmiştir. Türkiye'de Adalet Partisi, tek başına iktidar olurken, ABD için Yunanistan'da sorun oluşturan kişi olan Y. Papandreu Hükümeti istifa ederek, ülkede istikrarsız koalisyonlar zinciri başlamıştır. Türkiye ve Yunanistan, bu dönemde de ABD'nin ekonomik ve askerî yardımlarına ihtiyaç duymuştur. ABD'nin isteği Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunu çözüp, NATO'nun güneydoğu kanadını güçlendirmektir.

1963 yılından itibaren TMT'ye bağlı öğrenciler, Türkiye'ye dönüp, eğitimlerine devam ederek Atina da Makarios'un silah satın alma işlemlerini durdurarak, Kıbrıs'ta nabız düşürmeye çalışmışlardır. Denктаş'ın etkisi altındaki ‘‘Şahinler’’ ile Ankara, Makarios ile de Atina ilişkileri bozulmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs politikasını itirazsız uygulayan Küçük ile politikayı değiştirmek isteyen Denктаş görüş ayrılığı yaşamıştır. Kıbrıs için iki ülke görüşmeler için uygun zemini oluşturmaya çalışsa da mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Demirel ve Kollias görüşmelerinin nötr geçeceğini hissettirmiştir.²⁸⁸

Yunan tarafı, her iki devletin başbakanlarının Trakya sınırında zirve yapmasını önermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Demirel'i

²⁸⁷ ‘‘Kıbrıs için Yeni Bir Atatürk Mü Bekleyeceğiz’’, Milliyet, 6 Ocak 1966, Nu: 6509, s.1

²⁸⁸ İlker Başbuğ, **Unutulan Kıbrıs**, Kırmızı Kedi Yayınevi, (2. Basım), İstanbul 2016, s.46. ‘‘Başbakan Demirel 1967 yılı sonunda yaşanan Kıbrıs sürecini daha sonra şöyle anlatmıştır... İnönü 1964'te Kıbrıs'a müdahale kararı alan ama sonra uygulamayan savaş görmüş bir komutandır.’’

toplantıya katılmaya ikna etmesi ile 9-10 Eylül 1967 tarihinde Keşan Görüşmeleri başlamıştır.²⁸⁹ Toplantıda Yunanlılar, Enosis üzerinde odaklanmıştır. Türkler, federasyon ya da kantonlaşma seçeneklerini, hatta icabında Ada'da ortak bir Türk-Yunan kondominyumunu kabul edeceklerini bildirmiştir.

1967 Krizi, Kasım ayında Kıbrıs'ın güneyinde Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde patlak vermiştir.²⁹⁰ Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde gerçekleşen bu saldırılar Enosis'i gerçekleştirme yolundaki en büyük engel olan Türk varlığının kademeli olarak yok edilmesidir.²⁹¹ TASS Ajansı, 4 Temmuz'daki yorumunda *“Sovyetler Birliği Kıbrıs'taki son gelişmelerden, bu bölgede durumun yeniden gerginleştirme teşebbüslerinden ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığının tehlikeye girmesinden endişelenmektedir.”*²⁹² demiştir. Boğaziçi ve Geçitkale'de giriş çıkışları düzenleyen Rum Millî Muhafız Ordusu ile TMT arasındaki gerilim artmıştır.²⁹³ General Grivas, bölgedeki Türkleri dış dünya ile bağlantılarını kesmekle tehdit etmiştir. Rum Millî Muhafız Ordusu'nun çatışmalarına TMT'nin karşılık vermesiyle olaylar başlamış, 22 Kıbrıslı Türk'ün ölümüne ve dokuzunun yaralanmasına sebep olmuştur. Türk tarafı ve anavatan, artık Grivas'a karşı bir savaş havasına bürünmüşlerdir. Bu olay üzerine ABD Başkanı Johnson, Dışişleri Bakanı Dean Rusk ve Savunma Bakanı Robert Mc Namara, Türk tarafına olayları soğukkanlılıkla karşılamasını, Rum tarafına ele geçirdikleri mevzilerden geri çekilmelerini söylemiştir. 15-16 Kasım'da gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zeki Kuneralp, Rumlar mevzilerden çekilmediği takdirde Türk Hava Kuvvetleri'nin müdahale edeceğini bildirmiştir. TBMM, Anayasa'nın savaş ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine dair 66. Maddesini 435 üyenin 432 oyu ile almıştır.²⁹⁴ 18 Kasım da Türk jetleri, Kıbrıs'ın üzerinde alçak uçuşlara başlamıştır. 19 Kasım tarihli Pravda

²⁸⁹Metin Toker, ‘‘Curcuna’’, Akis, 1967, S:7, s.7. ‘‘...kamuoyunun gittikçe bastırılan ve Demirel'e artık ...yumuşakbaşlıktan alıkoymuştur. ‘‘Şimi geliyor, ha!’’nın ötesine geçilmesi için, Hükümetin asla samimi bir arzu duymadığı her hareketinden belli olmuştur.’’

²⁹⁰Metin Toker, ‘‘Curcuna’’, Akis, 1967, S:7, s.7, ‘‘Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırdığı zaman derhal Türk jetlerini Ada üzerine ateş yağdırmaya gönderecek yerde ağzı açık beklenilmiş olması, Türkiye'nin prestijine ağır bir darbe teşkil etmiştir.’’

²⁹¹Bkz. Oran, a.g.e., s.736-738.

²⁹²Armaoğlu, a.g.e., s.599.

²⁹³Bozkurt, a.g.e., s.22. ‘‘... TMT'nin eğitilen direnişçilerine verilen ‘‘24 saat’’ veya ‘‘kısa bir süre sonra yanınızdayız’’ sözü, ancak on bir yıl sonra 1974 Barış Harekâtı'yla gerçekleşti.’’

²⁹⁴TBMM Tutanak Dergisi, 17.11.1967 Cuma, 2. Nci Birleşim, Toplantı: 7, Cilt: 7, s.5. ‘‘... 435 üyesinden 432'sinin kabul, 1'inin ret oyu vermesi şeklinde ve boş çıkan iki oy muhaveccehesinde 1'e karşı 432 oy ile kabul edilmiştir... Başbakan Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)... Kıbrıs'taki soydaşlarımızın haklarının korunması, Türkiye'nin haklarının korunması... ve böyle bir kararı almış olmak bize güç vermiştir.’’

gazetesi ‘‘Yunanlı diktatörlerin Amerikalı emperyalistlerden direktif aldığı aşıkârdır’’,²⁹⁵ diye yazmıştır. Grivas, çekilme kararını Türk jetlerinin havalanmasına ramak kala vermiştir. Grivas, Türkiye’nin Kıbrıs’taki ciddiyetini görmüştür.

Türkiye, Kıbrıs politikasında müttefiki ABD ve tehdidi olan Sovyetler tarafından yalnız bırakılmıştır. Türkiye’ye haklı davasında destek veren devlet Pakistan idi. Gümüşhane Milletvekili Sabahattin Savcı ‘‘dost ve kardeş Pakistan Milli Meclisi’nin Kıbrıs davamızda aldığı destekleyici karar... Bu yalnızlık içerisinde Şark’tan dost, kardeş, büyük bir Müslüman Devletin Türklere kayıtsız, şartsız yanında olduğunu ifade etmesi gönüllerimize inşirah verdi... Pakistan’ın... Keşmir mevzuunda da Hükümetimizin daha ciddi, daha alâkabahş bir tutum içine girmesini bendeniz şahsan istirham etmekteyim. Bu, bizim için... bir vefa borcudur.’’,²⁹⁶ demiştir.

Türkiye, Yunan kuvvetlerinin çekilmediği takdirde Ada’daki Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak için kuvvet göndererek sorunu çözmeye hedeflemiştir. Amerikan Dışişleri, Yunan tarafına Beş Nokta’lık önerinin hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. Öneride: Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bütünlüğünü teyit edecek, Londra ve Zürih Antlaşmaları dışında kalan tüm Yunan ve Türk kuvvetleri Ada’dan çekilmeli, BM Barış Gücü’nün yetkileri arttırılacak, Boğaziçi ve Geçitkale saldırılarında mağdur olan Kıbrıslı Türklere tazminat ödenecek, Kıbrıs Polisi ve Rum Millî Muhafız Gücü tarafından güvenliği sağlanamayan Kıbrıs Türk toplumunun korunması için özel önlemler alınacaktır.

Atina, Beş Noktalık öneriden sonra Ankara’ya ‘‘tehditten arınmış bir ortam içinde diyalog kurmak istediğini’’ ifade etmiştir. Başkan Johnson, ‘‘1967 Krizi’nin Kahramanı’’ olarak anılan özel temsilcisi, eski Savunma Bakan Yardımcısı Cyrus R. Vance’i acilen Türkiye’ye göndermesi ‘‘Canlı Johnson Mektubu’’ olarak yorumlamıştır. Vance, ilk iş olarak Yunan kuvvetlerinin çekilmesini Trakya’daki Türk kuvvetlerinde seferberlik hâline son verilmesini açıklamıştır. Vance, her iki taraf arasında ‘‘mekik diplomasisi’’ uygulamıştır. Türk Dışişleri ile R. Vance’in ortak başarısı, antlaşmalara uygun olarak ulusal kuvvet kontenjanı dışında 10.000’e yakın Yunan askerinin Kıbrıs’tan çekilmesini sağlamak olmuştur. Bunun yanında Türk donanmasının yeterli sayıda çıkarma gemisinin olmadığı anlaşılmış, gerekli

²⁹⁵Armaoğlu, a.g.e. s.602.

²⁹⁶TBMM Tutanak Dergisi, 19.03.1964 Perşembe, 9.uncu Birleşim, Dönem: 1, Toplantı: 3, Cilt:3, s.171-172.

olan gemilerin inşasına başlanmıştır. Bu girişimlerin sonucunda 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerekli askerî donanımı sağlanmıştır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Parker T.Hart *‘‘Yaşadığımız şu krize benzer bir başkası olursa, kesinlikle eminim ki ABD Türklerin Ada'ya çıkmasını önleyemez.’’*²⁹⁷ ifade etmiştir. ABD, Türkiye'nin Ada'ya çıkmasını önlememiş, sadece geciktirmiştir.

1965 yıllarında Türk-Amerikan ilişkileri bozulmuştur. Keşmir ile Kıbrıs meselesinde ABD'nin politikaların birbirlerine paralellik göstermiştir. Yani ABD'nin Keşmir de izlediği politika sonucunda Pakistan'ı Komünist Çin'e yaklaştırmış, Kıbrıs'ta yaptığı hatalar ise Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yenilemek açısından cesaretlendirmiştir.²⁹⁸

5.2. 1967 Demirel ve Kollias'ın Görüşmeleri

21 Nisan 1967'de yönetime el koyan Cunta'nın hükümet programında Kıbrıs politikası azınlıkların hakları dikkate alınarak Enosis'in barışçıl yollarla gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir.

Demirel ve Kollias, 9 Eylül'de Keşan'da 10 Eylül'de Dedeoğlu'da bir araya gelmişlerdir. Kollias, Keşan da isteklerini Türkiye'nin stratejik önemine zeval gelmeden Enosis'in gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunu, Kıbrıslı Türklere, Yunan Devleti içinde tam eşitlik sağlanacağı şeklinde belirtmiştir. Demirel, Türkiye'nin Enosis'i hiçbir şartla kabul etmeyeceğini ısrarla belirtmiştir. Çözüm Enosis'in dışında olmalıydı. Türkiye'nin koşulları da Kıbrıs, taraflardan birine ilhak edilemeyeceği, antlaşmaların tek taraflı değiştirilemeyeceği, Ada'da yaşayan iki toplum birbirinin egemenliği altına giremez ve Lozan'ın oluşturduğu denge bozulamazdı. Dedeoğlu'daki görüşmede Demirel, toplantıda çözümleri sıralamıştır: Türkiye'nin güvenliği sağlanmalı, iki toplum arasında denge korunmalı, Türk toplumuna özel garantiler verilmeli, Türk toplumu yönetimde eşit şartlarla katılmalı, Türk toplumunun ekonomik geleceğinin güvencesi oluşturulmalıdır.

İki liderin isteklerine bakıldığında görüşmelerin etkisiz kalacağı belli olmuştur. Liderlerin hedefi Ada'daki nabzı düşürmek olsa da Kıbrıs'taki olaylar her şeyi gölgesi altında bırakacaktır.

²⁹⁷Türkmen, a.g.e., s.111.

²⁹⁸Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, s.251.

5.3. 28 Aralık 1967 Geçici Kıbrıs Yönetimi'nin Kuruluşu

1967 Krizi, Kıbrıslı Türkleri harekete geçirmiş, 28 Aralık 1967'de "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimini" (KGTY) kurmuşlardır. Federasyon yönünde atılan ilk adımdır. KGTY'nin Başkanı Fazıl Küçük, yardımcısı Rauf Denktaş olmuştur. Yönetimlerine ilişkin 19 maddelik ilkeler listesi yapılmıştır. 19. Maddeye göre bu kurallar, 1960 Anayasası tam manasıyla uygulanıncaya kadar devam etmiştir. 13 Nisan 1968'de Denktaş, resmî yollardan Ada'ya gelerek görevine başlamıştır.

Kıbrıslı Türkler, Kıbrıslı Rumlara kendilerinin Ada'nın diğer bir parçası olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlardır. Rumlar, bu durumu olumlu karşılamıştır. Toplumlararası görüşmeler taraflardan birinin ödün vereceği an bitmiştir. Bu yüzden Ada'ya dair somut bir çözüm bulunamamıştır. Taraflar kendileri için zaman kazanmaya çalışmışlardır.

6. TÜRKİYE'DEKİ SOL AKIMLAR VE ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

1960 ve sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde bomba etkisi yaratan bir diğer olay Türk Solu'nun yükselişidir. 27 Mayıs 1960 askerî harekâtını gerçekleştiren kadro, Türk dış politikasının aynı ekseninde kalacağını, NATO ve CENTO'ya olan bağlılığının devam edeceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin bu iç dinamikleri Türk Solu'nun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Atatürkçülüğü önemseyen aynı zamanda sosyalizmle de örtüşen bu sol hareket, anti-empyralist söylemleri benimsemiştir. 1961 yılından sonra Yön dergisi ve çevresinde toplanan aydınlar kitlelere seslenmiş, Batı'dan gelen yardımları eleştirmişlerdir. Verilen yardımları ülkenin kalkınması için kabul edilebileceği ancak zaman içinde dışa bağımlı bir ülke durumuna getirmesi hâlinde karşısında duracaklarını ifade etmişlerdir. Bu yardımlar aracılığı ile Türkiye'nin iç işlerine müdahale edeceklerini belirtmişlerdir.

7. ALTI GÜN SAVAŞI'NDA SSCB VE ABD'NİN ALDIĞI DARBE

1960 yılları Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerinin en parlak dönemleridir. Ortadoğu'nun ve Türkiye'nin arasındaki ortak payda aynı dini paylaşımlardır. İslam dini, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin ortak hareket etmelerini sağlamıştır. Türkiye, geçmişte Araplardan destek göremediği için mesafeli olmuştur. Araplar, Kıbrıs konusunda Türklere olumlu olsa da Türkleri desteklemekten de bir o kadar uzak durmuştur.

1950-1960 dönemleri Türkiye, Batı devletleriyle ve özellikle ABD ile ilişkilerinde altın çağlarıdır. Bu yüzden Ortadoğu devletleri Türkiye'yi "Batı'nın sözcüsü" olarak görmüştür. Bu durum Türkiye'yi komşularından uzaklaştırmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için Batı'nın çıkarlarını savunmaktan vazgeçmesi gerekmiştir.

1963-1964 Kıbrıs Krizleri ile Türkiye, ABD'nin desteğini göremediği için SSCB ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 1965 seçimleriyle iktidara gelen Demirel'in hükümet programında *"Ortadoğu'daki ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman ülkeleri ile gerçek ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli alanlarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Arap ülkeleri, meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler."*²⁹⁹ yer almıştır. Arapların meşru davaları İsrail sorunudur. Türkiye, bu cümle ile İsrail sorununda ödün verebileceğini ifade etmiştir. Arap devletleri ile ilişkilerini ekonomik işbirliği, başta Kıbrıs sorunu olmak üzere dış politikada yaşanan yalnızlıktan kurtulmak üzerine kurmuştur.

Türkiye, Ortadoğu'da bölgenin nabzını tutabilmek için Ortadoğu ülkelerinde diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurmuştur. Haziran 1965'te Suudi Arabistan, Ağustos 1965'te Birleşik Arap Cumhuriyeti, Türkiye ile ilişkilerini büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Ayrıca 7-11 Şubat 1966'da Irak Başbakanı Adnan El Paçacı, Türkiye'yi ziyaret etmiş, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi destekleyici konuşmasının ardından Türkiye'nin yalnızlığının biteceğine dair ilk sinyaller Ortadoğu'dan gelmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Mısır'ı ziyaret etmiş ve 16 Mart 1966'da ticaret anlaşması imzalamışlardır. 23-26 Mayıs Çağlayangil, Irak'ı ziyaret etmiştir. 29 Ağustos Suudi Arabistan Kralı Faysal, Türkiye'ye gelmiştir. 1-6 Aralık Cumhurbaşkanı Sunay, Tunus'a giderek diplomatik ziyaretlere önem verilmiştir.

1967 yılında İsrail ve Suriye sınırında çatışmalar başlamıştır. 1966 yılında Suriye'deki yeni iktidar, İsrail'e karşı olup, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuştur. Mısır Devlet Başkanı Nâsır'ın pasif İsrail politikasına tepki gösterilmiştir. Nâsır, sınırda görev yapan Barış Gücü'nün çekilmesini istemiştir. Ardından Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatarak, pasif olan siyasetine çeki düzen vermiştir.

---

²⁹⁹Tuncer, a.g.e., s.114.

İsrail, bu durum karşısında olası Arap devletlerinin işgaline engel olabilmek için saldırı kararı almıştır. 5 Haziran'da İsrail hava kuvvetleri, Mısır'ın hava üslerine saldırmıştır. Kısa süre içinde İsrail bölgeye egemen olmuştur. Nâsır'ın Tiran Boğazını kapatma girişimi, Türkiye'de Altı Gün Savaşları'nın habercisi olarak değerlendirilmiştir.

Altı Gün Savaşı'nın sonunda İsrail, Gazze Şeridi ile Sina yarımadasının tamamını, Şeria nehrinin batısını, Kudüs kentini ve Golan Tepelerini ele geçirmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ABD için önemli sonucu, İsrail'e olan desteğinden dolayı bütün Arap devletleri, ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Sovyetler Birliği de İsrail'in işgalindeki bölgelerin geri verilmesinde başarısız olmuştur. ABD ve SSCB, Ortadoğu'da prestijini kaybetmiş, Türkiye ise ilişkilerini geliştirmiştir. Dünya'nın iki süper gücü Ortadoğu'da darbe almıştır.

Türkiye'nin Arap politikası, her alanda ilişkileri geliştirmek, Arapların kendi aralarındaki tartışmalarda tarafsız kalmak ve Arapları bölecek herhangi bir pakta katılmamaktır. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmiştir. ABD'nin yakıt ikmalinden dolayı üsleri kullanmasını reddetmiştir. Çağlayangil, Türkiye'nin iradesi, çıkarları ve politikası dışında ABD ile ortak üs ve tesislerin kullanılmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir.

Savaştaki zafer rüzgârı İsrail'in yanında olunca Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 22 Haziran 1967'deki konuşmasında *“Türkiye'nin dış politikası, daima bütün komşuları ve bölge ülkeleri ile siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne uyma koşuluna dayanan iyi ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir... Türk Hükümeti, güce başvurulması somucunda sağlanan toprak kazanımlarını kabul edemeyeceğini derhal açıklamıştır.”*³⁰⁰ ifade etmiştir. Türkiye, bu savaşta Mısır, Ürdün ve Suriye'ye yiyecek ve giyecek malzemeleri göndermiştir. Türkiye, İsrail'in saldırgan tavrını kınasa da ticari ilişkilerini de devam ettirmek istemiştir.

Türkiye, İsrail karşısında Arapları destekleyince Araplar da Kıbrıs'ta Türkiye'nin görüşüne yakın bir tutum sergilemişlerdir. Aralarındaki kültürel ve dinsel bağların varlığı Türkiye'nin Arapların yanında yer almasına katkıda bulunmuştur.

---

³⁰⁰Tuncer, a.g.e., s.119.

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Türkiye, Ortadoğu'da "Batı'nın sözcüsü" olmamış, kendi çıkarları doğrultusunda dış politika takip etmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı, Ankara'nın Ortadoğu politikasındaki değişen tutumunu gösterme fırsatı sunmuştur.³⁰¹

7.1. İslam Zirve Toplantısı ve Türkiye

Türkiye ve İsrail ilişkilerini 21 Ağustos 1969'da Mescid-i Aksâ'da çıkan yangınla zedelenmiştir. Mescid-i Aksâ, İslam dininin göz bebeğidir. Başbakan Demirel, bu olaydan sonra diğer Müslüman ülkelerin yanında olduğunu açıklamıştır.

Türkiye'nin de yer aldığı 25 ülke, 28 Ağustos 1969'da BM Güvenlik Konseyi'ni acilen toplamıştır. Gündemdeki konu Mescid-i Aksâ'daki yangındır. Toplantıda alınan karara göre İsrail'in Kudüs'teki statüyü değiştirme yönündeki önlemlerini geri alması istenmiştir. Bu 25 devlet, "İslam Zirvesi" adıyla Fas'ın başkenti olan Rabat'ta 22-25 Eylül 1969'da toplanmışlardır. Cumhurbaşkanı Sunay, İslam Zirve Konferansına davet edilmiştir. Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu belirterek katılmayı düşünmediğini açıklamıştır. Konferansın görünen amacı İsrail'e karşı gövde gösterisi yapmak, ardındaki amaç ise Mısır ve devrimci Arap ülkelerini azınlıkta bırakarak, Arap dünyasında liderliğe soyunan Nâsır'a karşı cephe oluşturmaktır.

Çağlayangil de Sunay gibi Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu belirtmiştir. Türkiye, konferansa dışişleri bakanı düzeyinde katılım göstermiştir. Başbakan Demirel, Rabat'ta yapılan konferansın dini değil, siyasi bir nitelik taşıdığının altını çizmiştir. Türk dış politikasına aykırı olmadığını düşünmüştür. Rabat'taki toplantının kararları İsrail işgal ettiği topraklardan çekilmeli ve Müslüman ülkelerin dışişleri bakanlarının her yıl toplanmasını sağlayacak bir Daimi Sekreterlik kurulacaktır. Kısacası, İslam Konferansı Örgütü'nün ilk adımları atılmıştır. Türkiye'nin İİTÖ'ye katılımı, dış politikada çok yönlü ilişkilerin devam ettiğini göstermiştir. Türkiye, İsrail'i kınasa da diplomatik ilişkilerini maslahatgüzar düzeyinde kesmeyi reddetmiştir.

7.2. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD)

CENTO, Ortadoğu ülkeleri nazarında saygınlığını kaybetmiş bir örgüttür. 21 Temmuz 1964'te İstanbul'da Türkiye Başbakanı İnönü, Pakistan Başbakanı Eyüb

³⁰¹Balcı, a.g.e., s.154.

Han ile İran Başbakanı Hasan Ali Mansur arasında toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda ‘‘Kalkınma için Bölgesel İşbirliği’’nin (RCD) temelleri atılmıştır. İmzalayan devletler, aralarında hava, deniz, kara ve demiryolu ulaşımını geliştirmeyi, ortak amaçlı projeler üretmeyi ve uygulamayı öngörmüşlerdir. Üç ülke aralarında posta ücretlerinin azaltılmasını, ticaret odaları arasında yakın işbirliğinin oluşturulmasını, kültürel işbirliği ve turizmin geliştirilmesini, vize formalitelerinin kaldırılmasını ve birbirlerine teknik yardımı öngörmüşlerdir. RCD üyesi olan Türkiye, İslam devletleri ile ilişkilerini geliştirerek, bağımsız Ortadoğu devleti olarak imajını yenilemeyi istemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. YUMUŞAMA (DETANT) DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

1960 ve 1970'lerde dünyada iki kutupluluk devam etmiştir. Nükleer silahların oluşturduğu denge ve iki süper gücün karşılıklı statükolarını kabul etmesi ile ‘‘Yumuşama (Detant) Dönemi’’ başlamıştır.

Moskova, Detant Dönemi'nin nedenini güç dengesinin kendi lehine bozulmasını istese de SSCB ve ABD'yi anlaşmaya iten en önemli unsur ekonomik ve askerî sebeplerdir. Sovyetlerin ekonomik gücünün giderek bozulması ABD'nin kredisine ve teknolojisine olan ihtiyacını arttırmıştır. *‘‘Soğuk Barış’ın asıl sebebi ABD dış politikasında ve stratejik hedeflerinde görülen değişimdir. Vietnam Savaşı ABD’nin SSCB’yi çevreleme politikasının sonuna işaret etmektedir.’’*³⁰²

ABD Başkanı Nixon, 1969’da anlaşmadan bahsedince Sovyetler, 1971 tarihinde yapılan 24. Kongre’de barış programını kabul ederek, ilişkilerinde yumuşamaya zemin hazırlamıştır. ABD, detant politikasıyla SSCB ile silahların sınırlandırılmasına ve Çin ilişkilerinin geliştirilmesine önem vermiştir. Detant Dönemi’nde ABD’nin dış politikası değişmiştir. Nixon, ABD’nin hayati çıkarları söz konusu olmadıkça kendilerinin daha fazla sorumluluk almayacaklarını dile getirmiştir. Kendini savunmak isteyenlere askerî ve ekonomik yardım yapacaklarını ifade etmiştir.

İki süper gücün ‘‘Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi’’ görüşmelerinden sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ve 1975 Helsinki Son Senedi adlı detant belgeleri vücuda gelmiştir. Tellal’a göre Helsinki, SSCB’nin ‘‘Pirus Zaferi’’dir³⁰³

Helsinki Son Senedi’nden önce iki blok kendi içerisinde güç merkezleri oluşturmuştur. İki süper gücün rekabet içinde olmalarından orta ve küçük devletler bağımsızlık konusunda faydalanmışlardır. Örneğin; Romanya sanayileşmede Moskova’nın yeterli desteği vermemesi üzerine İngiltere ve Fransa’dan destek almıştır. Türkiye’de bu atmosferde hem ekonomik hem de siyasal alanda yararlanmayı gözetmektedir.

³⁰²Murat Özata, *Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1984)*, İdeal Kültür Yayıncılık, (1.Baskı), İstanbul 2017, s.53.

³⁰³Erel Tellal, ‘‘Sovyet Dış Politikası ve Gromiko’’ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, YTY, s.359.

2. 12 MART 1971 MUHTIRASI

2.1. Muhtıradan Önce Türkiye'nin SSCB ve ABD İlişkileri

Demirel Hükümeti, dış politikada Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirip, imajını değiştirmek istemiştir. Türkiye'nin Sovyetlerle ve Ortadoğu'yla yakınlaşmasından ABD rahatsız olmuştur. Batı, Arap-İsrail Savaşı'nda Ortadoğu'da en fazla Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla 12 Mart, Demirel iktidarına yapılmıştır. Tesadüf ki 12 Mart, Ortadoğu'nun en bunalımlı dönemine denk gelmiştir.

12 Mart, dış kuvvetlerin kendisini en açık şekilde gösterdiği bir harekettir. Hükümet, muhtıradan önce nazikçe ihtarlar almıştır. Demirel ve Çağlayangil'in dış politikasında 1965 tarihinden sonra ekonomide hızlı kalkınmayı hedef almıştır. Demirel'in her şeyden önce ekonomik büyümeye ve gelişime yönelik bir tutkusu vardır. İdris Küçükömer, *‘‘Bunların (DP ve AP iktidarlarının) başlıca hedefi kalkınma idi... Türkiye’de ekonomiyi, üretim güçlerini, olanaklarını geliştirmeyi birinci hedef olarak aldılar. Öteki hedefler bunun fonksiyonu haline gelmişti; onunla bağlantılı’’*³⁰⁴ olabileceğini ifade etmiştir. Demirel'in ekonomi hedefi hem iktidarının sonlanması hem de 12 Mart'ın sebeplerini oluşturmuştur.

1965-1970 dış politikasında Türkiye'nin ABD yardımına olan ihtiyacı kapitalistleşmeyi zorunlu kılmıştır. Sovyetlerle ve Ortadoğu ilişkilerinin iyileşmesi kapitalistleşme zorunluluğu azalmıştır. Demirel ve Çağlayangil dış politikasındaki ikinci unsur: Türkiye'yi herhangi bir çatışmadan uzak tutmak ve ekonomik gelişmeye sekte vuracak unsurlardan sakınmıştır. Demirel, *‘‘büyüyen bir Türkiye'nin menfaati uyarınca her zamankinden çok dış ilişkilerin kurulması, değişik sahalarda ihtiyacı olan milletlerarası işbirliğini yapmasıdır.’’*³⁰⁵ demiştir. Demirel, dış politikada NATO'dan ayrılmayı düşünmemiştir. Türkiye'deki Aliğa Petrol Rafinerisi, Üçüncü Demir-Çelik Kompleksi ve Seydişehir Alüminyum İşletmeleri Sovyetler tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçüncü unsur: Türkiye'yi maceraların dışında tutmaktır. 1965-1970 yıllarında dış politikada pragmatik, gerçekçi ve Türkiye'nin millî çıkarları gözetilmiştir.

³⁰⁴İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1.Baskı), İstanbul 2009, s.374.

³⁰⁵Cem, **a.g.e.**,s.376.

1965'ten sonra Sovyetler, Ortadoğu'da idi. 1967 yılında Arap-İsrail Savaşı patlak vermiş, petrol fiyatlarındaki artışlardan dolayı Batı'nın petrol kaygısı artmaya, İran'ın hızlı ve kontrolsüz şekilde silahlanmaya başlamıştır.

İki süper güç, Ortadoğu'da saflarını belirlemiştir. ABD İsrail'in, Sovyetler de Arapların yanında olmuştur. Türkiye'ye Batı'nın Doğu karakolu misyonu yüklenmiştir. Türkiye, hem Sovyet dostluğunu geliştirirken, hem de Arapların yanında yer almıştır. Türkiye, Batı'nın çıkarlarına göre politika takip etmeyeceğini söylemiştir.

Çağlayangil, İsmail Cem ile yaptığı röportajda 1964 tarihinde muhalefet senatörü olarak Rusya'ya giden ilk parlamento heyetine dâhil edildiğinden bahsetmiştir. Kruşçev ziyaret sırasında *‘‘Rusya ile Türkiye komşudur. Tarihte, aramızda üzücü çok hadise geçmiştir. Bize göre, biz haklıydık, yukarıda Baltık Denizi, aşağıda Boğazlar, biz adetâ mahsur bırakılmıştık. Teneffüse ihtiyacımız vardı, emniyete ihtiyacımız vardı, menfaatimizin gereği idi, durum bunu icap ettiriyordu. Ve o zaman, Stalin, Boğazlar'da stratejik haklar iddia ediyordu. (O günün koşullarında) haklı olarak... Bugün strateji değişti... Bugün, harp, konvansiyonel silâhların dışına çıktı. Bir imha siyaseti halini aldı... Şu halde, hâlâ bizim husumeti (düşmanlığı) devam ettirmekte menfaatimiz nedir? ...Biz Sovyetler Birliği olarak fikir değiştirdik... Gelin bizimle (Sovyetler Birliği'yle) beraber olunuz, sosyalist bir topluluk yapalım. Size kim yardım ediyorsa, o yardımı biz yapalım. Hayır (diyorsanız) nötr kalın, bitaraf oluyoruz deyin, o takdirde size Batı yardım etmez, bizim, yardımımız olur. Hayır, NATO içinde kalacağız dersiniz. Ama anlaşalım. İktisadi mevzularda gelin ahbaplık yapalım. İşte üç teklif, hangisini isterseniz...’’*³⁰⁶ demiştir.. Çağlayangil, bu teklifler karşısındaki duygularını *‘‘... Biz hükümet değildik. Biz parlamento heyeti iddik. Bu, Rusya'nın ya bir tuzağı, yemi idi, ya özel fikri idi. Ama bunlar beni etkiledi.’’*³⁰⁷ şeklinde ifade etmiştir. Türkiye ittifaklarına sadık kalıp, Sovyetlerle iktisadi, kültürel sahalarda işbirliği yapacağını belirtmiştir. Türkiye, NATO'nun bünyesinde bulundukça Rusya'yı tehlikelerden koruyacağını söylemiştir.

Demirel ve Çağlayangil'in dış siyaseti üslerde de kendini göstermiştir. Üslerin *‘‘sınırlı’’* kullanımına izin vermişlerdir. Bu yeni anlayış ile ABD, üsleri

³⁰⁶Cem, a.g.e., s.412-413.

³⁰⁷Cem, a.g.e., s.413.

ancak NATO'yu doğrudan kapsayacak konularda kullanabilecektir. Türkiye Başbakanı Demirel, *‘‘...Ortadoğu'ya asker taşıyacak hiçbir yabancı uçak Türkiye'den havalanmayacaktır’’*,³⁰⁸ ifadelerini kullanmıştır. Diğer açıklamasında *‘‘Türkiye'nin ittifaklarının gereği olmayan herhangi bir meseleye müdahil olması ve o vaziyete düşürülmesine daima karşı çıktım ve çıkmaya da kararlıyım...’’*³⁰⁹ demiştir.

Türkiye, dış politikada ABD ilişkilerinde kendisini sadece ittifakları çerçevesinde sorumlu görmüştür. Çağlayangil, 12 Mart öncesinde Amerikan gözlem uçaklarının Türkiye'den havalanıp, Sovyetlerin üzerinde uçuş yapmasını yasaklamıştır.

Türkiye'de ikili anlaşmalar çerçevesinde Amerikan üs ve tesisleri kurulmuştur.³¹⁰ En önemli üsleri Diyarbakır ve İncirlik Hava Üsleridir. Özellikle İncirlik, ABD'nin savaş stratejinin ve askerî harekâtlarının omurgasını oluşturan bir üs idi. Üslerin hangi amaçla kullanılacağı en önemli konudur. Türkiye'deki üslerin amacı NATO'yu ilgilendiren konularda kullanılmasıydı.

Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaşması ile bölgede güç dengesi oluşmuştur. Araplar ve Sovyetler de bunu istemiştir. Türkiye'nin yeni dış politikası Batı ve ABD nazarında *‘‘daha az güvenilir’’* müttefik konumuna düşürmüştür. Demirel'in üslerle ilgili açıklamasıyla ABD ve NATO, 1965-1970 iktidarını belirsiz ve tehlikeli olarak nitelendirmiştir.³¹¹ Bu tarihler, Türkiye'nin ABD'den uzaklaştığının, Ortadoğu ülkeleri ile *‘‘ortak inanç ve kültür’’* bağlarıyla yakınlaştığının resmidir.

12 Mart öncesinde Türkiye ve ABD ilişkilerini etkileyen Amerikan karşıtlığı da yaşanmıştır. Amerikan kurumları ve personelleri hedef alınmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın yazdığı raporda toplumdaki bu karşıtlık karşısında kendilerini tedirgin hissettikleri ve güvende olmadıkları yazılmıştır. Erim Hükümeti, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını azaltmış, sol görüşleri kontrol altına almıştır.

12 Mart öncesindeki diğer dış politika konusu: uçaklardır. Basındaki haberlere göre Sovyet askerî uçakları Türkiye'ye inip, yakıt ikmali yapmıştır. Bu

³⁰⁸Cem, **a.g.e.**, s.380.

³⁰⁹Cem, **a.g.e.**, s.380.

³¹⁰Aydemir, **a.g.e.**, s.321. *‘‘... ikili anlaşmaların çoğu aslında, tek taraflı kabul ve taahhütlendir. Yahut da Amerikan makamlarının bu muamelelerdeki imzaları, bir nevi <<tebliğ veya malûmat husulü>> halindedir.’’*

³¹¹Cem, **a.g.e.**, s.382.

uçaklara Türkiye'nin izin verdiği iddia edilmiştir.³¹² Rus MİG'leri, Rusya'dan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne giderken sık sık yakıt alabilmek için Türkiye'ye iniş yapmışlardır.³¹³ Türkiye, bu durumun sadece bir defa olduğunu NATO'ya açıklamıştır. Türkiye, bu uçaklara izin vererek, Araplara karşı dostluğun sorumluluklarını yerine getirmiştir. Olay, Irak'ın Türkiye'ye yaptığı gayri resmî başvuruya başlamıştır. Irak Hava Kuvvetleri'nde, Sovyet yapısı MİG uçaklarını kullanmıştır. Uçakların yapısal özelliklerine göre çok hızlı ancak kısa mesafeli olmasından dolayı sık sık yakıt ikmali yapmasına neden oluyordu. Türkiye, bu durumda hem Sovyetleri hem de Arap dostlarını kaybetmemek adına bir formül bulmuştur. O da Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar, yabancı bir uçağın yakıt ikmali için Türk alanlarına inişlerini engellemiştir. *Ama, Türkiye'nin üzerinden geçerken "arızalanan" bir uçağa iniş izni verilmesini, tabiatıyla, engellememiştir. Yardım isteyen ve arızalanmış bir uçak, ister Sovyet, irak uçağı istersen ne uçağı olursa olsun, savaş halinde olmadığı bir ülkeden iniş izni isteyip onun havaalanına konabilmektedir. Dolayısıyla, mesele çözümlenmiş demektir, Türkiye açısından.*³¹⁴ İnönü, izlenen dış politikanın en büyük eleştiricileri arasında yer almıştır. İnönü'ye göre; Türkiye'nin bu bunalımdan kurtulması için "Demirel ve Çağlayangil faktöründen" kurtulması gerekiyordu. İnönü, "...Şimdi, bu Ortadoğu meselesinde karışmayalım, tarafsız olalım diyoruz. 'Tarafsız olalım' diye ilk gündün beri ısrar ederim... Dışişleri Bakanı, 'Hayır, biz tarafsız değiliz. Bir taraftayız. Bir taraf olacağız, tutacağız' der... Bu, tehlikelidir. Kaza ile de olsa, bir büyük belanın patlaması ihtimali vardır. Biz bu Ortadoğu'ya niçin karışıyoruz, ne menfaatimiz var?... Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Araplar ittifak ettikleri zaman 'Home Rule' adında İsrail'e bir yurt tanıdılar..."³¹⁵ demiştir.

Bir diğer konu haşhaştır. Cem'e göre "Kavrayamamıştır; çünkü tam anlamıyla 'Amerikanvari' bir anlaşmazlıktır bu: Önce, tümüyle soyuttur ve Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklansa bile, Amerika açısından pek bir şeyin değiştirmeyeceği, ABD gençliğini zehirleyecek afyonun dünyanın başka bölgelerinden anında sağlanabileceği, sentetik olanın yapılacağı, açıktır."³¹⁶

³¹²Cem, a.g.e., s.391.

³¹³Cem, a.g.e., s.391.

³¹⁴Cem, a.g.e., s.394.

³¹⁵Cem, a.g.e., s.395-396.

³¹⁶Cem, a.g.e., s.399.

Türkiye'deki iktidar, haşhaşı sınırlamayı taahhüt etmiştir. Bazı ABD yetkililerine göre sadece New York şehrinde 300 bin eroinman vardır.³¹⁷ Amerika'nın en büyük sorunu gençliğini bu beyaz zehrin pençesinden kurtarmaktır. Nixon, kamuoyuna yararlı işler yaptığını gösterebilmek için afyonla özdeşleştirilen Türkiye'ye haşhaşın ekimini yasaklatmaya çabalamıştır. Nixon, Türkiye'deki uyuşturucu kaçakçılığını önlenmediğinde bu ülkenin cezalandırılmasını destekleyeceğini söylemiştir. ABD'ye gelen eroinin yüzde sekseninin Türkiye'den geldiğini ve bunu engellemek için tedbirlerin var olduğunu söylemiştir. Cem'e göre bu tedbirlerden biri ticari ambargodur.³¹⁸ Ambargo, bundan sonra gelenekselleşen, ABD politikası hâline gelmiştir.

Türkiye'nin o dönem bakanlarından olan Turhan Bilgin şöyle söylemiştir: *"...Amerikan hükümeti...önleyici tedbirler alarak, kendi gençliğini koruyacağı yerde, daha kolay bir yola sapmış, haşhaşı üretildiği yerde kurutmak gibi bir çareye başvurmak istemişti. İddialara göre Amerika'ya giren eroinin çoğu Türkiye'de üretilen haşhaştan elde ediliyordu... ne yapıp yapıp Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamak gerekiyordu. Bu yolu seçti Amerikan hükümeti."*³¹⁹

Nixon, Henry A. Kissinger başkanlığındaki heyete "hükümetleri değiştirme pahasına, eroin akımını durdurun" emrini vermiştir. Nihat Erim Hükümeti'nin ilk kararı 400 yıldır ekilmiş olan haşhaşı yasaklamak olacaktır. Nixon, Erim'in bu tutumunu "cesur ve devlet adamı niteliğine yakışır bir tutum" olarak tanımlamıştır.

Çağlayangil'e göre 12 Mart'ın nedeni; üslerin kullanım sorunu ve haşhaş idi. Kendisi *"...12 Mart'ta CIA vardır, büyük ölçüde vardır; 12 Mart'ta haşhaş vardır..."*³²⁰ ifadelerini kullanmıştır. 12 Mart'tan önce Amerikan Sefiri, Çağlayangil'e "biz devlet olarak (Türkiye'deki gelişmelere) sabrederiz ama devlet dışında olanlar, devleti bile dinlemeyenler sabredemeyebilir..." cümlesi 12 Mart'ın hareket noktasını CIA'nin oluşturduğunu göstermiştir.

Casus Uçaklar, 12 Mart'a zemin hazırlayan dış etkenlerden biridir "U-2" Türkiye'den havalanarak, Sovyetlerin üzerinde uçuş yapan uçaklara verilen isimdir. Bu uçakların uçarken, anlaşmalara aykırı davrandığında Türkiye sorumlu olacaktır. Çünkü hareket noktaları Türkiye'deki Amerikan üsleridir. Bu uçaklardan bir

³¹⁷Cem, a.g.e., s.400.

³¹⁸Cem, a.g.e., s.401.

³¹⁹Cem, a.g.e., s.401.

³²⁰Cem, a.g.e., s.403.

tanisinin Sovyet topraklarına mecburi iniş yapmasıyla sorun ortaya çıkmıştır. Amerikan Bakan, İlmi Uçuşlar Anlaşması gereğince, Amerikalıların uçuş haklarının olduklarını söylemiştir. Anlaşmaya göre Amerikalılar, meteorolojik tetkikatta ve ilmî araştırma programını uçuştan önce Türk askerî makamlarına bildirmek şartıyla ilmî uçuş yapmaları serbesttir. Çağlayangil, Amerikalılara bu uçakların ilmî uçak olup olmadığını sorduktan sonra NATO amaçlarının dışındaki her faaliyetin Türkiye için tehlike içerdiğini söylemiştir.³²¹

Çağlayangil ‘... Rusya (bize) der ki,... ‘Bu ilmi uçuş Amerika’nın beni mahvetmek veya benim onu mahvetmeme mani olmak için aldığı bir tedbirdir. Sen Türkiye olarak, Amerika-Rusya ihtilafının içine neden benim aleyhime giriyorsun, ittifakının içinde kal’ derse, bizim (Türkiye’nin) verilecek cevabı yoktur.’’³²² demiştir.

Türkiye’nin bu dönem dış politikasındaki öncelikleri komşularıyla ilişkilerini geliştirmek, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve ülkenin çıkarlarını zedeleyecek olaylardan uzak durmayı hedeflemiştir.

2.2. Muhtıradan Sonra Türkiye’nin SSCB ve ABD İlişkilerindeki Değişim

12 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu’nun imzalarını taşıyan Muhtıra, Cumhurbaşkanı ile Senato ve Millet Meclisi Başkanlıklarına verilmiştir.

12 Mart Muhtırasında kardeş kavgasına son vermek, Meclis partiler üstü bir anlayışla düzeltilmeli aksi hâlde ordunun yönetimi eline alacağından bahsedilmiştir. Muhtıraya göre; ülkedeki anarşik ortamdan ve sosyo-ekonomik huzursuzluktan TBMM ve Demirel yönetiminin politikaları sorumluydu. Muhtırada güçlü ve inandırıcı hükümetin kurulması için TSK’nın kanuna göre Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma görevini gerçekleştirme kararlılığı görülmüştür. 12 Mart Muhtırası’nın ardından TBMM kapatılmamış, siyasal partilerin etkinlikleri yasaklanmasa da sıkıyönetim kararları alınmıştır. Askerler siyasi iktidarda etkili olmuştur. İnönü, siyasi alandaki tutumlarının sert olmasından dolayı askerleri kınamıştır.

³²¹Cem, a.g.e., s. 410.

³²²Cem, a.g.e., s. 411.

ABD, AP'nin dış politikasından ve hükümetinden memnun değildi. 12 Mart '*komünizmin hayaletinden bile korkan*'³²³ ordu yüksek komutası tarafından gerçekleştirilen bir darbedir. Bu gidişatı kendi çıkarları için durdurması gerekiyordu. Çağlayangil'in ifadesiyle 12 Mart Muhtırası '*...bir silkemektir yaptıkları...*' idi.

Demirel'e göre 12 Mart'ın nedeni kuvvetli ve kendilerine muhtaç olmayan Türkiye'yi durdurmaktır. Kendisine dış geçirilemeyen bir ülke konumuna geldiğinin altını çizmiştir. Prof. İdris Küçükömer, '*...Demirel, kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunları ile uyumsuz bir pratiğe girmiştir. Şimdi Demirel'in ayağının altındaki toprak kaymaktadır artık...*'³²⁴ demiştir.

12 Mart 1971 Muhtırası, Türkiye ve ABD arasında haşhaş sorunun gündemde olduğu zaman diliminde gerçekleşmiştir. Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmadığında ekonomik yardımın kesileceğine dair tehditler gelmiştir.

Eski Başbakan Bülent Ecevit'te 12 Mart'ın ardında haşhaş sorunu ve ABD'nin olduğunu savunmuştur. Ecevit 12 Mart'ın arka planında hükümetin haşhaş ekim yasağına göstermiş olduğu direncin olduğunu düşünmüştür. Çağlayangil, 12 Mart Muhtırası ile kendi hükümetlerinin değişimini '*Biz gittik, NATO rahatladı. NATO aleyhinde şeyler de kalktı. Anarşi kalktı. Sol kalktı. Haşhaş men edildi...*'³²⁵ şeklinde anlatmıştır.

Erim Hükümeti, göreve Nisan 1971'de başlamıştır. Göreve gelirken, Türkiye'nin güvenliğini sağlayan en güçlü savunma örgütünün NATO olduğunu vurgulamıştır. 12 Mart'ta alınan sıkıyönetim kararları ABD'ye karşı çıkan sesleri bastırmıştır. Nihat Erim Hükümeti'nin amacı anarşiye son vermek ve reformlar gerçekleştirmektir. Hükümet'e 10'un üzerinde teknokrat alınmıştır. Erim Hükümeti'nin programında Atatürkçü temellerin vurgulanması ve dış politikada ABD ilişkilerine ve ittifaklarına bağlı kalacağı özellikle belirtilmiştir. General Atıf Erçikan'ın evi bombalanması üzerine radyoda '*Tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir.*'³²⁶ demiştir.

³²³Hüner Tuncer, *İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)*, Kaynak Yayınları, (1.Basım), İstanbul 2014, s.18.

³²⁴Cem, *a.g.e.*, s.431.

³²⁵Cem, *a.g.e.*, s.423.

³²⁶Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitabevi, (9. Baskı), Ankara 2008, s.271.

CHP Genel Başkanı İnönü, Erim Hükümeti'ne destek verirken, CHP Genel Sekreteri Ecevit, Erim Hükümeti'ne yardım etmek askerî darbeye destek anlamı taşıdığını belirtmiştir. Ecevit, Genel Sekreterlikten istifa etmiştir.³²⁷

Erim Hükümeti, ABD'nin kaygılarını ortadan kaldıran hükümet olmuştur. Haşhaş ekimini yasaklamış, Amerikan karşıtlığına karşı sıkı tedbirler almıştır. Erim, Mart 1972'de ABD ziyaretinin önemi 1967 yılında Sunay'dan sonra yapılan ilk üst düzey ziyaret olmasıydı. Ziyaretin amaçları ABD'nin Türkiye'ye olan desteğinin devam ettiğini göstermek ve Türk toplumundaki Amerikan karşıtlığını söndürmektir. Basın açıklamasında iki ülkenin işbirliğine devam edeceğini, NATO'nun kendi güvenlikleri ve diğer üye ülkelerin güvenliği için önemini vurgulamıştır. Metin Toker, NATO'nun sadece askerî pakt olarak değerlendirilmemesini aynı zamanda Batı'yla olan siyasi bağı da temsil ettiğini belirtmiştir. Erim, Türkiye'nin Batı'ya ve ABD'ye olan bağı ilan etmesinin ardından askerî kararları da peşinden getirmiştir. Askerî alandaki çoğu kararlar Erim Hükümeti döneminde alınmıştır. Elektronik cihazların yerleştirilmesi, NADGE adı verilen (NATO Air Defence Ground Environment) hava savunma tesisleri bu kararlara örnektir.³²⁸

Yunanistan'ın ABD'den F-4 satın alması karşısında Erim Hükümeti, ABD'den yüksek maliyete rağmen 40 adet F-4 savaş uçağının alınması için anlaşma 1972 Ağustos'ta imzalanmıştır. Bu durum NATO'nun iki önemli kanadına ABD'den savaş uçağının verilmesi ve Türkiye ile Yunanistan'ın birbirlerine karşı silahlanmasıdır. Erim Hükümeti, 40 milyon dolarlık yardım talebini ABD Başkanı'na sunmuştur. Bu yardımın 25 milyonu Türkiye'nin dış ticaretine geri kalanı Ereğli Demir Çelik fabrikasının geliştirilmesine harcanacaktır.

Erim Hükümeti'nin Türk- Sovyet ilişkilerine bakış açısı muhtıradan önce komünizm propagandasından 494, laiklik karşıtı faaliyetlerden 1243 kişi mahkemeye sevk edilmiştir. Kıbrıs, Erim Hükümeti döneminde de Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen olaylar arasında yerini korumuştur. Makarios, Enosis çalışmalarına hız kazandırmıştır. Sovyetler, Kıbrıslı komünistlere desteğini arttırmıştır. Türkiye buna

³²⁷Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e., s.262. "Genelkurmay Başkanı Tağmaç... eski bir asker olan CHP milletvekili Sadi Koçaş'ı çağırıp, İsmet Paşa'ya bir mesaj ilettili. "Biz 12 Mart'ta muhtıra vermesek, 9 Mart'ta bazı radikal subaylar yönetime el koyacaklardı. Şimdi tam onları tasfiye aşamasındayız. Aman Paşa bize destek versin" dedi. Koçaş bu mesajı hemen Pembe Köşk'e uçurdu... İnönü,... "Meclis'i kapatmazlar ve güvenilir bir Başbakan bulurlarsa desteklerim" dedi.

³²⁸Ozata, a.g.e., s.74.

rağmen Sovyetlerle iyi komşuluk düşüncesini devam ettirmiştir. Sovyetlerin, Kıbrıslı Rumlara yardım etme nedeni Erim Hükümeti'nin ABD ile olan yakınlığıdır.

Erim, 20 Ocak 1972 tarihinde Pompidu ile görüşmesinde Moskova'nın boğazlara saldırmak düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Pompidu, *'Ruslar nerede boşluk bulursa anında orayı doldurmak ister. Savunma önlemlerini artırın, boş ve zayıf görünmeyin... Bize bağımsız, güçlü ve güvenilir bir Türkiye gerekmektedir... Avrupa'nın savunması ABD'siz düşünülemez.'*³²⁹ demiştir. Akdeniz'in güvenliği için Türkiye'nin önemli olduğunu ve Sovyetlere karşı tedbirlerin alınmasını istemiştir.

2.3. SSCB İle Karşılıklı Ziyaretler

Dönemin en önemli ziyaretini Sovyetler adına Podgorni gerçekleştirmiştir. Türk gazetecileri Podgorni'yi *'Sovyet-Türk dostluğunun önünü açan şahıs'* olarak değerlendirmiştir. Sunay'ın daveti üzerine SSCB Yüksek Sovyeti Yönetim Riyaset Heyeti Başkanı N. V. Podgorni, 11-17 Nisan 1972'de Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuştur. Konukları getiren uçak, Türk hava sahasına girmeye başladığı an TSK'ye ait savaş uçakları Esenboğa Havaalanı'na kadar eşlik etmiştir. Havaalanında Sunay, eşi ve kızı, TBMM komisyon başkanları, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de gelerek karşılamıştır.

Podgorni, ziyaretinde Türk-Sovyet ilişkileri sadece iki toplumun yararına değil, dünya barışına da katkı sağlayacağını ifade etmiştir.³³⁰ Podgorni, Anıtkabir ziyaretinde anı defterine *'Sovyet yurttaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin meşhur devlet adamı ve askeri, ülkemizin büyük dostu olarak saygı besledikleri yeni Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ü hürmetle anıyorum'* yazmıştır.

12 Nisan günü Çankaya'da Sunay ile ilk resmî görüşmesini gerçekleştirmiştir. Podgorni, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın güvenliğinde yardımcı olacaklarını Türkiye'nin de bu konuyu desteklemelerini dile getirmiştir. Podgorni'ye göre sorumluluğun sahipleri kıta devletleri idi. Sunay, Avrupa'nın güvenliği için ellerinden gelen yardımı yapacaklarını, barış ve güvenlik için silahsızlanmanın şart olduğunun altını çizmiştir.

Sunay ve Podgorni, Kıbrıs'ta Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın uygulanmasını istemişlerdir. Sunay, Türkiye'nin Kıbrıs'ı bağımsız devlet olmasını, Türk toplumunun refah içinde yaşamasını temenni ettiğini Sovyetlerin de bunu

³²⁹Quasımlı, a.g.e., s.366.

³³⁰Quasımlı, a.g.e., s.379.

bildiğine inandığını söylemiştir. Podgorni, Kıbrıs sorununun çözülmesini sabırla beklediklerini, Enosis'e karşı olduklarını, sorunun Ada halkının çıkarlarına uygun olarak çözülmesini ve iki halk için başarı dilemiştir.³³¹ Podgorni, direkt olarak söylemese bile Türk askerini Kıbrıs'ta yabancı asker olarak gördüğünü ima etmiştir. Türkiye, Kıbrıs sorununda Londra ve Zürih Antlaşmalarını hatırlatarak, Ada'daki TSK'nın Rumların faaliyetlerine karşılık Türkleri korumak amacıyla uluslararası antlaşmalara uygun şekilde bulunduklarını ifade etmiştir.

Podgorni, 1925 yılında Türkiye-SSCB arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın yenilenmesini teklif etmiştir. Sunay, *'sol anarşinin ülkeyi bir bunalıma soktuğu bir devrede mevsimsiz'*³³² düşünerek, bu isteği geri çevirmiştir.

Nihat Erim ile görüşmek için Başbakanlık binasına gitmiştir. Başbakan Erim, *'Türkiye'nin çıkarları Sovyetlerle iyi geçinmeyi gerektirmektedir. Ama sol anarşinin güçlenmesinden, durumun kötüleşmesinden halk SSCB'yi sorumlu tutuyor, halk buna inanıyor... Şayet Türkiye ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri kurulmak isteniyorsa, bu, Türkiye'ye yönelik yıkıcı eylemlerden vazgeçmekle mümkündür. Eğer teşvik edici bir pozisyonumuz yoksa ve olup bitenler sizin dışınızda cereyan ediyorsa, o zaman sizden geldiği sanılan etkileri silmek gerekmektedir... Bu tür olaylara kesinlikle izin vermeyeceğiz... Biz NATO üyesiyiz. Fakat Sovyetler bize karşı bir saldırıda bulunmaz ise bizden de kendilerine bir zarar gelmez. Saldırıları karşı dışardan gelen yönlendirmelerin önüne geçebilirsiniz.'*³³³ demiştir. Halkın, sol anarşiden SSCB'yi sorumlu tutma nedeni sol örgütlere yaptıkları yardımlardır. Podgorni, SSCB'nin Türkiye'deki sol örgütlere böyle bir yardımın söz konusu olmadığını Sunay'a da söylemiştir. Podgorni, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bir girişimde olmadığını, Sovyetlere karşı da dışarıdan bölücü faaliyetlerin gerçekleştirildiğini ama önemsemediklerini, Türkiye'deki bazı örgütlenmelerin de Sovyet karşıtı çalışmaları yürüttüklerini dile getirmiştir. Podgorni cevabında Türkiye'nin yaşadığı huzursuzluklara kulak asmamalarını ifade etmiştir. Erim'in söylediklerini kabul etmez bir tavır takınarak, aynı problemi kendi ülkesinin de yaşadığını dile getirerek

³³¹Podgorni İşbirliği, İyi Komşuluk İstedi'', Cumhuriyet, 12 Nisan 1972, s.7.

³³²Rusya, Feshettiği 1925 Anlaşmasının Yenilenmesini İstedi'', Cumhuriyet, 13 Nisan 1974, s.1.

³³³Quasımlı, a.g.e., s.382.

basite indirgemıştır.³³⁴ Erim, aynı zamanda Akdeniz’de güçlenen Sovyetlerden duyulan rahatsızlık söylediğinde Podgorni, donanmanın güçlendirilmesinin Türkiye’ye karşı olmadığını, ABD’nin Türkiye’ye verdiği silahların da ABD çıkarlarına hizmet ettiğini, Türkiye’nin iç sorun yaşamamasını ve ekonomik ilişkilerin artmasını arzuladıklarını ifade etmiştir.

25 Mart 1967’deki antlaşmaya göre petrol, iyot ve ağaç işleme fabrikalarının 1972 yılında kullanıma açılacağı konusundaki umutları dile getirilmiştir. Alüminyum fabrikasının açılışı 1973 yılında gerçekleşecektir. İki lider, iki ülkenin ilim ve teknolojik alandaki işbirliğinden duyduğu memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Podgorni, rafineriyi ziyaret etmiştir. Bakan Devres, Aliğa rafinerisi için tarımsal ve narenciye ürünlerinin karşılığında Sovyetlerden 383 milyon lira kredi ve teknik güç sağlayacağını ifade etmiştir.³³⁵

Türkiye ve Sovyet liderleri, silahlanmanın dünya barışını tehdit ettiğini kalıcı barışın sağlanması için silahsızlanma çalışmalarının arttırılmasını konuşmuşlardır. Aynı zamanda ırk ayrımının ve sömürgeciliğin tamamen ortadan kaldırılması için BM bildirisinin acilen uygulanması gerektiği bildirilmiştir.

Sunay ve Podgorni, Türkiye ile SSCB iyi komşuluk prensiplerini ihtiva eden ‘‘ortak bildiri’’ imzalamışlardır. Prensiplerde Atatürk ve Lenin zamanındaki barış ilişkilerinin geliştirilmesi, devletlerin hükümlanlık haklarına ve eşitliğine saygı duyulması, birbirlerinin iç işlerine müdahale edilmemesi, güç kullanmama ve tehdit etmemek, kendi topraklarını başka bir devlete saldırı zemini oluşturmamasına izin vermeme, uluslararası ilişkilerde barışçı yolların takip edilmesi yer almıştır.

SSCB’nin İzmir Fuarı’na katılması ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Podgorni, İzmir’in Türkiye’nin yalnızca önemli bir ticari merkezi değil, aynı zamanda büyük bir sanayi merkezi olduğunu belirtmiştir.

Podgorni’nin ziyaretinin ardından 17 Nisan’da Erim, istifa etmiştir. Gazetelerdeki manşetler ‘‘Erim uçağa başbakan olarak bindi, istifa etmiş olarak indi.’’³³⁶ Erim Hükümeti’nin ardından Melen Hükümeti kurulmuştur. Hükümet programlarında, SSCB ile komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi isteği yer almıştır. Yönetim el değişirse de Türk dış politikasında komşularla iyi ilişkiler temel hedeftir.

³³⁴Quasımlı, a.g.e., s.383.

³³⁵‘‘Podgorni İzmir’de Rafineriyi, Kızı Efes’i Gezdi’’, Cumhuriyet, 15 Nisan 1972, s.7.

³³⁶Quasımlı, a.g.e., s.396.

3. AMERİKAN KARŞITLIĞI VE SİYASİ SAHADAKİ SONUÇLARI

1950’li yıllar Türk-ABD ilişkilerinin balayı dönemi idi. Diplomatik ilişkiler toplumsal tabana inerek, Amerikan kültürüne ve toplumuna karşı hayranlık oluşturulmuştur. 1960’tan sonra ABD ilişkileri durgunlaşmıştır. Amerikan karşıtı politikaların temeli Füze krizi, Kıbrıs krizi ve Haşhaş sorunudur. 1964 Kıbrıs Krizi, Amerikan karşıtlığının Türkiye’de kök saldığı yıllar olmuştur. Muhalefetin, öğrencinin ve işçi hareketlerinin, basın ve akademik çevrenin, sol partilerin hedef tahtası ABD olmuştur. AP başta olmak üzere merkez-sağ çevreler ‘‘Amerikancılıkla’’ ve işbirlikçilikle suçlanmıştır.

Amerikan karşıtlığına karşı ABD Dışişleri Bakanlığı’nın tedbirleri; Amerikan askerî tesislerini ve Post Exchange mağazaları Ankara’nın merkezinden dışına taşımak, Türk limanlarına yapılan ABD donanması ziyaretlerinin sınırlandırılmasıdır.³³⁷ NATO üyeliğine ve ikili anlaşmalara son verilmesi istenmiş, CIA odaklı komplo teorileri de artmıştır. 1965 genel seçimlerinde gazetelerde AP için ‘‘Amerika’nın maşası’’, muhalefeti yok etmek ve tek başına iktidar olmak için Amerika’nın askerî müdahalesine zemin hazırladığından bahsetmiştir. AP’ye verilecek oyların Türkiye’yi ABD’ye ittiğine dair düşünceler ortaya çıkmıştır. Seçimlerde AP’nin %56 oranında oy alması, bazı basın çevrelerinde ‘‘AP’nin değil ABD’nin zaferi’’ olarak nitelendirilmiştir. ABD’ye yakınlığından dolayı Süleyman Demirel’e ‘‘Morrison Süleyman’’ lakabı takılmıştır.

1967 yılında Fransa’nın NATO’nun askerî kanadından çekilmesi Türkiye’deki sol çevrelere örnek olmuştur. Sloganlarda ‘‘NATO’ya hayır’’ ifadeleri yer almıştır. CHP, NATO’ya olan tepkileri incelemek üzere Erim başkanlığındaki komisyonun 1968’de parti yönetime sunduğu rapora göre Türkiye için NATO üyeliğinin sakıncaları şunlardır: NATO’nun ve Amerikan askerî üslerinin varlığı Türkiye’yi olası Sovyet tehdidinde karşı hedef hâline getirmiştir, Türkiye, bu sebeplerden dolayı kendisini ilgilendirmeyen konuda savaşa sürüklenme ihtimali, Türkiye’ye saldırı söz konusu olduğunda NATO’nun savunma garantisinin olmaması, Türkiye’ye verilen teçhizatlarının kullanımı ABD’nin kontrolünde olması, NATO üyeliği Türkiye’yi SSCB ve Ortadoğu ülkeleriyle gerginlik hâlinde bırakmasıdır.

---

³³⁷Ozata, a.g.e., s.80.

Vietnam Savaşı karşıtları, Türkiye’de yankı bulmuşlardır. CIA’nın her yerde olduğuna ve her şeyi yapacağına dair görüşler ortaya atılmıştır. CHP Genel Sekreteri Ecevit, CIA hakkında ‘*yasal ve demokratik muhalefeti ezmek için müttefik ülkelerin seçimlerine para akıttığını, komünizm tehlikesi efsanesini yaydığını, silâhlı Amerikan müdahalesine bahane olarak dolayı saldırı tehditleri uydurduğunu ve gösteri, sabotaj ve iç savaşlar tetiklediğini*’³³⁸ ifade etmiştir.

T.İ.P lideri Mehmet Ali Aybar, AP karşıtlarının bertaraf edilmesi için yardım istendiğini gösteren belgelere karşı ‘*tüm onurlu yurtseverleri Türkiye’de tek bir Amerikalı kalmayınca dek mücadele etmeye*’³³⁹ ve iki anlaşmaların feshi yönünde pasif direnişe çağırmıştır.

1961 yılında Türkiye’ye gelen Barış Gönüllüleri, Amerikan karşıtlığı ile karşılaşmıştır. Barış Gönüllüleri, Türkiye’nin etnik, inanç ve köken haritasını çıkarmaya çalışmıştır.³⁴⁰ Sözleşmelerinin bitmesi ile ülkeyi terk edebilme olanağı tanınmış ve 1970’li yıllarda Barış Gönüllüleri kalmamıştır.

3 Temmuz 1969 Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ve 19 Haziran 1951 Kuzey Atlantik Antlaşması’nın Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme, 1974 Kıbrıs Krizi’nde uygulanan silah ambargosundan dolayı Türkiye tarafından feshedilmiştir.

ABD karşıtı eylemlerine Dev-Genç, Dev-Sol gibi öğrenci örgütlenmeleri, Amerikan 6.Filosu mensuplarının denize atılması, ODTÜ’yü ziyaret eden Büyükelçi Komer’in aracının yakılması, Ankara’daki üsse görevli olan Amerikalı çavuşu rehin almak ve 4 Mart 1971’de dört Amerikan hava subayını kaçırma olayları örnekler. 1970 yılında ODTÜ’den 150 öğrenci ‘‘Kahrolsun Amerika’’ sloganları ile USIA binasına girmişlerdir. ABD bayrağını yakıp, yerine Türk bayrağını çekmişlerdir. 14 Mart’ta Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankasına girip, bankaya maddi anlamda zarar vermişlerdir. 16 Kasım’da ABD tarafından kurulan Robert Koleji, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri ABD karşıtı sloganlar atarak dersleri boykot etmişlerdir.³⁴¹ Eylemlerde protesto edilen Amerikalılar üst düzeydeki kişilerdir. Türk toplumunun tepkisi Amerikalılara değil, ABD’nin Türkiye üzerindeki emperyalist politikalarındadır.

³³⁸Türkmen, a.g.e., s.123.

³³⁹Türkmen, a.g.e., s.123-124.

³⁴⁰Yılmaz, a.g.e., s.162.

³⁴¹Ozata, a.g.e., s.83-84.

4. 1974 KIBRIS BUHRANI VE KIBRIS HAREKÂTI

4.1. 1974 Kıbrıs Krizi ve Sampson

1974 Kıbrıs Krizi, Papaz Makarios'un 1974 Ocak ayında ölen Grivas'ın yerine, EOKA'nın örgüt liderliğinin Nikos Sampson'a verilmesi ile ortaya çıkmıştır. Yunan Cuntası, Makarios'u Enosis'e engel gördüğü için suikast yollarına da başvurmuştur. Nikos Sampson, kendisini Cumhurbaşkanı ilan etmiştir. Yeni gelen her liderin ana hedefi Enosis'tir. Yönetimde Sampson'un olması Türkleri tedirgin etmiştir. Gerçekleştirilen darbe sonucunda Kıbrıs'taki Rum yönetimi yıkılmış, ilan edilmemiş olsa bile fiili olarak bir Enosis gerçekleştirilmiştir.

Türk-Yunan ilişkileri hakkında Ecevit, Türkiye'nin egemenlik haklarını kullanacağını *“Hiç kimse bunu kendine cephe almak saymamalıdır”*,³⁴² demiştir. 1974 Krizi'nin diğerlerinden farkı; Yunanistan'ın Enosis için doğrudan eyleme geçmesi ve Türkiye'nin de 1964'ten beri ertelediği Ada'ya müdahalesini aktifleştirmesidir. 1974 Krizi'nin Türk-Yunan ilişkilerindeki neticeleri Türkiye, Ada'nın üçte birini eline geçirmiş ve Yunanistan'ın güçsüz olmasıyla Ege Adaları'nın geleceği pamuk ipliğine bağlanmıştır. Ege Adaları'nın geleceğine paralel olarak iki devletin arasında Fır Hattı ve Karasuları sorunu da baş göstermiştir. Kıbrıs konusu için *“Hele Akdeniz'in boynundaki şu demir gerdanlık bir sökölün, Türk-Yunan sorunları da çözülür.”*³⁴³ sözleri kullanılmıştır. Türkiye, Kıbrıs'a müdahale edince, ABD, Amerikan silahlarının kullanıldığı gerekçesi ile silah ambargosunu uygulamıştır.

4.2. Türkiye'nin Ada'ya Müdahaleleri

Ecevit, Ada'ya müdahaleden önce İngiltere ile müzakere için Londra'ya gitmiştir. Londra ve Zürih Antlaşmalarına göre garantör devletlerden biri olan İngiltere, Kıbrıs konusunda ortak hareket etmek için çaba sarf etmemiş, Türkiye'nin tekliflerini de kabul etmemiştir.

Türkiye, bağımsız olmayan Kıbrıs'ı kabul edemezdi.³⁴⁴ Ecevit Hükümeti'nin koalisyon ortağı Erbakan, Kıbrıslı Türkleri korumak adına bir an önce harekete geçilmesinden yana idi. Bunun üzerine Türkiye hazırlıklarını tamamlayıp, Ege

³⁴²“Türkiye, Egemenlik Hakkından Vazgeçemez”, Hürriyet, 4 Temmuz 1974, Sayı:9416, s.1.

³⁴³Şahin, a.g.e., s.77.

³⁴⁴TBMM Tutanak Dergisi, 19.08.1974 Perşembe, 5.nci Birleşim, Toplantı: 13, Cilt: 13, “Başkan Kemal Güven... Türkiye, ... bağımsız Kıbrıs Devleti'nin yıkılışından evvel ne söylemiş ne istemişse, ... bugün de aynı şeyi söyleyip, istemektedir. Bu tutumu ile de uluslararası ilişkilerde onurlu ve haysiyetli bir millet olmanın emsalsiz örneğini vermektedir.”

donanması Akdeniz'e girmiş ve Türk birlikleri Mersin'e kaydırılmıştır. İngiltere ve Avrupalı müttefikler, Ada'da düzenin bozulduğunu söyleyerek, Yunanistan'ı kınamışlardır. ABD, Ada'daki düzenin bozulduğunu kabul etmiştir. Ancak Sampson Hükümeti'ni tanımayacağını söylememiştir.

*‘‘TC Hükümeti Ada’daki soydaşlarını korumak amacıyla, şimdiki uluslararası kriterler açısından ‘‘insancıl müdahale’’ olarak... bir askerî müdahalenin hazırlığına başlamıştı. ’’*³⁴⁵ Türkiye, Garantörlük Antlaşması'nın bütün barışçı yollarını denedikten sonra Ada'ya harekâtı³⁴⁶ 20 Temmuz 1974'te başlatmıştır.³⁴⁷ 20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, Kıbrıs'a girmiştir.³⁴⁸ Tzi'ye göre *‘‘savaşta en önemli unsur sürattir, düşman hazırlıksızken harekete geçilmeli, öngörmediği yoldan gidilmeli, beklediği anda vurulmalıdır’’*³⁴⁹ Ecevit, Ada'ya hareket eden Türk askerlerinin amaçlarının savaş olmadığını aksine iki toplum için barış getirmek olduğunu söylemiştir. Hürriyet gazetesindeki manşet harekâtın amacını göstermiştir: *‘‘Savaş için değil, barış uğruna Kıbrıstayız’’*³⁵⁰ Türk Ordusuna verilen ilk emir *‘‘Harekata geçin’’* idi.³⁵¹ 20-22 Temmuz tarihlerinde askerî alandaki kayıp, deniz ve hava kuvvetlerinin arasındaki iletişim kopukluğundan dolayı Türk uçakları, Kocatepe savaş gemisini, Yunan savaş gemisi zannederek bombalamıştır.

NATO'daki Türk temsilcisi Turgut Talamen, Carafas'ın iddiasına karşılık Kıbrıs'ta barışın en yakın zamanda kurulacağını, geçmişin tüm çılgın politikalarına son verme zamanının geldiğini söylemiştir. Moskova radyosu, harekâtı Türkiye'nin barışçı yollarının başarısız sonuçlanmasından sonra gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Beyaz Saray sözcülerinden Gerald Warren, *‘‘Daha önce bunalımı yaratan Yunanistan'ın hareketini kınadığımız gibi, Türkiye'nin de askerî harekâta geçmesinden duyduğumuz üzüntüyü bildiririz’’*³⁵² demiştir. Cumhuriyet gazetesinin

³⁴⁵Türkmen, a.g.e., s.128.

³⁴⁶Hristidis, Ergüz, Ersel, **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2010, s.550, *‘‘1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nın birincisi, 50 yıldan fazladır düşmana tetik çekmemiş Türk ordusunun, bir anlamda eğitim-uygulama harekâtı olmuştur.’’*

³⁴⁷Cüneyt Arcayürek, *‘‘İşte Kahramanlar’’*, Hürriyet, 25 Temmuz 1974, s.1., *‘‘... ‘‘Havan topunun sesi oradan, öbür yana aksediyor. Bir tarla kenarında rastladık. ‘‘Daha ileri emrini bekleyen tanka. ‘‘Ne haber?’’ sorusuna cevap verdiler: ‘‘Bomba gibiyiz... Vatan sağolsun...’’ ... hep aynı azim ve çelik irade ile karşılaştık’’*

³⁴⁸‘‘Türk Ordusu Kıbrıs'ta ’’, Cumhuriyet, 20 Temmuz 1974, s.1.

³⁴⁹Tzi, a.g.e., s.34.

³⁵⁰‘‘Zafer, Zafer’’, Hürriyet, 21 Temmuz 1974, Nu:9433, s.1.

³⁵¹‘‘Harekata Geçin’’, Hürriyet, 21 Ağustos 1974, Nu:9464, s.1 *‘‘Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Eşref Akıncı anlattı: ‘‘... Harekâtın seyrine göre eksiklikler olabilir ama, her şey tam plânlanmış. Hazırız. Çakı gibi, tam bir güven içinde hazır ve sâkin, ... Ankara'dan her an emir bekliyoruz’’*

³⁵²‘‘Çıkartma Olayı Kınanmadı’’, Cumhuriyet, 21 Temmuz 1974, s.5.

manşetlerinde 404 yıllık tarihsel bağı olan Kıbrıs sorununda “ödün verme politikasının” son verildiği manşetleri de yer almıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Ecevit’le telefon görüşmesinde Yunanlıları müzakere konusunda ikna ettiğini, Ada’daki harekâtın daha kötü sonuçlara yol açmadan önlenmesini istemiştir. Ecevit, Türkiye’nin Kıbrıs sorununda ilk andan itibaren barış çizgisini takip ettiğini Yunanlılara güvenin zedelendiğini ifade etmiştir. Ankara’da bulunan yabancı diplomat, Sisco’nun çabalarıyla ilgili ‘*NATO ipin ucunu elinden kaçırmadan, çok acele hareket etmesi gerekir*’³⁵³ demiştir.

22 Temmuz günü Güvenlik Konseyi’nin ateşkes kararını kabul etmiştir. Kıbrıs’a Türk müdahalesiyle Yunanistan’daki 23-24 Temmuzda yedi yıllık cunta devrilip, sorumlu subaylar tutuklanmıştır. Yeni hükümet, ‘*Batı’nın Türkiye’yi önleyememesini protesto için*’ 14-15 Ağustosta NATO’nun askerî kanadından ayrılmıştır.³⁵⁴ Bu süreçte Türkiye, Ada’da bulunan kuvvetlerine desteği devam ettirmiştir. ABD iç politikasındaki Watergate Skandalı ile ilgilenmiştir. Washington için önemli olan Türkiye ve Yunanistan’ın arasında savaş çıkmamasıdır. Sovyetlerin önerisinde: *Yunan subaylarının ve onlara destek olanların yardımıyla BM üyesi Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı ve hükümranlığı yönünden tehlike oluşturulduğu kaydediliyordu. NATO’nun belirli çevrelerinin Akdeniz’in doğusunda askerî-stratejik konumunu sağlama almak istediklerinin altı çizilmekteydi.*³⁵⁵

Başbakan Bülent Ecevit (Zonguldak Milletvekili), ‘*... Hiçbir zaman Kıbrıs’ı işgal etmek, Kıbrıs’ı ilhak etmek gibi bir düşüncemiz olmamıştı, olamazdı, uluslararası anlaşmaların bize verdiği yetki ve görev sınırları içinde kalmaya başından itibaren kararlıydık. Bugün ve bundan sonra da kararlı olacağız... Bugün hiçbir devlet; ‘Türkiye neden bu hareketi yaptı, yapamazdı, yapmamalıydı’ diye bir şey söylememektedir, söyleyememektedir... Bu sonucun alınmasında en büyük faktör, Türk Askerinin Türk Ordusunun, Kıbrıslı Türk mücahitlerin kahramanlığıdır, korkusuzluğudur... başka bir etken de... Türklerin nasıl olsa blöf yapacakları, çıkarmaya hazırlanmış gibi davranıp da son dakikada çıkarmadan*

³⁵³ ‘Kissinger Ateşkes Konusunda Ecevit’le Telefonla 2 Kez Konuştu’, Cumhuriyet, 22 Temmuz 1974, s.1-7.

³⁵⁴ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi, (2.Baskı), Ankara 2008, s.492.

³⁵⁵ Quasimlı, **a.g.e.**, s.418.

vazgeçecekleri yolunda bir saniye kapılmaları, kararlılığımızın ölçüsünü takdir edemediklerini farketmekte iş işten geçmiş bulunmaktaydı...”³⁵⁶ demiştir.

26 Temmuz’da Cenevre’de Türkiye- Yunanistan ve İngiltere bir araya gelmişlerdir.³⁵⁷ Konferansa katılan isimler sırasıyla Turan Güneş, Yeorgios Mavros ve James Callaghan idi. ABD, Sovyetler Birliği ve BM’de gözlemci göndermişlerdir. Güneş, havaalanındaki demecinde Türkiye’nin tezi federatif devlet olduğunu ifade etmiştir. Esenboğa havaalanından *‘‘Bu konferansın toplumlararası görüşmeler gibi uzamasına ya da uzatılmasına Türkiye müsaade etmeyecektir’’*³⁵⁸ demiştir. Görüşmelerin sonucunda 30 Temmuz’daki ortak protokole göre Londra ve Zürih Antlaşmaları’nın yürürlükte olmasında hemfikir idiler. Türkler ile Rumların arasında güvenli bölge oluşturulmalı, Rumlar işgal ettikleri yerlerden çekilmeli, Türklerin ve Rumların yaşadıkları yerlerde güvenliği sağlamada BM Barış Gücü sorumludur. Sovyetler Birliği, Ada’daki olaylardan NATO’yu sorumlu tutmakta ve tüm yabancı askerî birliklerin geri çekilmesini istemiştir.

Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Ada’daki müdahalesinin durdurulmasını istemiştir. Ada’daki kanlı çatışmalardan dolayı Kıbrıslı vatandaşların mülteci duruma düşmesini istemediğini, anayasal düzenin yeniden tesis edilmesini istemiştir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununu çözmek için Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve BM Güvenlik Konseyi üyesi olan devletlerin katılımlarıyla oluşan konferansın çağırılmasını önermiştir. Sovyetler Birliği, böyle bir konferans ortamında sorunun çözümünde belirleyici güç olmak istemiştir. Sovyetlerin toplantı fikrini Kıbrıs ve Yunanistan desteklerken, Türkiye, ABD, İngiltere ve Çin karşı çıkmıştır.

Birinci Cenevre Konferansı, Türkiye açısından diplomatik başarıdır. Çünkü Ada’ya yaptığı müdahalenin hukuksal ve meşru olduğunu, askerlerinin geri çekilmesinin şartlarını Ada’da iki toplumun varlığının aynı zamanda Kıbrıslı Türklerin özerk yapıda olduğunu kabul ettirmiştir. Türkiye, 30 Temmuz 1974 Cenevre Protokolü’nde tarafların iki toplum ve iki özerk yönetimi kabul ettiklerini ve Türkiye’nin tek taraflı uygulaması olmadığını belirtmiştir. BM Genel Kurulu, 1 Kasım 1974 tarihli 3212 kararıyla Ada’daki tüm yabancı askerî kuvvetlerin geri çekilmesini ve müdahalelerin durdurulmasını, bütün göçmenlerin kendi evlerine

³⁵⁶TBMM Tutanak Dergisi, 23.07.1974 Salı, 4.ncü Birleşim, Toplantı:13, C:13, s.16-22.

³⁵⁷“Ecevit: Kıbrıs’ta Gerilemeyeceğiz”, Hürriyet, 29 Temmuz 1974, s.1. “Taviz veremeyeceğimiz isteklerimiz kabul edilmedikçe anlaşmayı imzalamayacağız”

³⁵⁸“Türkiye’nin Tezi: Federatif Devlet”, Cumhuriyet, 26 Temmuz 1974, s.1.

dönmelerini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Rumlar protokole uymayıp, Türklere saldırmaya devam etmişlerdir. Bunun üzerine Cenevre Konferansı'nın ikinci oturumu başlamıştır. İkinci oturum Kıbrıs'ın anayasal düzeni hakkında toplanmıştır. Başbakan Ecevit, görüşmelerde bir netice alınamazsa, ikinci harekâtın olabileceğini Turan Güneş'e bildirmiştir. Rauf Denктаş, Türkiye'nin isteklerini şöyle bahsetmiştir: Kıbrıs'ta coğrafi unsurlara bağlı kalarak federatif devlet biçimi benimsenmeli, Kıbrıs'ın iki milletten vücuda geldiği unutulmamalı, Türk Federe Devleti'nin sınırları batıdan Limni, Lefke'den başlayıp, Lefkoşa ve Magosa Türk kesimlerinden geçerek Magosa limanında son bulmalı ve bölge Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne ait olmalıdır. Güneş, "kantonal çözümden" de bahsetmiştir. Ada topraklarının %38'i Türklerin elinde olsa dahi Rumlar bu fikre karşı çıkmıştır. İngiltere, kantonal çözümü açıklayarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin içinde altı kantonlu özerk yapı oluşacaktır. Bu kantonlar Türk yöneticileri tarafından yönetilecektir. Mavros ve Klerides, 36 saat izin istese de Güneş bu süreyi kabul etmemiştir. Konferansın gidişatında Ada için olumlu kararın alınamayacağını anlayınca, Ecevit ve Güneş arasında kararlaştırılan (Güneş'in kızına atfen) "Ayşe Tatile Çıksın" parolasıyla Türk Birlikleri 14 Ağustos saat 02:20'de ikinci defa harekete geçmişlerdir.

12 Ağustos 1974 Amerikan Dışişleri Bakanlığındaki toplantıda ABD'nin eski Kıbrıs Büyükelçisi Rober McCloskey, *"Türkiye'nin ikinci bir harekâta kalkışması halinde bu ülkeye yönelik askerî yardımın kesilmesi gerekeceğini söylediğinde ...Kissinger bunu kesin bir dille reddetmiş..."*, *"Türkiye ile Yunanistan'ın savaşmasını elbette arzu etmiyoruz ama öyle bir durumda Türkiye bizim için daha önemli... Türkler tekrar bir harekâta girişirlerse Güvenlik Konseyi'nde aleyhlerinde karar çıkacaktır ve Sovyetler bunu onlara karşı kullanacaktır. Bazı meslektaşlarım, onlara yardımı kesmek istiyor. Bu tek kelimeyle bir felâket olur. Türklerin Kıbrıs'ın üçte birine sahip olmaması için Amerika açısından bir neden yok..."* demiştir.³⁵⁹ Türkiye'ye uygulanacak yaptırıma karşı çıkma sebebi olarak *"...Jeopolitik açıdan Orta Doğu, Orta Asya, Sovyetler Birliği ve Avrupa'nın kesiştiği konumuyla Türkiye tüm bu bölgelerdeki ABD politikası açısından vazgeçilmez bir unsurdu... Kore'de bizimle omuz omuza çarpışmıştı. Türk toprakları, Sovyetlerin uzay ve füze*

³⁵⁹Türkmen, a.g.e., s.133.

faaliyetlerini izleyen yirmi altı elektronik tesise ev sahipliği yapıyordu. Bütün bunlar beni yaptırımlara karşı çıkmaya itti. ³⁶⁰ demiştir.

14 Ağustos'taki harekâta TSK, Attila Hattı olarak adlandırdığı hedefe ulaşmıştır. Magosa-Lefke hattı çizilmiştir. Yeni sınırların içinde ateşkes ilan ederek harekâtı durdurmuştur. Türk toplumunun güvenliğini sağlayacağı bölgeyi koruma altına aldığında barış istemiştir. İkinci harekât amacına ulaşsa da işgal olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Türkiye, harekâtı görüşmeler devam ederken başlatmıştır. Ada'nın fiilen ayrılmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelleri de ortadan kaldırılmıştır. İşgal sayılmasındaki diğer sebep Türkiye Garanti Antlaşması'nın 4. Maddesine dayanarak hareket etse de maddenin amacı anayasal düzeni yeniden tesis etmektir. Türkiye'nin Ada'ya müdahale ederek var olan düzeni ortadan kaldırdığını söylemişlerdir.

Kissinger, ikinci harekâtla ilgili *“Türklerin ve Yunanlıların kendi kendilerini çıkmaza soktuğunu, birincilerin istediklerini almakla birlikte uluslararası anlamda meşruiyetten yoksun, ikincilerin ise uluslararası desteğe rağmen istediklerini gerçekleştirmekten âciz duruma düştüklerini yazacaktır.”* ³⁶¹ ifadelerini kullanmıştır.

19 Aralık 1974'te Temsilciler Meclisi ve Senato, 5 Şubat 1975'e kadar Türkiye'nin istenilen şartları yerine getirmediğinde askeri yardımın kesilmesi konusunda karara varmışlardır. Plana göre Türkiye, Kıbrıs'ta kuvvetlerini arttırmamalı, savaş malzemesi nakletmemeliydi. Türkiye, verilen tarihe kadar şartları gerçekleştirmediği için ABD, Türkiye'ye silah ambargosunu başlatmıştır. Harekâtın öncesinde ve sonrasında Sovyetler, Kıbrıs sorununu Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlığı derinleştirmeyi hedeflemiştir.

Türkiye, Kıbrıs Harekâtıyla ikinci defa kendi sınırlarının dışına asker göndermiştir. Aydemir'e göre *“Kıbrıs'ın öyküsü, beklenmeyen bir zamanda beklenmeyen bir sürüklenişin, baştan sona bir anlaşmazlığın ve hiç bir gün realist bir açıklık kazanmayan bir hedefsizliğin öyküsüdür...”* ³⁶² Tuncer'e göre *“Kıbrıs Barış Harekâtı, uluslararası hukuka uygun bir güç kullanma eylemiydi.”* ³⁶³ Ecevit, Türkiye'nin her zaman müzakereden yana olduğunu söylemiş, ancak *“o olanağı*

³⁶⁰Türkmen, a.g.e., s.133-134.

³⁶¹Türkmen, a.g.e., s.135.

³⁶²Aydemir, a.g.e., s.193.

³⁶³Tuncer, a.g.e., s.48.

bulamayınca askerî harekâta giriştik’³⁶⁴ demiştir. Kazanılan bu zaferin Yunanistan kendini doğrudan tehdit altında hissettiği gerekçesi ile adalarda silahlanma yolunu seçmiştir. Türkiye, İzmir’de Dördüncü Ordu’yu kurmuştur.

4.3. Harekât’ın Ardından SSCB’nin Yeni Büyükelçisi ve Kıbrıs

1975 yılında Sovyetler, Türkiye’deki Büyükelçisini değiştirmiştir. Yeni büyükelçi A. A. Rodinov idi. Gromiko’nun yeni büyükelçiye tavsiyeleri: *‘Biz, Türklerle olan ilişkileri olumlu, karşılıklı çıkar esası temelinde kurmak, prensiplerimizden ödün vermemek ve ilişkilerimizin bozulmamasını istiyoruz. Türkiye, bizim için özel öneme sahiptir. Şu anda Türkiye’de bir iç siyasî kriz oluşuyor. Biz sadece olayları izliyor, hiçbir yorum yapmıyoruz... Dikkat çeken hususlar konusunda rapor verin. Moskova ilginç raporları okumayı sever.’*³⁶⁵ şeklinde olmuştur. Kıbrıs hakkında da şunları ifade etmiştir: *‘Bu konularda görüşmelerde bulun, tartışmalar yap, Sovyetlerin komumunu açıkla. SSCB Kıbrıs’ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, yasal hükümetin yeniden işbaşına gelmesini, Ada’daki yabancı güçlerin çıkarılmasını istiyor... Türkiye’nin Ada’da NATO ve üçüncü bir ülkeyi istememesini biz de istiyoruz... Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununun burada oturan halkların lehine ve barış yoluyla çözülmesinden taraftır.’*³⁶⁶ Gromiko, Ada’daki Türk askerini yabancı güç olarak görmüştür.³⁶⁷ Türkiye’nin Kıbrıs’ta egemen olması Sovyetlerin Akdeniz egemenliğini zedelemiştir. Türk askeri, Kıbrıs’a işgalci olarak değil, soydaşlarının can ve mal güvenliği hatta iki topluma barış getirmek için gelmiştir. Bu yüzden Türkiye, Kıbrıs’ın bağımsızlığına kastetmemiştir.

Rodionov, Ankara’ya ziyaretinden önce SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin’le görüşmüştür. Kosigin, *‘Aramızda tartışmalar olabilir, ancak bu tartışmalar bizi birbirimizden ayırmamalıdır. Kıbrıs sorunu konusunda tartışıyoruz, ancak bu durum ilişkilerimize zarar vermiyor... Kıbrıs problemi, Türkiye ve Yunanistan’la olan ilişkilerimize zarar vermesin...’*³⁶⁸ demiştir. Kosigin,

³⁶⁴ ‘Amerika Türk Tezini Kabul Etti’, Hürriyet, 16 Ağustos 1974, Nu: 9459, s.5.

³⁶⁵ Quasımlı, a.g.e., s.423-424.

³⁶⁶ Quasımlı, a.g.e., s.424.

³⁶⁷ Tellal, a.g.m., ‘... Sovyet diplomatları hiç bir zaman kavramsal sorunları tartışmazlardı. Taktikleri, Moskova’nın çok önem verdiği bir problem seçip, sonuç alana kadar bu konuyu tartışmak ve muhatabını iknadan çok onu bıkırtmak suretiyle istediğini elde etmekte... Gromiko, diplomaside bu yaklaşımı en iyi temsil eden kişidir.’

³⁶⁸ Quasımlı, a.g.e., s.424.

Türkiye’den geçip, Akdeniz’e ulaşacak petrol boru hattı için Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini düşünmüştür.

5. HAŞHAŞ SORUNU

5.1. Haşhaş Sorunu’nun Başlaması

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’de uyuşturucu kullanımı artmıştır. Bu artış 1960’lardan itibaren özellikle ABD askerlerinin Vietnam’dan dönmesiyle ivme kazanınca ABD’yi konu hakkında önlem almaya yönlendirmiştir.

Erhan’a göre ‘‘Savaş sonrası... genç kuşak daha önce iş kıyafeti olarak blue jean’i kendine ana giysi olarak seçti. Bunu kendi demokratik üniformaları olarak kullanmaya başladılar; blue jean giymeyi bir toplumsal gruba ait olmanın sembolü olarak gördüler... düzene muhalefetin, başına buyrukluğun ve savaş karşıtlığının bir ifadesine hâline geldi. Hippi kültürüyle uyuşturucu kullanımı popülerize edildi.’’³⁶⁹

ABD’de uyuşturucu kullanımının artış sebebi: Amerikan gençlerinin arasında savaş karşıtı düşüncelerinin 1960-1970 yıllarında muhafazakâr düşüncelere karşı direniş kültürüne dönüşmesi ve tepkinin cinsel özgürlük, uyuşturucu kullanımı olarak kendini göstermesidir. ABD, topraklarında afyon üretimi olmasa da en fazla uyuşturucu bağımlısı vatandaşın barındığı ülke olmuştur. ABD, bu durumu diğer ülkelerin kendi vatandaşlarını zehirleme kampanyası olarak değerlendirmiştir. Eğitim, rehabilitasyon, bilinçlendirme ve Uyuşturucuyla Mücadele Örgütü’nün aktif olsa da ülkede uyuşturucu kullanımı azalmamıştır. 1966 yılında ilk kez 16 yaşından küçük bir çocuğun uyuşturucudan ölmesi kamuoyunda sert karşılanmıştır.

ABD’de seçimler yaklaşmıştır. Richard Nixon, 1968 yılındaki başkanlık seçimlerindeki vaatlerini iki temelde toplamıştır: Vietnam Savaşı’nın ve uyuşturucu sorununun sonlandırılmasıdır. Afyon, Hindistan, Yugoslavya ve Türkiye’nin de bulunduğu 10 kadar ülkede üretilmekteydi. BM, bilimsel ve tıbbi amaçlar için bu ülkelere afyonun üretimi için izin vermiştir. ABD’ye yasadışı getirilen eroin en çok Tayland- Burma- Laos’u içeren ‘‘Altın Üçgen’’ bölgesinden temin edilmiştir. Erhan’a göre ABD’nin Altın Üçgen bölgesini göz ardı etmesinin nedeni burada üretilen eroinden bizzat sorumlu idi.³⁷⁰

³⁶⁹Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş Türk Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, (1. Basım), Ankara 1996, s.76.

³⁷⁰Erhan, **a.g.e.**, s.97.

Nixon, ABD'ye uyuşturucunun Altın Üçgen bölgesinden geldiğini bilse de Türkiye, günah keçisi olmuştur. Türkmen'e göre *'O dönemde Batı toplumlarını içeriden çökertmek amacıyla Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan üzerinden uyuşturucu kaçakçılığını organize etmesi Amerikan yönetiminin doğrudan müdahale edemediği alanlar olduğundan, bu müdahaleye ABD'nin nüfuz alanı içerisindeki Türkiye'den girişmek en kolay çözüm olarak görülmüş...'*³⁷¹

Türkiye, 1931'de Cenevre Afyon Sözleşmesini imzaladıktan sonra afyon kaçakçılığını önlemek için köylünün ürettiği afyonu Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) almıştır. TMO, üretilen afyonu alsa da kaçakçıların yüksek fiyat vermesinden dolayı bazı köylüler mallarını onlara satmıştır.

ABD, Türkiye'nin haşhaş üretimini tamamen durdurmasını istemiştir. Bu baskı Türkiye'de Amerikan karşıtlığını yeniden canlandırmıştır. Türkiye'nin NATO üyesi olması, üsler ve tesislerin varlığı ABD'nin kısmen de olsa elini bağlamıştır. Demirel Hükümeti, Amerikan karşıtlığı gündemde iken, haşhaş ekimini yasaklamamıştır. ABD'nin üretimi durdurmak için bulduğu çözümler; Türkiye'de üretilen haşhaşın tamamını ABD'nin sağladığı kaynakla satın almak, ABD ajanlarının uyuşturucu pazarındaki tüm afyonları satın alması ya da Türkiye'deki haşhaş ekimini tamamen yasaklayacak bir hükümetin var olmasıdır. ABD, kendi gençliğinin sağlığı için Türk ekonomisine zarar vermiştir.

5.2. Hükümet'in Aldığı Tedbirler

11 Şubat 1970'te meclis, Demirel'in bütçesini kabul edilmemiş ve Demirel istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, hükümeti kurma görevini yeniden Demirel'e vermiştir. ABD, Türkiye'deki iç siyaseti takip etmiş ve güçlü bir yönetimin olmadığını söylemiştir.

ABD'nin görmek istemediği gerçek şudur: Haşhaş üreten çiftçi sadece afyon elde etmek için değil, bu ürünün yağından, tohumundan ve sapından da faydalanmıştır. Sorun Amerikan vatandaşlarının bunu "eroin" olarak kullanmayı tercih etmesidir.

5 Mart 1970'te ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John Ingersoll, Türkiye'ye sunduğu teklife göre haşhaş ekimi yasaklandığında zarar gören

---

³⁷¹Türkmen, a.g.e., s.114.

çiftçinin zararını karşılamak için üç milyon dolar tarımsal kredi vermek, Türk polisine uçak, silah ve cephane yardımları söz konusudur.

ABD Dışişleri Bakanlığı açıklamalarında ülkeye eroinin %80'ini Türkiye'den, %15'inin Meksika'dan ve %5'inin Uzakdoğu'dan geldiğini söylemiştir. Richardson asıl sorunun siyasi kaygı taşıdığını, çünkü Türk Hükümeti'nin haşhaş üreticisinin oylarını kaybetmekten çekindiğini söylemiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richardson, 23 Nisan 1970 tarihinde Türkiye ile resmi temasları başlatma kararı almıştır. Türkiye ya haşhaş yasaklayacak ya da ABD'ye karşı duracaktır. Ziyaretten önce Tarım Bakanı İlhami Ertem, haşhaş ekim alanının 50 bin 600 hektardan 13 bin hektara düşürüleceğini söylemiştir. Çağlayangil, Mayıs 1970'te CENTO toplantısında haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasının mümkün olmadığını yinelemiştir. John Cusack, haşhaş üretiminin durdurulmasıyla kaçakçılığın azalacağını, Türkiye'nin uyuşturucu ile olan mücadelesi ile prestijinin artacağını, haşhaş yerine başka tahıl ürününün yetiştirilip, Ortadoğu ülkelerine satabileceğini söylemiştir. ABD ile Türkiye ilişkisinin gelişebilmesinin şartı: haşhaşın yasaklanmasıdır.

Başbakan Demirel, 30 Haziran 1970 tarihli kararnamesinde haşhaş ekilen illerin sayısını yediye indirmiştir. *‘Buna göre 1970-71 ekim döneminde Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya ve Uşak illerinin tamamı ile Konya'nın Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve Doğanhisar ilçelerinde haşhaş ekimi yapılmasına izin verilirken, Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy, Taşova, Suluova, Çorum, Osmancık, İskilip, Mecitözü ve Ortaköy'de haşhaş ekimi yasaklandı... 1971 sonbaharından itibaren Denizli, Uşak, Akşehir, Ilgın, Beyşehir ve Doğanhisar'da da haşhaş ekiminin yasaklanacağı bildirildi.’*³⁷² Haşhaş üretimini belirli bir bölgede toplayarak, kaçakçılığın önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Tarım Bakanı İlhami Ertem, Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklamasının sebebini uluslararası anlaşmalardaki yükümlülüklerinden kaynaklandığını söylemiştir. ABD'nin Adalet Bakanı Mitchell, komiteye sunduğu raporda eroinin kaynağı bir an önce kurutulması için Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanmalıdır. Demirel, *‘Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti niçin kaçakçılığı önlemedi diye kimse*

---

³⁷²Erhan, a.g.e., s.104.

*tarafından muaheze edilemez. Çünkü aynı soru afyonun girdiği ülkeye, ‘Siz niye afyonun kaçak olarak girmesine mani olmuyorsunuz?’ diye sorulur.*³⁷³ demiştir.

Ülkenin siyasi kadrolarındaki isimler, ABD’nin Türkiye’nin içişlerine karışma hakkının olmadığını, ABD’ye giren eroinin Türkiye değil, Kızıl Çin kaynaklı olduğunu ve Amerika’nın Türkiye’yi suçlamaktan önce kendi çocuklarını terbiye etmesinin lüzum olduğunu dile getirmişlerdir. Washington’daki siyasi çevreler ve Amerikan basını, Türkiye’yi ‘*insanî sorumsuzluk*’ ile suçlamakta ve bu tavrı savaş ilânı kabul edecek kadar eleştirilerde bulunmuşlardır.³⁷⁴

Türkiye, haşhaş üretimini kontrol altına almak için TMO yasasında yaptığı değişikliklere göre bölgelerde haşhaş komisyonu kurulacak, haşhaş yetiştirecek köylü komisyondan ruhsat alacak, ruhsat sadece bir dönemi kapsayacak, ruhsat her yıl yenilenecek, üretilen afyon en geç 31 Ağustos’a kadar TMO’ya teslim edilecek, ruhsatsız haşhaş üretenler hapis ve para cezası alacaklar, izin verilen bölge dışında yetiştirenlere cezalar arttırılacaktır.

ABD, çevreye zararı olmayıp bitkiyi öldüren ilaçların yapımına başlamıştır. Bu ilaç, en çok Meksika sınırında kullanılmıştır. ABD temsilcileri, dünyada uyuşturucuya karşı önlemler almayı önermiştir. Sorun ABD’de baş gösterse de küresel kriz hâline gelecektir. Türkiye, taraf olduğu uluslararası anlaşmaların kaidelerine bağlı kalmıştır. Hiçbir uluslararası anlaşma haşhaş üretiminin tamamen yasaklanmasını öngörmemiştir. Türk yöneticileri, ABD’nin ekonomi ve askerî ambargo kararıyla tehdit etmesinin sebebini Rum ve Ermeni lobilerini düşünmüştür. Asıl amaçlarının Kıbrıs’ın uluslararası politikada sıkça konuşulduğu zamanda Türkiye’nin imajını zedeleyerek, karşı cephe oluşturmaktır.

5.3. Haşhaş Ekim Yasağı ve ABD Yardımları

Bakanlar Kurulu, 29 Haziran 1971 tarihli kararnamesi ile Türkiye’de haşhaşın ekimini ve afyon üretimini yasaklamıştır. Türkiye’nin tarım politikasında ses getiren kararlardan biridir. Tarım politikasında yabancı devletin isteklerinin etkisi görülmüştür.

³⁷³Erhan, a.g.e., s.106.

³⁷⁴Türkmen, a.g.e., s.120.

Başbakan Nihat Erim, yasağın gerekçesini şöyle açıklamıştır: ³⁷⁵
“Türkiye’nin dünya gençliği için kahredici bir afet hâlini almış uyuşturucu maddeler sorunu karşısında sessiz kalamayacağını, taraf olunan uluslararası antlaşmaların kaçakçılığın önlenememesi hâlinde üretimin durdurulmasını öngördüğünü, yasaklama kararının da bu nedenle alındığını”,³⁷⁶

Yasak kararı ile uyuşturucu bağımlılığı ya da kaçakçılığı önlenemediği gibi Türk halkının yüzyıllardır geçimini sağladığı ekonomik geliri baltalanmıştır. ABD, yasak kararıyla Türk köylüsünün zararını karşılayacağını söylemiştir. ABD’nin yasakta ısrarcı olmasının sebebi 1967 yılında Demirel, sorunun tamamen çözüleceğini, Türkiye’de haşhaş üretimini durduracağını söylemesidir. ABD Senatörleri, Türkiye’ye yasak kararını uygulamakla uyuşturucu problemini çözemeyeceklerinin farkına varmıştır. Nitekim 31 Temmuz 1971’de Kongre, Dış Yardım Yasa Tasarısı hakkında değişiklikle uyuşturucuya karşı önlemlerini almayan ülkelere yapılan tüm yardımları askıya alabilme yetkisi Başkan’a verilmiştir.

TBMM bu yasaklamayı gündeme almıştır. CHP Denizli Milletvekili İlhan Açıklan *“yasaklama ile köylünün perişan olduğunu”... “afyonun en çok üretildiği Hindistan yerine Türkiye’ye baskı yoluyla haşhaş ekiminin yasaklattırılmasının büyük devletlerin çıkarlarına uygun bir davranış olduğunu”*,³⁷⁷ ifade etmiştir. Milletvekilleri arasında Türkiye’ye uygulanan bu yasakla Hindistan’ın kârlı çıkacağına dair görüş birliği vardır. Çünkü Hindistan uluslararası ilaç sanayisinde kullanılan Türk afyonunun yerini alacaktı. Buna göre; Türk tarımının ihracat gelirleri ve ilaç sanayisindeki yeri baltalanmıştır.

ABD, Türkiye’nin zararını 35 milyon dolar yardımla karşılayacağını söylemiştir. Türkiye, yazılı bir belge olmamasına rağmen haşhaş ekimini yasaklamıştır. ABD Tarım Bakanlığı, 11 Ekim’de Ankara’ya gelmiş, Erim’in kararından memnun olduklarını ve gereken yardımları sağlayacaklarını söylemiştir. Agnew, Başkan’ın haşhaşa alternatif ürünün bir an önce yetiştirilmesini istediğini Başbakan Erim’e iletmiştir.

³⁷⁵Özata, a.g.e., s.112. , “Türkiye’de güvenilir bir müttefikiniz olduğunu bilmenizi isterim, yasaklama kararını almamın sebebi para değil dostluğumuzdur.”

³⁷⁶Erhan, a.g.e., s.121.

³⁷⁷Erhan, a.g.e., s.124.

Haşhaş ekimi yapılan bölgenin iklim ve coğrafi özellikleriyle su ve arazi yapısı incelenmiştir. Türk ve Amerikan uzmanların raporunda bu bölgedeki arazilerin haşhaş dışında başka bir ürüne imkân tanımadığından bahsedilmiştir.

Ferit Melen Hükümeti, ABD ile belirsizlikte kalan yardım antlaşması 4 Mayıs 1972’de imzalamıştır. Bakanlar Kurulu, verilen yardımın zararın altında olduğunu bilmesine rağmen bu antlaşmayı onaylamıştır. Yardımın 15 milyon doları çiftçiye tazminat, 20.4 milyon doları yeni projelerin finansmanı olacak, 300 bin doları kaçakçılıkla mücadele için emniyet güçlerine harcanacaktır. Tazminat dağıtılırken, 1971’de üretim yapanlar dikkate alınmış ve 1971’te toprağını nadasa bırakan köylü mutsuz olmuştur. 1973 yılında Türkiye’de genel seçim havası vardı. Herkesin vaadi ‘‘yasağı kaldıracağız!’’ idi. Bu kararı da halkın desteği ile gelecek olan hükümet alacaktı.

5.4. Haşhaş Ekim Yasağı’nın Türkiye’ye Yansımaları

Haşhaş ekim yasağının en büyük zararını Türk köylüsü yaşamıştır. Haşhaş, Türkiye’nin ihracat gelirlerinde yüksek paya sahip idi. Yemeklerinde kullandıkları haşhaş yağının yerini bitkisel yağlar almış, besi hayvanlarını beslemek ve ısınmak için daha fazla maddiyat harcanmıştır. Yağ fabrikaları azalan talep karşısında işyerini kapatmaları aynı zamanda işsizliğe de sebep olmuştur.

Halk, bu yasaktan dolayı hükümetin ekicilere tazminat ödenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Halkın bu talebi karşısında Türk Dışişleri Bakanı Bayülken, haşhaş üreticileri için 1973 Mart ayında ABD’den ekonomik yardım istemiştir. Erim, 26 Şubat 1972’de Ziraat Mühendisleri Odası’ndaki konuşmasında; *‘‘Türkiye tek taraflı bir karar alarak haşhaş ekimini yasaklamıştır. Bunu yaparken, hiçbir devletle yardım pazarlığına oturmamıştır... eğer dış yardımlar ve Türkiye’nin ayıracağı fonlar ekimin yasaklanmasıyla doğan boşluğu kapatmayacaksa, Türkiye yeniden haşhaş ekimine dönebilecektir.’’*³⁷⁸ demiştir.

Haşhaş yasağının sonuçları hakkında Türkiye’nin ulusal bağımsızlığına müdahale edildiği düşünülmüştür. Türkiye’nin kendi topraklarında yüzyıllardır yetiştirilen geçim kaynağını, ABD’nin menfaati için yasaklanmıştı. Dönemin Afyon Belediye Başkanı Sami Öznur, *‘‘Biz polis değiliz, Amerikan gençlerinin yasadışı davranışlarından biz sorumlu olamayız... bu afyon yasağından sonra tüm*

³⁷⁸Ozata, a.g.e., s.131.

sorunlarımızın Amerikalılardan kaynaklandığını düşünmeye başladık.'³⁷⁹ demiştir. Türk halkının gözünde artık her olayın sorumlusu Amerika olacaktır.

5.5. Yasağın Ardından ABD'nin Türkiye'deki Uygulamalara Tepkisi

*'Eroin kaçakçılığını, afyon ekimini dünyada yasaklayarak önleyebileceğini sanan insanlar en azından konudan hiç haberdar olmayan cahillerdir.'*³⁸⁰ ABD'li uzmanlar, Türkiye'de uygulanan yasakla uyuşturucu probleminin bitmeyeceğini biliyorlardı. Çünkü bir ürüne talep azalmadıkça, sorun ortadan kaldırılamazdı. Myles Ambrose'nin bu sözlerine göre ABD'nin uyuşturucu problemini çözmek için dış ülkelerde yasakları uyguladığı kadar ülkesinde bu sorunu baskıyla çözmediği görülmüştür.

Türkiye, yasakla birlikte tıbbi alanda stoklarda sorunlar yaşamıştır. Sağlıkçılar, yasağın tıbbi alanda daha çok zarar getirdiğine dair hem fikir idiler. Türkiye'ye uygulanan yasaktan sonra hazırlanan rapora göre uyuşturucunun asıl kaynağı Güneydoğu Asya gösterilmiştir. Altın Üçgen bölgesi denilen Tayland-Burma ve Laos en büyük paya sahiptir.

1975 yılında ABD'nin sınır ülkesi olan Meksika'dan kahverengi eroinin girmesiyle New York'ta tüketilen en fazla uyuşturucu olmuştur. ABD sokaklarında artık Türkiye'nin beyaz eroinin yerini Meksika'nın kahverengi eroini almıştır.

Yasaklama kararı ABD'nin Mallinckrodt, Chemical Worker, Merck Go, S. B. Penick Go stoklarında ilaç kıtlığı yaşanmıştır. Şirketlerin temsilcileri Ankara'ya gelerek, Türk yöneticilerinden haşhaş ekim yasağını kaldırmalarını istemişlerdir.

Türkiye'deki uyuşturucu cezaları da ABD'nin dikkatini çekmiştir. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de uyuşturucu cezaları ağırdır. ABD Konsolosluğuna gelen ziyaretçilere uyuşturucu suçu karşısında verilen cezalar hakkında bilgi veren broşürler dağıtılmıştır. Bu defa ABD'nin Türkiye'de uygulanan cezalara mücadelesi başlamıştır. 26 yaşında William Hayes, Türkiye'den 2 kg esrarı kaçırırken İstanbul Atatürk Havalimanı'nda yakalanarak, müebbet hapse çarptırılmıştır. ABD cezanın hafifletilmesi için çalışmıştır. Türkiye, uyuşturucu ile mücadele konusunda ısrarlı davranıp suça engel olacak cezaların yaptırımına başlamıştır.

³⁷⁹Özata, a.g.e., s.132-133.

³⁸⁰Özata, a.g.e., s.133.

1972 yılında Cilvegözü sınırında 3 minibüsün içinde esrar yakalanmıştır. 6 kız 1 tane erkek olan Amerikan vatandaşları tutuklanmıştır. Bu haber Türk basınında ‘‘Haşhaş Kızları’’ olarak geçmiştir. ABD Adana Konsolosu, her hafta ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. ABD bu dönemde Türkiye’de çıkarılacak af yasasına ilgi göstermiştir. CHP düşünce suçlularının, MSP ise Osmanlı Hanedanı’nın affını dâhil etmeye çalışmışlardır. Koalisyonda görüş birliği olmadığı için yasanın çıkması uzun sürmüştür. Hazırlanan kanun taslağında yabancıların ve narkotik suçlularının af kanunun dışında tutulması ABD’yi endişelendirmiştir.

ABD, Türkiye’ye uluslararası antlaşmaların yükümlülüklerinden dolayı haşhaş ekimini yasaklattırmasına rağmen beyaz zehri kullanan vatandaşlarının affını istemiştir. ABD’nin af konusunda ısrarcı olamama nedeni; Türkiye’de haşhaş ekiminin yasağını bizzat kendisinin istemesi, Amerikan karşıtlığının yükselişidir. Amerikan vatandaşlarının hepsi 12 Eylül ve sonrasında evlerine dönmüşlerdir. 12 Eylül’den önce Türkiye’den ayrılan tek kişi William Hayes olmuştur. İmralı Adası’ndan kendi çabalarıyla kaçmıştır. Dışişleri Bakanlığı personellerinden Robert S. Dillon, ‘‘... Hayes’in kaçmayı deneyeceğinin bilinmesine rağmen Türklerin bir önlem almayarak firara göz yumduğunu düşündüğünü’’³⁸¹ ifade etmiştir.

6. SSCB’DEN TÜRKİYE’YE 1972 İYİ KOMŞULUK İLKELERİ BİLDİRGESİ

11-17 Nisan 1972 tarihinde Yüce Sovyet Presidyum Başkanı Podgorny, Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Ziyarete 8 maddelik İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi imzalanmıştır. Heyetlerinde Savunma Bakanının bulunması Türkiye için tedirginlik yaratmıştır. Çünkü Sovyetlerle askerî alanda işbirliği yapmak için erken bir zaman olduğu düşünülmüştür.

İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi’nin içeriğinde devletlerin içişlerine karışılmaması, her ülkenin siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal alandaki tercihlerine saygı göstermek, kuvvete ve topraklarının başka devletin tehdidine açık hâle getirmemek, Türkiye’nin üslerin saldırgan amaçlı kullanılmasına izin vermemesini, SSCB’de Türkiye’deki komünist partileri desteklemeyeceğini kabul etmiştir. İki ülke, zayıf ve tedirgin oldukları konularda anlaşmışlardır.

Aralık 1972’de Moskova’da İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın kapasitesi hakkında bir anlaşma imzalanmıştır. Bunları takip eden Karadeniz’de Türk ve Sovyet

³⁸¹Özata, a.g.e., s.151.

karasuları arasındaki deniz sınırı ve kara sınırının yeniden belirlenmesi hakkında da anlaşmalar yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. HAŞHAŞ SORUNU

1.1. ABD Yasağın Devam Etmesini İstiyor

ABD Başkanı Nixon'un baskıları sonucunda Türkiye'ye haşhaş ekiminin yasaklatılması zafer niteliği taşımıştır. Nixon, görevde olduğu sürece kamuoyundaki imajının zedelenmemesi için Türkiye bu yasağa devam etmeliydi. ABD, kamuoyuna Türkiye'deki uyuşturucu stoklarının tükenmemiş olduğunu yansıtmıştır.³⁸²

24 Ekim 1973'te Bülent Ecevit'in liderliğinde CHP, oyların %33,29'unu alarak, iktidar olduğunda yasağı kaldıracığını belirtmiştir. ABD Büyükelçisi Kissinger'ın takip ettiği plan: ABD, Türkiye'deki yeni hükümetten yasak konusunda güvence almaya çabalamamalıdır. Türkiye'nin haşhaş konusunda takip edeceği yol hakkında kendilerinin bilgilendirilmesini istemektedirler.

ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Joesph Sisco, karardan önce Türkiye'nin ABD ile görüşmesini söylemiştir. ABD Kongresi New York temsilcilerinden Charles B. Rangel, Lester L. Wolff, Türkiye ile uyuşturucu konusunu konuşmak için gelmişlerdir. Bu iki ismin ABD'ye sundukları raporda; Türkiye'nin yasağı kaldırma konusundaki kararlılığı ve yeniden haşhaş ekimine başlayabilecekleri yer almıştır. Rangel gazetecilere yaptığı röportajda *“Türkiye'nin haşhaş üretmesinin ABD'ye yöneltilen füzelerden daha tehlikeli olduğunu, Türkiye'ye yapılan her yardımın, sürdürülen her programın bir an önce sonlandırılması gerektiğini belirtmektedir.”*³⁸³ demiştir.

ABD, Türkiye'nin kararlı duruşundan sonra haşhaş ekim bölgesindeki projeleri hızlandırmayı düşünse de Esenbel, görüşmelerde sorunun artık ekonomik mesele olmadığını belirtmiştir. Böylece ABD'nin ekonomik yardım planı etkisiz hâle gelmiştir. ABD, Türkiye'ye verilen yardımların durdurulması konusunda Türk diplomatlara bilgiler vermiştir. Hatta Türkiye'nin yasaktan vazgeçmemesi için ödülleri dahi konulmuştur. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Esenbel, Türkiye'nin yasağın kaldırılması için çalışmalarına başladığını muhtemelen 1974 yılının sonbaharından itibaren ekime başlayacaklarını söylemiştir. Haşhaş tohumlarının

³⁸²“Amerika'nın Türkiye'de 500 Ajanı Var”, Hürriyet, 14 Ekim 1974, Nu: 9518, s.1, “Amerikan hükümeti tarafından özel olarak görevlendirilen 500'ü aşkın ajan Türkiye'de cirit atmaktadır... Türkiye'deki uyuşturucu madde kaçakçılığını kendilerine has, gizli usullerle izlemektedirler... Amaçları, Türkiye'de uyuşturucu madde kaçakçılığının devam ettiğini dünyaya yaymak.”

³⁸³Ozata, **a.g.e.**, s.183-184.

küçük olması ve yağışı iyi alamazsa çimlenemezdi. Bu yüzden haşhaş için en uygun mevsim sonbahar aylarıdır. Türkiye'nin yasağı kaldırmak için bu mevsimi seçmesi olağandır.

1.2. Yasak Kaldırıldığında ABD

Eylül 1973'te durumlar değişmiştir. Guardian Weeklt şunları yazmıştır: *‘Pazar günkü seçimlerden çıkması muhtemel herhangi bir hükümetin haşhaş ekimi yasağını kaldıracağı kesin görünüyor...’*, *‘Sorun, sadece haşhaş üreticilerinin haklarının iadesi sorunu olarak değil, Türkiye'nin egemenliğini kullanma hakkını geri kazanması sorunu olarak da görüliüyordu.’*³⁸⁴

1973 seçimlerinde Bülent Ecevit iktidar olduğunda haşhaş ekim yasağını kaldıracağını vaat etmiştir. CHP- MSP Koalisyon Hükümeti, üreticilerin kanayan yarası olan ekim yasağını kararnameyle 1 Temmuz 1974'te kaldırmıştır.³⁸⁵ Kararnamede Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Uşak illerinin tamamı ve Konya ilinin Akşehir, Beyşehir, Doğanhisar ve Ilgın ilçelerinde 1974-1975 mevsiminden itibaren haşhaş ekimi serbest bırakılmıştır. Ottawa toplantısında Kissinger, Türkiye'nin bağımsızlığına saygı göstereceklerini, Kissinger'e de haşhaş ekimi yapılırken, ABD'nin endişelerinin dikkate alınacağı söylenmiştir.³⁸⁶

Ecevit, haşhaş yasağının kaldırılmasıyla ilgili *‘...biz, yalnız haşhaş ekimine alışmış bölgeleri değil, bütün Türk halkını, Türk köylüsünü monokültürden kurtarmak istiyoruz; başka üretimlere geçirebilmek istiyoruz. Bunu sağlayabildiğimiz ölçüde, haşhaş üretimi, hiçbir yasal zorlamaya gerek kalmaksızın zaten zaman içinde kendiliğinden sınırlanacak, makul bir ölçü içinde donacaktır.’*³⁸⁷ demiştir.

Gazetedeki manşet *‘Haşhaş ekmemiz Amerika'yı rahatsız etti’* idi. Hürriyet gazetesinde *‘Ekimin yeniden başlaması üzerine Amerika Büyükelçisi Macomber ile Ecevit görüştü. Ecevit, ‘Hertürlü tedbirin alındığını ve müsterih olmasını’* söylediği yazılmıştır. Verdiği demeçte *‘Hükümetimiz, haşhaş ekimine sınırlı olarak izin verirken, insanlığın bundan zarar görmemesi için en etkin tedbirleri almayı bir*

³⁸⁴Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, (4.Baskı), İstanbul 2010, s.539.

³⁸⁵‘Selam Olsun Amerika'ya’, Hürriyet, 15 Temmuz 1974, Nu: 9427, s.5. ‘... CHP otobüsünden yayınlanan çağrıda Ecevit, ‘Haşhaş Kahramanı’ ‘Karaoğlan,, diye tanıtılıyor’

³⁸⁶‘Hükümet 6 İlde Haşhaş Ekimi Yasağını Kaldırdı’, Cumhuriyet, 2 Temmuz 1974, s.7.

³⁸⁷Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 02.07.1974, Dönem 4, Cilt: 6, Toplantı 1, 104.ncü Birleşim, s.347-349.

insanlık ödevi bilecektir. Bundan kimsenin kaygısı olmasın’³⁸⁸ demiştir. Hürriyet gazetesinde haşhaş ekimiyle ilgili ‘‘*Türk köylüsü, haşhaş ekimini gayrimeşru bir gelir kaynağı da yapmaz. Eğer yapsa idi, şimdiye kadar zengin olurdu. Oysa, haşhaş ekicileri, Türkiye’nin en yoksul köylüleri arasındadır...*’’³⁸⁹ ifadeleri yer almıştır.

Halk, yeni hükümetin yasağı kaldıracağına o kadar ikna olmuştu ki yasağın kaldırılmasından önce ekime başlamıştır. Ancak yasağı ihlal etme suçundan dolayı haşhaş tarlaları yakılmıştır. Türkiye’ye göre yasağın kaldırılması için nedenler; halkın oylarıyla iktidara getirilen hükümet, askerler tarafından desteklenen Erim Hükümeti’nin kararlarını kabul edemez, haşhaş üretimi Türk halkının yüzyıllardır geçimini sağladığı ve yaşam tarzının temel unsurlarından biri ve başka bir ülkede uyuşturucu hâlinde kullanılmasından dolayı yasaklanamazdı. ABD, Türkiye’de haşhaş ekimini yasaklarken, tıbbi alanda yaşanan sorundan dolayı Hindistan’da haşhaş ekimini desteklemiştir.

25 Mart’ta devlete ait arazilerde haşhaş ekimi yeniden başlamıştır. Türk halkı bu defa tarımsal alanında bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Bir onur mücadelesi olarak algılanmıştır. Başbakan Bülent Ecevit (Zonguldak Milletvekili) ‘‘... *Haşhaş ekimine bazı illerde sınırlı olarak izin vermekle, milletimizin bir isteğini yerine getirdiğimize, millî bir politikanın gereğini yerine getirdiğimize inanıyoruz... 5 aya yakın bir süre beklememizin nedeni, bu konuda bütün dünyanın insanî kaygılarını tatmin edici etkin çözümleri, yolları titizlikle aramamızdı... haşhaş, belli bölgelerdeki köylülerimiz için yalnız bir geçim yolu değildir, bunun da ötesinde bir yaşam yoludur, bir yaşama biçimidir... Onun için, hiçbir hazırlık yapılmadan, hiçbir tedbir alınmadan bu yörelerde haşhaş ekimine son verilmesi, o yöre halkının yaşamında doldurulmayacak bir boşluk yaratmış ve büyük hayal kırıklığına yol açmıştır... Türkiye’de yöresel bir ekonomik sorun, büyük bir sosyal sorun haline, bir ulusal siyasal sorun haline dönüşmüştür... İnsan susuz yaşayamaz, ama insan sudan boğulabilir de. Önemli olan... bir ürünün insan yararına kullanılmasına ağırlık verici bir politikayı izleyebilmek...*’’³⁹⁰ demiştir.

Bu karara Türkiye’nin iç politikasındaki yorumlar şöyle olmuştur: Demirel, bu kararın bağımsızlıkla ilgisinin olmadığını ve ABD’nin tepkisi düşünülerek alınmış

³⁸⁸ ‘‘Haşhaş Ekmemiz Amerika’yı Rahatsız Etti’’, Hürriyet, 3 Temmuz 1974, Nu:9415, s.1-5.

³⁸⁹ ‘‘Haşhaş Ekmemiz Amerika’yı Rahatsız Etti’’, Hürriyet, 3 Temmuz 1974, Nu:9415, s.5.

³⁹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 02.07.1974 Salı, 104.ncü Birleşim, Dönem:4, Cilt:6, Toplantı:1, s.347-349.

olmasını ümit ettiğini söylemiştir.³⁹¹ Çanakkale Milletvekili Murat Bayrak, TBMM’de basın toplantısında ‘*Hükümetin haşhaş meselesini istismar ederek, ... Türkiye’yi büyük ve hakiki dostu ve müttefiki olan A.B.D.’den koparmak peşinde olduğunu*’³⁹² ifade etmiştir. Hükümete yapılan yorum çoğunlukla ABD müttefikliğe zarar vereceği, Sovyet füzelerinden daha tehlikeli bir karar olduğunu hatta Ecevit’in ülkeyi NATO’dan ayırarak komünist bloğa çekmeyi düşündüğü yönünde toplanmıştır. The Times gazetesinin yorumunda haşhaş ekiminin Türkiye’ye pahallıya mal olabileceğini hatta ‘*Türkler bu kararlarla erkeklik yaptıkları kanısındadırlar ama bu durum ABD ilişkilerini hatta askeri ve ekonomik yardımları mutlaka kesecektir*’³⁹³ şeklinde bahsedilmiştir. Senato ve Temsilciler Meclisi, 2 Temmuz’da Türkiye’ye verilen borçların, ekonomik ve askerî yardımların durdurulması yönünde karar almışlardır.³⁹⁴ Ecevit, ‘*Türkiye’nin Türklere ait olduğunu ve Amerikalıların değil, yalnızca Türklerin ne üreteceklerine karar vermeye yetkili olduklarını*’³⁹⁵ ifade etmiştir. Bu dönemden itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde ambargo kararı ön plana çıkmıştır.

ABD’nin tepkisini Peter Hamili cümlelerinde; ‘*90 bin Türk çiftçisi yeniden haşhaş ekimine başlamakla gençliğimiz ve halkımıza karşı fiilî bir savaş durumu yaratmıştır. Kendilerine yedi günlük bir süre tanıyarak ettikleri haşhaşın yakılmasını isteyelim. Bundan sonra onları emin bir bölgeye göç ettirelim ve buralara B-52 uçakları göndererek bombardıman ettirelim. Her üç ayda bir sistematik bir şekilde yapılacak bombardımanlarla Türkiye’de afyon ekimini kesin olarak durdurabiliriz. Böylece Türk köylüsünün kafasına artık haşhaş ekemeyecekleri fikrini yerleştirmiş oluruz.*’³⁹⁶ ifadeleri yer almıştır. Haftalık Time dergisindeki yorum ‘*Türkler bu*

³⁹¹Erhan, **a.g.e.**, s.142., ‘...kendisinin de afyonun üretildiği bölgede doğup büyüdüğünü, bu ürünün köylü için ne anlam taşıdığını çok iyi bildiğini ifade etmişti... Demirel’in tutumunun sadece muhalefette olmaktan kaynaklanan bir hareket olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.’

³⁹²Erhan, **a.g.e.**, s.142.

³⁹³‘ABD Elçisi Yeni Önerilerle Dönecek’, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1974, s.7.

³⁹⁴‘Amerika Yardımı Kesti’, Hürriyet, 13 Temmuz 1974, Nu: 9425, s.5., ‘Yardımanın kesilmesi Senato’yu bile karıştırdı. Üç senatör şunları söylemişti: ‘Alınan karar çağdışıdır. Hiç bir ülkenin içişlerine Amerika karışamaz. Haşhaş ekimine başladı diye NATO’nun güneydoğu kanadının temel direği birkaç kişinin fanatik düşüncelerine kurban edilemez... Türkiye bu kararla Sovyetler Birliği’nin kucağına itilmiştir...’

³⁹⁵Tuncer, **a.g.e.**, s.58.

³⁹⁶‘Aklı Evvel Bir Amerikalının Garip Teklifi: Amerika Türkiye’yi Bombalamalıymış’, Hürriyet, 10 Temmuz 1974, S: 9422, s.5.

kararla gururlarına ve milliyetçiliklerine ne kadar önem verdiklerini,³⁹⁷ gösterdikleri yazmıştır.

Haşhaş ekim yasağını kaldırmaya alternatif olarak Türk Hükümeti ile afyon konusunda mücadele birliği sağlanmalı, Türk-Amerikan ilişkilerinin genel seyrinin bozulmaması ve Türk Hükümeti'ne baskı kurarak askerî ve ekonomik yardımların durdurulmasını düşünmüşlerdir. Türk Hükümeti, kaçakçılığı önlemek için çalıştıklarını ve kararlarının değişmeyeceğini belirtince, ABD ilişkileri kriz hâlini almıştır. Türkiye'nin önlem kararları ekim alanlarını karneye bağlamak, ekim önceliğini fakir ve topraklarının başka ürün yetiştirmeye uygun olmayan üreticilere hak tanımıştır. Haşhaş kapsülü çizilmeden TMO'ya teslim edilecektir. Her aile 5 dönüm haşhaş ekim alanını işleyebilecektir. *B.M., Türk Hükümeti'nin aldığı bu kararı büyük memnuniyetle karşıladı. B.M.'ye göre, haşhaşın çizilmeden devlete teslim edilmesiyle, afyonun yasadışı yollarla kaçakçıların eline geçmesi tamamen imkânsız hâle gelmişti.*³⁹⁸

Haşhaş kapsülünün çizilmemesi Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Çünkü haşhaşın işlenip, afyon hâline getirecek bir fabrikanın var olmaması, işlenmemiş haşhaşı almak istememeleri, toplanan haşhaşın TMO'nun depolarında birikip, çürümeye mahkûm edilmiştir. Ahmet Haşim Benli, *'...Haşhaş'ı Ecevit ektirir, Demirel söktürür izlenimini ortadan kaldıracak tedbirleri Hükümet derhal almak mecburiyetindedir.*'³⁹⁹ demiştir. 1981'de Bolvadin'de alkaloid fabrikasının kurulmasıyla bu sorun ortadan kalkmıştır.

1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi, ambargo kararına neden olmuştur. B.M. görevli uzmanlar, Türkiye'nin haşhaşın çizilmemesi konusunda çok iyi denetimleri yaptığını ve o yılda kaçakçılığa dair bir olay saptayamadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'nin haşhaşı, ABD'nin gündem maddeleri arasından çıkmayı başarmıştır.

³⁹⁷“Aklı Evvel Bir Amerikalının Garip Teklifi: Amerika Türkiye'yi Bombalamalıymış”, Hürriyet, 10 Temmuz 1974, S: 9422, s.5.

³⁹⁸Erhan, **a.g.e.**, s.140.

³⁹⁹Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 29.05.1975 Perşembe, Dönem:4, Cilt:12, Toplantı:2, 82.nci Birleşim, s.356.

2. SİLAH AMBARGOSU

2.1. ABD'nin Askerî ve Ekonomik Yardımları

Nixon'un sözleri ABD yardımlarının amacını gösterir: '*Amerikan yardımları ABD'nin şefkatinden değil kendi menfaatlerinden doğmaktadır.*'⁴⁰⁰ ABD, yardımları baskı aracı olarak kullanmıştır. ABD'nin nüfuzu ekonomik ve askeri yardımı gönderdiği alan kadar geniştir. Bölgede fiziki olarak olmasa da askerî ve ekonomik yardımları oradadır. Yardımlar uzun vadede ülkenin siyasi, ekonomik, dış politika alanlarını ele geçiyordu. Mehmet Emin Değer'in dediği gibi '*Oltaya yakalanmış bir balığın yeme ihtiyacı yoktur.*'⁴⁰¹ ABD yardımını alan ülkelerin liberal kapitalist olması beklenen sonuçtur. Yardımlar, yeni dünya düzeninde Amerikan değerlerinin hâkim olması, ABD'nin ahlak ve insani değerleriyle bütünleşmesine, yeni pazarlarla Amerikan ekonomisini güçlendirme amacına hizmet etmiştir.

Türkiye, 1952 yılında NATO üyeliğiyle ABD'ye güven sağlamıştır. Türkiye, ABD'yi saldırılardan koruyan bir kalkan görevini üstlenmiştir. Türkiye'ye yapılan askerî yardımlar Sovyet tehdidine karşı tedbir olsa da ABD'nin güvenliğine hizmet etmiştir. Dışişleri Bakanı Kissinger, Türkiye'ye yapılan yardımların bir lütuf olmadığını söylemiştir. ABD, Türkiye'de stratejik tesisler kurmak, politikalarına sempati oluşturmak için yardım etmiştir. Askerî yapılanma da Amerikan standartlarına göre ayarlanmıştır.

2.2. Ambargo Kararı'nın Alınması

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile Türkiye, ABD'nin ambargo kararıyla karşılaşmıştır. Nedeni ABD'nin verdiği silahların izni olmadan harekâta kullanmasıdır. ABD'nin verdiği silahların harekâta kullanılması ikili anlaşmalara ve Amerikan yasalarına aykırı davranıldığı anlamı taşımıştır.

Başkan Ford, ''Türkiye'ye Yapılan Silah Satışlarının ve Verilen Askerî Kredilerin Durdurulması'' kararı 19 Eylül 1974'te Senato'da, 24 Eylül'de de Temsilciler Meclisinde kabul edilse de ambargo kararlarını 15 Ekim'de veto etmiştir. Ambargo kararına dirense de Ford ve Kissinger, bu kararı 5 Şubat'ta almışlardır. 30 Aralık 1974'te de onaylayıp, yasalaştırmıştır.⁴⁰²

⁴⁰⁰Özata, a.g.e., s.228.

⁴⁰¹Değer, a.g.e., s.225.

⁴⁰²Ferhan Karaca, Türk-Amerikan Askerî İlişkileri (1945 Sonrası), Gazi Üni Sos Bil Enst, Master Tezi, Ankara, 2002, s.63, '... ilki Trablusgarp Savaşı esnasında yaşanmıştır. Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı, ABD'den

ABD ambargo kararıyla Türkiye üzerindeki baskı unsurunu kaybetmiş olacaktır. Kissinger, ambargo konusunda ‘‘... yardımın gerçekten kesilmesi değil, yardımı kesme tehdidi bir silahtır.’’⁴⁰³ diyerek, baskı aracının devam edebilmesinin yollarını göstermiştir.

Kararın ardından ABD’nin Türkiye’ye silah satışı 5 Şubat 1975’te durdurulmuştur. 200.000.000 dolarlık yardım askıya alınmıştır. Başbakan Sadi Irmak, bu kararın Türkiye’ye haklı davasında Kıbrıs’ta geri adım attırmayacağını hatta bu baskının ters sonuç vermeye mahkum olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Ambargo kararının alınmasındaki nedenlere Ecevit şu açıklamaları yapmıştır: ‘‘... ambargo kararının Kıbrıs Barış Harekatı üzerine çıktığını zanneder. Oysa bizim Kıbrıs Barış Harekatı’mızdan 20 gün kadar önce ABD Senatosu’ndan bu karar çıkmıştır. Ancak buna sonradan Kıbrıs bahanesi de katılmıştır bir kılıf olarak, yoksa asıl nedeni haşhaştır...’’⁴⁰⁵ Ecevit, ABD yardımlarının kesilmesinin sadece Türkiye’yi ilgilendiren bir sorun olmadığını ve bunun bir yardım değil, yardımlaşma olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁶

1970’lerden sonra ABD’nin SSCB politikasının yumuşamasıyla diğer ülkelere yardım sağlamıştır. Bu yardımlarla hem müttefik devletlerini çoğaltmış hem de o ülkelere baskı aracı elde etmiştir.

Türkiye’nin Kıbrıs politikası ABD yardımlarının azalmasına, yardımın tamamen kesilmesine ise haşhaş ekimine başlamak neden olmuştur. ABD, Türkiye’ye ambargo uygularken, 14 yıldır sonra Küba’ya ambargoyu sonlandırmıştır. Türkiye’ye ambargo uygulanmasında Yunan lobisinin etkisi görülmüştür. Türkiye’ye ambargo uygulanması için Washington da yürüyüşler düzenlenmiştir. Ambargo kararı, Türkiye’nin millî çıkarlarına karşı alınmıştır.

2.3. Ambargo’nun Uygulanması

ABD’nin Türkiye’ye tanıdığı süre 5 Şubat 1975’te doluyordu. Kissinger, 5 Şubat’ta Ankara Büyükelçisi Macomber’a ambargonun uygulamaya girdiğini haber vermiştir. ABD, ambargo kararı ile Türkiye’yi tüm askerî malzemelerden mahrum etmiştir. Üçüncü ülkelerde üretilen ABD lisanslı malzemelerinde satışını

---

tüfek kundağı almak istemiştir. Bu silahların İtalya’ya karşı kullanılacağını değerlendiren ABD, Osmanlı’nın bu isteğini geri çevirmiştir.’’

⁴⁰³Özata, a.g.e., s.240.

⁴⁰⁴‘‘ABD İle İkili İlişkiler Yeniden Ele Alınacak’’, Cumhuriyet, 5 Şubat 1975, s.1.

⁴⁰⁵Özata, a.g.e., s.241-242.

⁴⁰⁶‘‘Türkiye, ABD İle Ortak Savunma Anlaşma Görüşmelerini Kesti’’, Cumhuriyet, 6 Şubat 1975, s.1.

yasaklamıştır. Örneğin Batı Almanya'da üretilen M-48 tanklarının Türkiye'ye satışı engellenmiştir. Yedek parça satışları da sekteye uğramıştır. Türkiye, bu yasaklamalarla millî savunma sanayiinin önemini fark etmiştir.⁴⁰⁷

5 Şubat 1975'ten önce Türkiye'nin FMS kredisi satın alarak 184.9 milyon dolarlık askerî malzeme de verilmemiştir. Demirel Hükümeti, Kıbrıs için beklenen adımı 17 Mayıs'ta atmıştır. Çağlayanlı ve Dimitrios Bitsios, Roma'da bir araya gelmişler ve olumlu bir havada görüşmeler yapılmıştır. 19 Mayıs 1975'te Senato'da 41'e 40 oy ile ambargonun kaldırılması kabul edilmiştir. Başkan Ford, Türk afyonu yasadışı yollarla ABD'ye girdiği takdirde ekonomik yardımların durdurulacağını sinyallerini vermiştir.

Türkiye, ambargo kararı karşısında NATO üslerinin faaliyetlerini durduracağını 17 Haziran'da ABD'ye bildirmiştir. Üslerin faaliyetlerinin durdurulması ABD'nin hedefleri domino taşı etkisi görecekti.

Düzenlemeye göre; 5 Şubat'tan önce Türkiye'nin satın aldığı ve sevkiyata hazır olan 185 milyon dolarlık malzemelerin ambargo dışında tutulması öngörülmüştür. Ambargonun asgari düzeye çekilme kararı Başkan Ford tarafından 10 Ekim 1975 onaylanarak, yürürlüğe girmiştir. Amerikan kamuoyuna bu teklifin ambargonun kısmen hafifletilmesi anlamına geldiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Türkiye, parasını ödediği askerî malzemeleri alabilecek duruma gelmiştir. Düzenlemeyle sadece ambargo tarihinden önceki tarihi kapsayacak şekilde yapılmıştır. Başkan Ford, bu kararın ambargonun kaldırıldığı anlamına gelmediğini sadece Türkiye'ye silah satın alabilme imkânı tanıdıklarını söylemiştir. Bu teklif, ABD Temsilciler Meclisinde 223'e 206 oy ile reddedilmiştir. Türkiye, Kongrenin kararına karşılık 25 Temmuz 1975'te OSİA'nın feshi ve ABD üslerinin faaliyetlerinin durdurulması yönünde kararlar almıştır. Bu durum karşısında Senato, reddettiği kararı 47'ye karşı 46 oy ile Temsilciler Meclisine göndermiştir. ABD, Yunanistan'da sayılı üslere sahipken, Türkiye'de bir dizi üsse sahiptir. En önemlisi Sovyetleri takip edebilmek için Türkiye'ye muhtaçtır.

⁴⁰⁷Hürriyet, 4 Temmuz 1974, s.5. “... Dünyada detant anlamı gittikçe değişmektedir... Biz detantın bir sonucu olarak ortaya çıkan dengeli kuvvet indirimini destekliyoruz... Bir şeye daha önem veriyoruz, bütün bunlara rağmen Türkiye kendi savunma gücüne sahip olmalıdır.”

2.4. Türkiye'nin Ambargo'ya Yaklaşımı ve SSCB'nin Desteği

Ambargo kararına ilk tepki dönemin Ekonomi Bakanı Deniz Baykal'dan gelmiştir. Baykal, *'Eğer ambargo uygulanırsa Türkiye'nin alternatif silah kaynakları bulacağını'*⁴⁰⁸ söylemiştir. Savunma Bakanı Hasan Işık *'Kimse bize yardım vermese bile, biz doğru bildiğimiz yolda ilerlemeye kararlıyız...'*⁴⁰⁹ demiştir.

Ambargo kararı, TSK içinde fırtına gibi bir karar idi. Türkiye, bu karar karşısında Amerikan üslerinden Sovyet topraklarının izlenmesini yasaklamıştır. Amerika'daki Türk subaylarını geri çağırıştır. *'Bu arada ABD'de hazırlanan raporlar da Türkiye'deki istihbarat faaliyetlerinin askıya alınması nedeniyle Sovyetler Birliği'ndeki silahlanma faaliyetlerine yönelik istihbaratta ciddi sorunlarla karşılaşıldığını ortaya koymuştur.'*⁴¹⁰

ABD, ambargo ile Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geri adım atmasını amaçlamıştır. Hükümet, ambargonun sebebinin Kıbrıs değil, haşhaş olduğunun bilincindeyken geri adım atmamıştır. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, *'Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımın kesilmesi, sadece Türkiye'yi değil, NATO müttefikliğini de olumsuz etkileyecektir... Türkiye NATO'da kalmaya devam edecektir.'*⁴¹¹ demiştir. Yardımın kesilmesi hem NATO müttefikliğini hem de ABD'nin güvenliğini tehlikeye atacaktır. Türkiye, ABD ile yaptığı ikili anlaşmaları gözden geçireceğini de belirtmiştir.

Kissinger, Kıbrıs gündemi için Türkiye'ye yaptığı ziyaretinde üniversite öğrencileri tarafından protesto edilmiştir. Amerikan karşıtlığının yükselmemesi için Kissinger'in ziyareti iptal edilmiştir. Amerikan karşıtlığından dolayı 1954 yılından itibaren Ankara'da Washington Restoran'ın adı 1975 yılında Kristal Restoran olarak değiştirilmiştir. İşyeri sahibi, bu değişikliğin sebebinin silah ambargosu olduğunu ifade etmiştir.

Rodionov, 11 Şubat 1975'te Cumhurbaşkanı Korutürk'e güven mektubunu sunmuştur. Görüşmelerinde Sovyet Büyükelçisi, Korutürk'e saygı duyduklarını, Moskova'da büyükelçi görevindeyken güzel anılar bıraktığından bahsetmiştir. Korutürk, Türkiye ve Sovyetlerin dostluk içinde yaşayacaklarını belirtmiştir. Türkiye, Sovyetlerle Karadeniz'de barış rüzgârı estirmeyi istemiştir. Kıbrıs'ta

⁴⁰⁸Özata, a.g.e., s.277.

⁴⁰⁹Özata, a.g.e., s.277.

⁴¹⁰Balcı, a.g.e., s.172.

⁴¹¹Özata, a.g.e., s.277.

Sovyetlerin etkisinin artması, ABD'nin arzu etmediği siyasi bir gelişmedir. Sovyetler, Kıbrıs Barış Harekâtına karşı çıkmamakla birlikte Ada'dan yabancı güçlerin çıkmasını istemiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'deki ambargonun ABD'den uzaklaşması ve ABD müttefikliğinin zarar görmesi için devam etmesini istemiştir.

19 Şubat tarihli ve 7-9510 sayılı kararla, 1975-1976 yılında iki ülke ticarî ilişkilerin gelişmesi için Moskova'da yapılacak komisyon toplantısına katılmıştır. Türkiye'den yedi kişilik heyetin gitmesi için karar alınmıştır. 1 Nisan 1975'ten 31 Mart 1976 yılına kadar SSCB, Türkiye'ye 123 çeşit, Türkiye SSCB'ye 26 çeşit ürün ihraç etmiştir.

Sovyetlerle ilişkiler, Bakü'de konsolosluk açma seviyesine yükselmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde Azerbaycan'ın önemi vurgulanmıştır. Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi İlder Türkmen, iki ülkenin kültürel işbirliğinden memnun olduklarını dile getirmiştir. Bakin İlkin, Bakü'de Türk konsoloslğunun açılmasından memnun olacağını belirtmiştir. ABD, ambargoyu kaldırmadığı sürece Türkiye, üsleri kontrolüne alacağını ifade etmiştir. 30 Temmuz'da ABD gemilerinin İzmir gibi büyük limanlara girişi yasaklanmıştır.

2.5. Ambargo'nun Türkiye'deki Etkileri

Türkiye, ambargo kararı karşısında soğuk duş etkisi yaşamıştır. Çünkü askerî malzemeyi temin edebileceği başka bir ülke yoktur. Türk ordusunun malzemeleri yarısından fazlası ABD tarafından karşılanmıştır. Ambargonun Türkiye'deki tesiri TSK'nın modernizasyonunu durdurmuş ve yedek parça bulmayı zorlaştırmıştır. Yerli savunma sanayiinin önemi anlaşılmıştır. Yedek parça bulamayan TSK'nın savunmasında yetersizlik baş göstermiştir.⁴¹² ABD, Üçüncü Dünya Ülkelerine Türkiye'ye silah temin etmeyi yasaklayınca, yedek parçanın temin edileceği adres Batı Almanya olmuştur.⁴¹³ Almanya, Türkiye'ye kendi yapımı olan uçak, denizaltı, devriye botu temin etmiştir. İtalya'dan helikopter, kamyon ve savaş uçağı alınmıştır.⁴¹⁴ İtalya'dan alınan uçaklar Türk Hava Kuvvetlerine teslim edildikten sonra Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya, '*Her ne kadar Amerikan*

⁴¹²“Alpkaya: Gecikiyoruz”, Hürriyet, 20 Şubat 1975, Nu:9462, s.1. “Vatandaşlardan toplanan bağışları Alpkaya milli savunmanın oluşturulması için ‘‘Karar derhal alınıp çalışmalar başlamalıdır. Paraları bir an önce uçak sanayiine yatırmak istiyoruz.’’ Demiştir. Türkiye'nin kendi uçağı yapmakta geciktiğini belirtmişti.”

⁴¹³“Herkes Bize Silah Satmak İstiyor”, Hürriyet, 23 Şubat 1975, Nu:9645, s.1. “Fransızlar Miraj için araç gönderdi, Almanlar Leopard tankı için teklifte bulundu, İngilizler Hovercraftı tanıtmaya çalışıyor.”

⁴¹⁴“İtalya'dan 18 Tane F-104 S aldık”, Hürriyet, 15 Şubat 1975, Nu:9637, s.1, “İtalya'dan satın alınan F-104 S tipi 18 uçak bugün Mürted havaalanında yapılan bir törenle Türk Hava Kuvvetlerine teslim edilmiştir... Ancak F-104 S uçakları ilk kez semalarımızı koruyacak”

yardımı kesilse dahi Türk Hava Kuvvetleri, ... gerekli stok seviyesini haiz olup, verilecek her türlü görevi kıfayette ve azimle yapmaya ve idame etmeye muktedirdir... Gerekirse bu uçaklarla özgürlük uğruna adalet ve demokrasi uğruna savaşıcağız,⁴¹⁵ şeklinde ifade etmiştir. Ancak ABD'den alınan parçalarla kıyas edildiğinde hem miktarının az olması, hem de kalite olarak düşük idi. Bu durum Türk ekonomisini zorlamıştır.

Kamran İnan, ambargo hakkında *‘‘Silah konusunda tamamen ABD’ye güvenmekle büyük hata yaptık. Şimdi bu boşluğu mümkün olan tüm kaynaklardan doldurmaya çalışıyoruz. Bu kolay olmayacak, Türkiye’nin bu konuda iyi alternatifleri yok ve mevcutlar pahalı*,⁴¹⁶ olduğunu ifade etmiştir. Malzemenin uzun ömürlü kullanılması için yedek parça temini önemlidir. Dolayısıyla ABD, yedek parça akışını durdurarak, Türkiye ekonomisinde karadelik açmıştır.

3. ABD ÜSLERİ SORUNU

3.1. Türkiye’deki Üsler ve Faaliyetleri

ABD, Sovyetlere karşı güvenliğini sağlamak için 15 Şubat 1952’de Yunanistan ve Türkiye’nin NATO’ya katılması ile Soğuk Savaş’ta Türkiye ve Yunanistan’daki askerî üsler çok önemlidir.

Türkiye’nin coğrafi konumu, Sovyetlerin Akdeniz’e inme tutkuları ve Boğazlar NATO’ya alınması için gerekli şartları sağlamıştır. NATO’dan sonra Türkiye ve ABD ikili anlaşmalar yapılmıştır.⁴¹⁷ Sovyet tehdidine karşı gelen ABD, âdeta bir kurtarıcı gibi görülmüştür. 3 Temmuz 1969’da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. ABD’li uzmanlar anlaşmaya göre ABD’nin Türkiye’de sahip olduğu üslerin önemi şöyle belirtmiştir: *‘‘NATO’nun Güney kanadının gücünü muhafaza etmek, Akdeniz’deki ‘‘Özgür Dünya’’ ile ticaret yollarını korumak, Başta İsrail olmak üzere Akdeniz’deki NATO üyesi olmayan müttefik devletleri desteklemek, savaş zamanında SSCB’nin Süveyş Kanalı’nı kullanmasını önlemek*,⁴¹⁸ Anlaşmadan sonra Cumhuriyet gazetesinin manşeti *‘‘üslerin mülkiyeti Türkiye’nin’’* ve Türkiye’nin bu üslere askerî ve sivil personel tayin etmesinin yanında... her iki milletin karşılıklı gayelerine uyduğunu tahkik için tesisleri denetleme hakkına sahip

⁴¹⁵Orgeneral Alp kaya: Gerekirse Savaşıyoruz!, Hürriyet, 15 Şubat 1975, Nu:9637, s.1.

⁴¹⁶Özata, a.g.e., s.292.

⁴¹⁷Aydemir, a.g.e. s.321-322. ‘‘... Gerçi başlıca 34 anlaşmadan bahsedilir. Ama bu sayının, 200 rakamının çok üstünde olduğu da söylenir... Kısacası denilebilir ki, D.P. İktidarı devrinde, Türkiye, bu ikili anlaşmalarla, mahiyetleri, neticeleri hiç de belli olmayan baş eğici bir siyasî-askerî kontrol altına sokulmuştur.’’

⁴¹⁸Özata, a.g.e., s.299.

olduğunu yazmıştır.⁴¹⁹ Türkiye’de kurulacak üsler, Sovyet saldırısını yavaşlatacak, ilk darbeyi üzerine çekerek, ABD’ye zaman kazandıracaktır. Yani Türkiye, ‘*ileri karakol*’ misyonu ile savaş tehlikesinin ilk cephesi olma riskini göze almıştır.⁴²⁰

ABD, Türkiye’de kuracağı üslerde gerçekleştirdiği en önemli faaliyet istihbarattı. İstihbarat ile SSCB’nin askerî hareketlerini, füze ve nükleer silahları hakkında bilgiler elde etmiştir. ‘*Özellikle, Karadeniz Bölgesinin sahil kesimi boyunca sıralanan bu istihbarat üsleri, bölge halkı tarafından ‘radar’ olarak anılmaktadır.*’⁴²¹ Üslerde ABD savaş uçaklarını konuşlandırmış, Akdeniz faaliyetleri için ikmal depoları ve cephaneleri de yer almıştır. ‘*Avrupa yakasında yer alan Kargaburun donanma üssü, Sinop, Samsun ve Karadeniz sahilinin muhtelif yerlerindeki istihbarat üsleri, Ankara Belbaşı hava üssü, Diyarbakır ve Karamürsel’deki istihbarat üsleri, İncirlik hava üssü, İskenderun ve Yumurtalık lojistik üsleri, Ankara, İzmir ve Çiğli’de hava üsleri Türkiye’de kurulan başlıca üslerdir.*’⁴²² Bunların haricindeki diğer üslerde hesaba katılırsa toplam 61 üs kurulmuştur. ABD, bu üslerle Ortadoğu’daki faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı elde etmiştir. Askerî üslerinin amaçları önemli bölgelerde konvansiyonel gücünü göstermek, nükleer savaş tehlikesine karşı hazırlıklı olmak, saldırıya karşılık verileceğini göstermektir.

Amerikan üsleri, aynı zamanda okyanusun ötesinde bir devletin siyasi nüfuzunun temelleridir. Bölgedeki olayları yakından takip edip, bölge liderliğini de elinde tutmaya çalışmıştır. Üslerin temel hedefi, ABD’nin çıkarlarını korumaktır. Türkiye’de Amerikan karşıtlığı başlamış, Türk Hükümeti üslerin faaliyetlerini durdurma kararını almıştır.

3.2. Üslerin Kullanımının Durdurulması

Türkiye’nin üslerin kullanımını durdurması ya da sınırlandırması ABD’nin silah ambargosu kararına karşılık alınmıştır. Ecevit, ‘*‘Çoğu kapatılmış ya da faaliyetleri askıya alınmış. Bu kararları geri almak için hukuki bir dayanak yok. Yani bir hukuki dayanağın ABD ile tartışılması gerekecektir. Ama ambargo kalkmazsa açık ki bu yapılamaz*’⁴²³ demiştir.

⁴¹⁹ ‘‘Üslerin Mülkiyeti Türkiye’nin’’, Cumhuriyet, 4 Temmuz 1969, s.7.

⁴²⁰ Yaşlı, a.g.e., s.80.

⁴²¹ Özata, a.g.e., s.300.

⁴²² Özata, a.g.e., s.300.

⁴²³ www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44899764

Demirel, ABD'ye karşı üs kullanımının durdurulmasına karşı olsa da kamuoyunun, muhalefetin ve koalisyon ortaklarından gelen ortak ses karşısında bu kararı almıştır. Çağlayangil, 9 Haziran 1975 tarihinde ABD ambargoya devam ettiği sürece Türkiye'nin de bu kararına devam edeceğini ifade etmiştir.⁴²⁴ 16 Haziran 1975 tarihindeki MGK toplantısında ABD ambargo kararıyla Türkiye ile yaptığı ikili anlaşmaların ihlali şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye, ABD'ye ambargo kararını yeniden gözden geçirmesi için verilen 30 günlük zamanın dolmasına rağmen ABD Ankara Büyükelçisi Macomber ve yetkilileri, Türk yetkilileriyle görüşmüştür. Görüşmelerden sonra Demirel, ABD yetkililerine üsler hakkındaki kararını kamuoyundan gelen ağır eleştiriler karşısında aldığını belirtmiştir. 25 Temmuz günü ABD üsleriyle ilgili karar *"...3 Temmuz 1969 tarihli savunma işbirliği ile, bununla ilgili diğer anlaşmalar, hukuki geçerliliklerini kaybetmişlerdir. Bu durum muvacehesinde Türkiye'deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla yarından, yani 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur. Faaliyetleri durdurulan bütün tesisler Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tam kontrol ve gözetimine devredilecektir."*⁴²⁵ şeklinde olmuştur.

Türkiye'nin bu kararından sonra Kıbrıs Türk Federe Başkan Yardımcısı Osman Örek, Kıbrıs'taki Amerikan üslerini kapatacağını bildirmiştir. ABD, Akdeniz'deki gücünü de kaybetmiş olacaktır. *"26 Temmuz tarihinde Amerikan üslerine girmeye başlayan Türk askerinin yaptığı tek şey ABD bayrağını indirerek yerine Türk Bayrağı çekmek olmuştur."*⁴²⁶ Pentagon açıklamalarında *"Türkler sadece bu üslerde Türk Bayrağını çekmişlerdi"* ifadelerini kullanmıştır. Türkiye üslerin işlevini durdursa da üslerdeki askerler Türkiye'de kalmışlardır. Üslerdeki Amerikan teçhizatlarına da dokunulmamıştır. Teçhizatların arasında nükleer silahlar da vardır. Senato Cumhuriyetçi Parti lideri Hugh Scott, *"Türkiye'nin topraklarındaki Amerika'ya ait nükleer silâhlara el koyması halinde dünyanın en büyük nükleer güçlerinden biri olacağını"*⁴²⁷ ifade etmiştir. Dolayısıyla ABD Güvenlik Danışmanı Paul F. Gardner, üslerin sadece teorik olarak kapatıldığını belirtmiştir. Üslerdeki

⁴²⁴ "Radarları Durduracağız", Hürriyet, 8 Şubat 1975, Nu:9630, s.5. "Dışişleri Bakanlığı "NATO Savunma stratejisi Türkiye'deki savunma tesislerine göre hazırlanmıştır. Ortaya çıkan yeni durumlar, bu plânların uygulanma imkânları gittikçe azalacaktır."

⁴²⁵ "İncirlik Dışında Tüm ABD Üslerine Elkondu", Cumhuriyet, 26 Temmuz 1969, s.9.

⁴²⁶ Özata, a.g.e., s.311.

⁴²⁷ "Türk Komutanlar Göreve Başlıyor", Hürriyet, 28 Temmuz 1975, Nu:9800, s.1.

Amerikan personelinin akıbeti hakkında karar almak ABD'nin ambargo kararına bağlıydı. Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral James L. Holloway konuşmasında *‘‘Türkiye'nin Amerika'nın savunma sistemindeki önemini belirtmiş’’* ve *‘‘Türkiye olmadan Amerika kabuğuna çekilmiş ikinci sınıf bir devlet haline gelir...’’*⁴²⁸ cümlelerini kullanmıştır.

ABD üslerine gönderilen Türk komutanın yetkisinin olmadığı, Amerikan askerlerine emir veremeyeceği yazılmıştır. ABD, basın organları ile halkını diri tutmaya çalışmıştır. Üslere Türk bayrağı çekmek, üslerde görevli askerlerin varlığı ve Amerikan komutanlarının emir vermesi TSK mensuplarının statüsünü zedelemiştir. Türkiye'deki üslerin kapatılma kararı alınırken, ABD üsleri ile NATO üsleri birbirinden ayrı tutulmuştur. *‘‘NATO kapsamında görev yaptığı gerekçesi ile kapatılmayan İncirlik üssü tek başına Türkiye'deki Amerikan askerlerinin yarısından fazlasını barındırmaktadır.’’*⁴²⁹ ABD'nin 1980 tarihli raporunda Türkiye'de NATO üsleri hariç toplam 27 adet üs ve tesis vardır. Türkiye'nin kontrolündeki üs sayısı 4 idi. Dört üssün adı: Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı idi. Ecevit, ABD üslerinin faaliyetlerine NATO üssü adı altında devam ettiklerini ifade etmiştir.

Türkiye'deki üslerin değişimin görsel olması ABD'ye ambargo kararında geri adım attıramamıştır. İşlevsel olarak Amerikan askerleri en yetkilileri idi. Ecevit, üslerle alınan kararın yetersiz olduğunu ABD ambargoya devam ederse, üslerin kapatılmasını talep etmiştir. Ecevit'in açıklamaları karşısında Demirel Hükümeti, ABD'ye gönderdiği notada 30 Eylül'e kadar ambargo kaldırılmadığı takdirde üslerin kapatılacağı söylenmiştir.⁴³⁰ ABD Dışişleri Bakanı sözcüsü Robert Anderson, Amerikan Hükümeti'nin 1969 Türk-Amerikan anlaşmasını yürürlükte saydığını ve anlaşmanın yeniden müzakere edileceği güne kadar yürürlükte kalacağını söylemiştir.⁴³¹

ABD, 8 Ekim 1975'te ambargo kararında hafifletici kararlar almıştır. Bu gelişme ile Türk Hükümeti'nin yetkilileri üsler konusunda yeni görüşmelerin yapılabileceğini bildirmişlerdir. Filipin, İspanya, Yunanistan'da, ABD'ye üsleri kullanma hakkının kısıtlanması kararı alınmıştır.

⁴²⁸‘‘Üslerin Değeri 600 Milyon Dolar’’, Hürriyet, 29 Temmuz 1975, Nu:9801, s.1.

⁴²⁹Özata, **a.g.e.**, s.314.

⁴³⁰‘‘Amerika Üslerden Toplu İğne Bile Götüremez’’, Hürriyet, 1 Ağustos 1975, Nu:9804, s.1, ‘‘... Ünlü Time dergisinin muhabirine... ‘‘ABD ile aramızda üsler meselesi yok, ambargo meselesi var’’ diye konuşan Süleyman Demirel...’’

⁴³¹‘‘ABD, 1969 Anlaşmasını Yürürlükte Sayıyor’’, Cumhuriyet, 29 Temmuz 1975, s.1.

3.3. Üslerin Etkisiz Hâle Gelmesiyle ABD Nasıl Etkilendi?

Türkiye'nin OSİA'yı feshetmesi ve üsleri kontrolüne aldığını bildirmesi ABD'de şok etkisi yaratmıştır. Suriye ve Mısır, Arap-İsrail gerginliğinden, Lübnan'da iç savaş hâkim ve Kıbrıs'ta üslerin taşınmasına uygun bir atmosfere sahip değillerdir. ABD, istihbarat faaliyetleri için Batı Almanya, İtalya ya da Yunanistan'ı tercih etmiştir. Buradaki istihbarat faaliyetleri Türkiye'deki kadar nitelikli olmamıştır. Washington, Türkiye'nin bu kararının ABD'nin güvenini zedeleyeceğini belirtmiştir.

Amerikan temsilcileri, ABD'nin Türkiye'nin üsler hakkındaki kararına boyun eğmemesini dile getirmişlerdir. Türkiye, Kıbrıs için yapıcı olmalı ABD'nin politikalarına engel olmaması söylenilmiştir. Türkiye'nin üslerle ilgili kararı, ABD için uyarı niteliği taşımıştır.

Üslerin faaliyetlerinin durdurulması Amerikan personelinin hayatında bir değişikliğe sebep olmamıştır. Ancak üslerin içinde yer alan PX mağazalarının kapatılması büyük bir etki yaratmıştır. Üsler, Türkiye'nin kontrolü altına alınınca, PX mağazalarının faaliyeti de bitmiştir. Türk halkı, bu mağazalardan şikâyetçi idi. Çünkü ticari hayatlarına sekte vurmuştur. PX mağazalarının kapatılacağı haberini duyan Amerikalı ev hanımları, mağazanın önünde kuyruklar oluşturmuş, ihtiyaçlarını stoklamışlardır. Artık Amerikan askerî personeli ve aileleri Türk pazarlarından alışveriş yapmışlar, sütü kendileri kaynatmışlar, Türk yiyeceklerinin nasıl yapıldığına dair bilgi paylaşmışlardı. Amerikan vatandaşlarının da yaşam tarzları değişmiştir. PX mağazalarının kapatılmasıyla domuz eti, jambon, kasetçalar gibi ürünleri bulmak zorlaşmıştır.

Başkan Ford ve Demirel görüşmesinde Türkiye, üsler hakkındaki kararından vazgeçerse, 50 milyon dolar yardımın yapılacağını söylemiştir. Demirel, teklifi kabul etmemiştir.

Türkiye, ABD'ye karşı diğer yaptırımını 1954 Anlaşması'nın rafa kaldırılmasıdır. 1954 Anlaşması, ABD uçaklarının iniş ve kalkışlarında vergiden muaf tutuyordu. Anlaşmanın kaldırılması ile ABD uçaklarından vergi alınmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Amerikan üslerinden 6 tanesinin faaliyetleri durdurulmuştur. Türkiye'deki Amerikan personellerinden 1000 kişi ülkesine geri dönmüştür. ABD,

SSCB'yi dinleyebilmek için bazı gemilere elektronik donanımlar yerleştirmeyi planlamıştır. Nitelikli dinleme yöntemi olmadığı için ABD, Türkiye'nin kararını değiştirmesi için komşularından yardım istemiştir. Bu defa çanlar, ABD için çalmıştır. ABD, Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmaktan başka yol olmadığını görmüştür.

4. SSCB BAŞBAKANI KOSIGIN'İN TÜRKİYE ZİYARETİ

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde soğuk rüzgârlar eserken, SSCB ile ilişkilerini geliştirmiştir. Demirel'in daveti ile SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin, 26-29 Aralık 1975 tarihinde Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde Demirel, Türk-Sovyet sınırının dostluk hattına dönüştüğünü söylemiştir. Söz Kosigin'e geldiğinde *''Konsolosluk açma anlaşması, uçak kaçırانların teslimi anlaşması, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde metro inşası ve traktör fabrikasının yapımı anlaşmalarını imzalayalım.*''⁴³² demiştir.

Ziyarete iki ülke arasında enerji, ulaşım ve çevre alanlarında işbirliği potansiyelini konuşmuşlardır. Demirel, ilişkilerin gelişmesini muhteşem bir olay olarak değerlendirmiştir. İki başbakan, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin uygulamaya geçirilmesiyle dış politikada gerilimin azalacağını düşünmüşlerdir. Yakındoğu'daki krizler hakkında İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve Filistin halkının kendi devletini kurmasının gerekliliğini söylemişlerdir. Cenevre Barış Konferansı'na Filistin Kurtuluş Örgütü'nün katılmasına taraftar olmuşlardır.

Kıbrıs'ta iki halkın eşit haklarla yaşamasını ve bu yolda karar alınmasını ifade etmişlerdir. BM kararlarına uyulmasının öneminden ve örgütün güçlenmesi için çalışacaklarını söylemişlerdir.

Kosigin ile Ecevit'in görüşmelerinde iki ülkenin ekonomik işbirliğinden memnun olduklarını söylemişlerdir. Bu ziyarette İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışı yapılmıştır.⁴³³ Demirel, fabrika karşılıklı menfaatler doğrultusunda gelişen Türk-Sovyet ilişkilerinin sembolü ve Türkiye'nin ağır sanayiinin temel taşlarından biri olduğunu söylemiştir. Kosigin'in ziyareti aynı

⁴³²Quasımlı, a.g.e., s.438.

⁴³³''İskenderun'da Bayram Var...'', Hürriyet, 29 Ağustos 1975, Nu:9949, s.1-5, ''... Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin törende şemsiye altında konuştu... yağmurun kendilerince ''uğur'' sayıldığını bildirdi... Demirel, ''Keşke her gün böyle fabrikalar açsak, gene yağmurda ıslansak'' dedi. Başbakan Demirel,... ''Demir ve çeliği olmayan bir ülke düşünülemez'' dedi.''

zamanda ‘‘Sovyetler Birliği’nin komünizm ülküleri ile Sovyet halkının manevi kalkınmasını gerçekleştirdiği’’⁴³⁴ şeklinde yorumlamıştır.

Kosıgin’in ziyaretiyle ilgili Türk basınındaki manşetler: Cumhuriyet gazetesinde ‘‘Bu ilişkiler her iki ülkeyi gerek ekonomik, gerekse de siyasî anlamda birbirine yaklaştıracaktır.’’ Hürriyet gazetesi ‘‘Bu sefer, gerilimin düşürülmesi güç tazelendiği sırada gerçekleşti.’’ Ulus gazetesi ‘‘Yürütülen görüşmeler barışa ve güvenliğe katkıdır’’. ABD’nin AP ajansı Türkiye’nin dengeli siyaset yürütmeye başladığını ve NATO ile ABD’ye daha az bağımlı olmaya çalıştığını söylemiştir.

---

⁴³⁴ ‘‘Kosıgin İle Demirel Başbaşa Görüşme Yaptılar’’, Cumhuriyet, 28 Aralık 1975, s.1.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ULUSAL SAVUNMA VE DIŞ POLİTİKA DOKTRİNİ

1960'tan sonra Kıbrıs Krizleri, haşhaş sorunu, ambargolar ABD'nin müttefikliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. ABD yardımları azaltınca Türkiye'nin yeni çıkış yolu Batı Almanya olmuştur. Ambargo, Türkiye'ye çok yönlü dış politika ve millî savunmanın önemini öğretmiştir.

ABD Kongresi'nin ambargo kararındaki geçici yöntemi Türkiye'nin ihtiyaçlarına yetmemiştir. Demirel, Türkiye'nin dış politikasında değişikliğin ilk belirtileri üslerdeki kararın devamlılığına devam etmiş ve Doğu Bloğu ile Ön Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektir. Çağlayangil, Rusya ile ilişkilerin kurulmasının ABD'ye sırt çevrildiği anlamına gelmediğinin aksine gerektiğinde hayır diyebileceklerini ifade etmiştir.

Ecevit Hükümeti, NATO'yu Türkiye'nin güvenliği açısından yeterli görmemiş ve yeni bir savunma sistemi için harekete geçmiştir. 1974 yılında Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonu, ulusal güvenlik ve dış politikada barışçı, devletler hukukuna saygılı, Türkiye'nin bağımsızlığı takip edilecek, dış politikanın hareket noktası Mustafa Kemal Atatürk'ün ‘‘Yurtta sulh, cihanda sulh’’ olacak, Türkiye'nin katıldığı ortak güvenlik sistemlerine bağlılığı devam edecek, Türkiye millî savunma sanayisinin gelişimine adım atacak, bütün ülkelerle dostane ilişkilerin kurulmasına önem verileceğini yazmıştır.

Ecevit, Türkiye'nin silah kaynaklarının çeşitlendirilmesini söylemiştir. Tek kaynağa bağlı kalınmasının zararları Kıbrıs'ta görülmüştür. Türkiye, 1975 yılında SSCB'yi tehdit olarak görmediğini dile getirmiştir. Tehdit algısı ülkelerin çıkar rüzgârlarıyla birlikte yön değiştirmiştir. ABD, Türkiye'nin ekonomisine, millî çıkarlarına, savunmasına yeni bir tehdit olmuştur.

Ecevit'in millî savunma konusuyla ilgili meclisteki konuşmasında ‘‘... Türkiye'nin ulusal güvenliği Amerika'nın iki dudağı arasında olmaktan nasıl çıkarılacak? ... Bizim ‘ulusal savunma politikası oluşturmaliyiz’ derken, anlatmak istediğimiz bu... Türkiye kadar kritik bir bölgede, bir yerde bulunan bir ülke, kendi ulusal güvenliğini, bir başka devletin iç politikasındaki dalgalanmaların seyrine, tesadüflerine bırakamaz... Kendi ihtiyaçlarımız çerçevesinde ve ölçüsünde bir savunma kavramını süratle oluşturmak zorundayız... Kendi aklımız var, kendi

olanaklarımızı, ihtiyaçlarımızı en iyi biz biliriz...''⁴³⁵ demiştir. Ecevit'in ulusal savunma kavramı, asker sayısını azaltarak potansiyel tehdit olarak SSCB'nin yerine Yunanistan'ı koymuştur. Paul Henze raporunda Savunma Doktrini hakkında Türkiye'nin daha fazla bağımsızlık anlamı taşıdığını belirtmiştir.

Ecevit'in Savunma Doktrini, hükümet programında yer almıştır. Programa göre Türk ordusundaki asker sayısı ihtiyaca göre belirlenecektir. Savunmayla ilgili *'... ulusal güvenliğin başka ülkelerin kararlarına veya kararsızlığına bağlı tutmayacağı...*''⁴³⁶ belirtilmiştir. Programda dış politikaya yaklaşım doğruluk ve tutarlılık e kesin kural olarak benimsendiği açıklanmıştır. Hükümetin ulusal savunma politikasından ayrılmayacağını ve *'Türkiye'nin savunmasını aşırı ölçüde dış desteğe ve belirli bir kaynağa bağımlılıktan esirgeyici bir ulusal güvenlik*''⁴³⁷ kavramı oluşturulmuştur. Ecevit, AP sözcüsünün program hakkındaki görüşüne, İkinci Hükümet'in dış politikasının olmadığını ama şuan ki hükümetin dış politikasının olduğunu ve Türkiye'nin en asi dış politikası olsa bile uluslararası ilişkilerde çağdaş dünya dilinden yanıt vereceğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Afganistan'daki hükümet darbesi Washington'u uyuduğu uykudan uyandırmış ve Türkiye'nin önemini yeniden fark ettirmiştir. Ulusal Savunma Doktrini, Türkiye'nin askerî malzemesini temin edeceği kaynakları çeşitlendirmesini ön görmüştür. Türkiye, savunmaya ayrılan bütçenin ekonomiye yük olmasını istememiştir. Yeni savunma ile ekonomiye yük oluşturmayacak çeşitli silahların alınmasına dikkat etmiştir.

Türkiye ekonomik kriz yaşamıştır. Ecevit, hedeflediği bağımsız ve güçlü Türkiye'yi gerçekleştirebilmek için dış yardıma ihtiyaç duymuştur. Ancak IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar Türkiye'nin ihtiyacını karşılamamıştır.

2. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKADAKİ YENİ ATILIMLARI

'SSCB ile ABD'nin neredeyse her gün bir anlaşma imzaladığı ortamda, Türkiye'nin aynısını yapmaması için bir sebep bulunmamaktadır.''⁴³⁹ Çağlayangil'in bu sözleri Türkiye'nin uluslararası yalnızlığın doruk noktasını yaşadığını göstermiştir.

⁴³⁵Özata, a.g.e., s.333-334.

⁴³⁶'Hükümet Programı Dün Meclislerde Okundu'', Cumhuriyet, 13 Ocak 1978, s.1.

⁴³⁷'Hükümet Programı Dün Meclislerde Okundu'', Cumhuriyet, 13 Ocak 1978, s.5.

⁴³⁸'Hükümet Programı Senato'da Görüldü'', Cumhuriyet, 13 Ocak 1978, s.9.

⁴³⁹Özata, a.g.e., s.347.

Türkiye'nin dış politikasındaki atılımlarının itici gücü ekonomi olmuştur. Petrol Krizi, dönemin önemli olayıdır.⁴⁴⁰ 1976-1980 yıllarında Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşmıştır. ABD'nin yaptırımları karşısında Türkiye Sovyetler ile ilişkilerinin geliştirilmesi için ekonomik, siyasi, kültürel alanlarda işbirliğini hedeflemiştir. Türkiye'nin sanayileşmesi için yapılan yatırımlar İskenderun Demir-Çelik fabrikası, Seydişehir'de alüminyum fabrikası, Orhaneli ve Çan'da termik santral, Aras Nehri üzerine barajın inşa edilmesi Sovyet finanslarıyla gerçekleştirilmiştir.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya Başkanlarını Türkiye'ye davet ederek, çok yönlü dış politikayı kökleştirmek için adımlar atmıştır. 1976 yılında Türkiye, SSCB'ye askerî alanda: SSCB'nin ilk uçak gemisi olan 40.000 tonluk Kiev gemisinin, Boğazlardan geçişine izin vererek önemli kolaylık sağlamıştır. Bu kolaylık, ABD ve NATO ülkelerini tedirgin etmiştir. Türkiye'nin jeopolitik konumuyla alacağı bir karar ABD ve Batı'yı tedirgin ediyordu.

12 Mart 1977 tarihinde Çağlayangil, Moskova ziyaretinde "bizi ayıran çizgiler artık dostluk ve işbirliği sınırlarına dönüşmüştür" demiştir. Gromiko, Çağlayangil'in onuruna verdiği yemekte Türkiye ile aramızdaki komşuluk ilişkilerinin gelişmesi geçici siyasal düşüncelere değil, ilkelere bağlı olduğunu ve gelecekte bu ilkelere de bağlı kalacağını ifade etmiştir.⁴⁴¹ Gromiko, SSCB'yi rahatsız eden konunun iki ülke arasında sivil uçakların kaçırılmasına engel olacak bir antlaşmanın imzalanmasıydı. Bu konunun Siyasal Belge ile çözümleneceğini ümit etmiştir. Gromiko, Siyasal Belge ile Türkiye'de Batı etkisini azaltmayı amaçlamıştır. Çağlayangil, Türkiye'nin Batı'dan ayrılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Gazeteci, Siyasal Belge'nin imzalanmama nedenini ABD ilişkileri ve ambargo olduğunu sorduğunda Demirel, *"Bunların hepsi bana göre hayalidir. Bir belgenin imzalanacağı farzedilip içinde ne var bunu bilmeden, ne maksada hizmet edeceği resmen deklare edilmeden imzalanmamasını bir takım neticelere bağlamak,*

⁴⁴⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 08.01.1974 Salı, 26.ncı Birleşim, Dönem:4, Toplantı:1, Cilt:1, s.113-114.,
⁴⁴¹ İçel Milletvekili Süleyman Şimşek, Bu, enerji sıkıntısıdır. Petrol üreten ülkeler... bazı ülkelere, tek olanakları olan petrolü bir silâh olarak kullanmak niyetindedirler..."

⁴⁴¹ "Gromiko: "Türkiye İle İlişkilerimiz Emin Bir Gelişme Yolu İzliyor, Biz Gelecekte de Buna Sıkıca Bağlı Kalacağız,,", Cumhuriyet, 15 Mart 1977, s.1-9.

tutarsızlıktır bence.”⁴⁴² demiştir. Gromiko, Kıbrıs ile ilgili Kıbrıs’ın toprak bütünlüğü, hükümlanlığı ve bloksuzluk ilkelerine sadık kalınarak bir çözüme ulaştırılması için harcanan çabaları umutla izlediğini ifade etmiştir.⁴⁴³

Ecevit, iktidar olduğunda SSCB ile dostluk anlaşmasını öngören Siyasal Belge’yi imzalayacağını belirtmiştir. 1975 yılında Kosigin’in Türkiye ziyareti, en üst düzey ziyaretidir. Ziyaretlerin sonunda SSCB, Türkiye’ye 3 milyon ton petrol verirken, karşılığında hammadde ve tahıl almıştır.

ABD’nin ambargosu karşısında Türkiye-SSCB ilişkileri, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde Doğu-Batı sentezini gerçekleştirmesini sağlamıştır. 1976 yılında Türkiye, İslam Konferansına ev sahipliği yapmıştır. Libya ile 100 milyon dolarlık kredi anlaşması gerçekleştirilmiştir. Türkiye, ekonomik krizi asgari düzeye indirmek için Arap finansmanlarını sağlamıştır. Türkiye ve Irak ilişkilerinde, Irak petrolünün Akdeniz’e ulaşması için Kerkük’ten Yumurtalık’a bir boru hattında anlaşmışlardır. Türkiye’nin petrol krizini hafif atlatmasının zemini hazırlanmıştır.

Türkiye, İsrail’i tanıdığında Arap dünyasında tepkiyle karşılaşmıştır. Daha sonra Filistin’in yanında bir politika izlemiştir. Türkiye, FKÖ’yü tanımıştır. Ortadoğu ülkeleriyle yakın olsa da ilişkiler ABD’ye alternatif olacak düzeyde gelişmemiştir.

2.1. Ecevit’in SSCB’ye İade-i Ziyareti ve Siyasal Belge (21-25 Haziran 1978)

Türkiye Kültür Bakanı Ertuğrul Çırağan, SSCB’yi ziyaret etmiş ve kültürel ilişkiler konusunda anlaşmışlardır. Türkiye ve SSCB manevi değerlerin ortak paydasında buluşmuştur. 6 Haziran 1978’de Sovyet basını, Ecevit’in ziyaretinden bahsetmiştir. Ecevit’in açıklamaları Siyasal Belge’nin iki ülkenin dostluk bağlarını güçlendireceği yönünde idi. Ecevit, SSCB’yi Türkiye’yi tehdit eden unsur olarak görmemesi ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Ziyaretten bir gün önce Ecevit, Cumhuriyet gazetesine Sovyetlerin ekonomik yardımlarının Türk ekonomisine kendine yeterliliğinin artmasına yönelik olduğunu, Siyasal Belge’nin güven ortamını ve işbirliğini güçlendireceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁴

Kosigin başkanlığında toplantı düzenlenmiştir. Ecevit, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin artmasını istediğini dile getirmiştir. Kosigin, aynı görüşte olduğunu ve

⁴⁴²”Demirel: Sovyetlerle Aramızda Var olan İlişkileri Geliştirmemiz Doğaldır,” Cumhuriyet, 12 Mart 1977, s.9.

⁴⁴³”Gromiko: ”Türkiye İle İlişkilerimiz Emin Bir Gelişme Yolu İzliyor, Biz Gelecekte de Buna Sıkıca Bağlı Kalacağız”, Cumhuriyet, 15 Mart 1977, s.9.

⁴⁴⁴”Sovyetler’le Siyasi Belge Güven Ortamını Geliştirir,” Cumhuriyet, 20 Haziran 1978, s.1.

bunu görmezden gelmeyeceklerini ifade etmiştir. Türkiye, SSCB'den petrol almayı isterken, karşılığında tahıl temin etmişlerdir. Kosıgin, Türkiye'ye doğal gaz aktarılması için çalışmalara başlamıştır. Ecevit, Odesa-Varna- Batum yollarının açılmasını talep etmiştir. Ankara ve İstanbul metro yapımında Sovyet yardımı istenmiştir.

Sovyet Başbakanı Aleksı Kosıgin, Ecevit'e ziyaret öncesi *‘‘ziyaretinize büyük umutlar bağlıyoruz. Olumlu sonuçlar elde etmek için herşeyi yapacağız’’* demiştir. Siyasal Belge'nin asıl adı: *‘‘Dostane İlişkiler İşbirliğine İlişkin siyasal belge’’*⁴⁴⁵ Ecevit, 21-25 Haziran 1978 tarihinde Moskova'ya resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ecevit'in SSCB'ye ikinci ziyaretidir. Ecevit, Siyasal Belge'nin Türk-Sovyetlerin arasında *işlevsel bir ekonomik işbirliği* amacı taşıdığını söylemiştir.⁴⁴⁶ Siyasal Belge, iki ülkenin arasındaki gönül bağının temeli olmuştur. Siyasal Belge, Birleşmiş Milletler anlaşması ve Helsinki Belgesindeki ilkeler çerçevesinde *‘‘iki ülke arasındaki ilişkilere somut planda bir belirleme’’* amacı taşıdığı ifade edilmiştir. Siyasal Belge, bir Saldırmazlık Paktı değildir. Belge'nin bölgesel işbirliğine, komşularla iyi ilişkilerine ve uluslararası yumuşamaya katkıda bulunacağını ifade etmişlerdir. Siyasal Belge, Türkiye ve Sovyetlerin arasında *‘‘Barış sınırı’’* oluşturmayı hedeflemiştir.⁴⁴⁷

Siyasal Belge, 23 Haziran 1978 saat 12:30'da iki ülkenin başbakanları Ecevit ve Aleksı Kosıgin tarafınca imzalanmıştır. Belge, iki komşu ülkenin topraklarını birbirlerine saldırı alanı olarak kullanmamayı öngörmüştür. Siyasal Belge'nin ABD'yi kuşkulandırmadığı bildirilirken, Amerikan Aassociated Press Ajansı *‘‘ABD'yi kuşkulandırmamak isteyen Ecevit'in ısrarı ile siyasal belgede müphem ifadeler kullanıldığını’’*⁴⁴⁸ demiştir. Bu ziyarette ekonomik belge de imzalanmıştır. Ekonomik belgeye göre Sovyetler Türkiye'ye mal mukabili petrol verecekti. Sovyetler, TPAO'ya 50 milyon dolarlık malzeme yardımı yapmayı kabul etmiştir. İki ülke, ticaret hacimlerini artırarak 350 milyon dolara çıkarılması da belgede yerini almıştır.

Liderler, Kıbrıs ve Amerikan üslerini de konuşmuşlardır. Türk-Sovyet ilişkilerini üslerin zedelediğini belirtmişlerdir. Ecevit, Amerikan üslerinin

⁴⁴⁵‘‘Ecevit ‘‘Siyasal Belge,,yi Bugün İmzalıyor’’, Cumhuriyet, 22 Haziran 1978, s.1.

⁴⁴⁶‘‘Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor’’, Cumhuriyet, 21 Haziran 1978, s.5.

⁴⁴⁷‘‘Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor’’, Cumhuriyet, 21 Haziran 1978, s.5.

⁴⁴⁸‘‘SSCB İle Bir de Ekonomik Belge İmzalanıyor’’, Cumhuriyet, 23 Haziran 1978, s.1.

Türkiye'nin iç meselesi olduğunu, üslerin ileride Türkiye'ye ait olacağını söyleyerek, Sovyetlerin kuşklarını azaltmıştır. Türkiye, Karadeniz'de posta ve haber hizmet verecek uçuşların yapılmasına olumlu yaklaşmıştır. İstihbarat amacı taşımayan uçuşlara anlayış gösterilmiştir. Aynı zamanda Türk heyeti, Trabzon'a kadar uzanmasını istedikleri nakliye yolunun açılmasını istemişlerdir. Nakliye yolu ile iki ülke ekonomik ilişkilerini geliştirecektir. Yakın Doğu konusunda iki lider İsrail'in işgal ettiği bölgeden geri çekilmesini dile getirmişlerdir. Afrika'daki ırk ayrımına son verilmesini temenni etmişlerdir.

Siyasal Belge'de, Helsinki Sonuç Bildirisi'ne uygun olarak "Türkiye ve SSCB arasındaki sınırların dostluk, işbirliği ve barış sınırı olması" ifadeleri yer almıştır. Belgede iki ülke arasındaki ilişkilerin Lenin ve Atatürk dönemindeki prensiplere dikkat edilerek, ilişkilerin çok yönlü gelişmesini sağlamak ve bunun gerçek barışa hizmet ettiği vurgulanmıştır. Taraflar arasındaki gerginliğin azaltılması nükleer silahsızlanma da dâhil olmak üzere silahsızlanmayla gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir. Amaca ulaşmak için BM Teşkilatı'nın silahsızlanma ile ilgili özel bir toplantıya çağırılmasına taraf olduklarını dile getirmişlerdir. Kıbrıs'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı gösterilerek ve Ada'da iki toplumun güvenliği sağlanarak sorunun çözüleceğini düşünmüşlerdir. Belgede Karadeniz kıta sahanlığı hakkında denizlerde faydalı ve adil işbirliğiyle çalışma prensiplerine dikkat ederek Karadeniz'de, Mersin Morinası balığının ortak çabalarla korunması anlaşmayla sağlanmıştır. Karadeniz'deki kıta sahanlığında Türk ve Sovyet heyetleri "orta hat" ilkesini kabul etmişlerdir. Türkiye'nin Karadeniz üzerindeki hak ve çıkarları kesin çizgilerle güvenceye bağlanmıştır.⁴⁴⁹ Anlaşmaların vazgeçilmez maddesi belgede de yerini almıştır. Bu madde: iki ülke birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyacak, birbirlerine karşı güç ve tehdit unsuru oluşturmayacaktır.

Ecevit, iki ülkenin ilişkilerine katkıda bulundukları için mutluluk duyduğunu, Kosigin iki tarafında aynı dili konuştuklarını tek farkın biri Türkçe ifade ederken, diğeri Rusça ifade ettiğini demiştir. Siyasal Belge, bir anlaşma ya da antlaşma olmadığı için parlamento onayına gerek yoktu. Ecevit, bu belge için "Bu belge, iki ülke arasındaki güven ortamını artıracak bir adımdır. Söz konusu anlaşmalar Türk-

⁴⁴⁹ "SSCB ile Bir de Ekonomik Belge İmzalanıyor", Cumhuriyet, 23 Haziran 1978, s.5.

Sovyet dostluğunu güçlendirmiştir’⁴⁵⁰ demiştir. Belgede kendi topraklarını üçüncü bir devletin amaçlarına açmayacağına ilişkin maddeyle Sovyetler üslerin kapatılmasını sağlayıp, Türkiye’yi NATO’dan uzaklaştırmak ve ABD’nin saldırgan amaçlı uçuşlarını engellemek istediği anlaşılmaktadır.

Ecevit, Moskova’dan ayrılmadan düzenlediği basın toplantısında Karadeniz’deki gerilimin sonlandırıldığını ifade etmiştir. Ecevit, imzalanan Siyasal Belge’den memnun olarak Moskova’dan ayrılmıştır. Ecevit, Türkiye’nin Siyasal Belge ile önceki anlaşmalardan uzaklaşmadığını ve Sovyetlerle Türkiye’nin farklı bloklarda bulunduğunu ayrıca Batı dünyasından tamamen kopmadığını da belirtmiştir. Doğu Perinçek, Siyasal Belge’yi eleştirmiş ve ‘‘*Türkiye’nin güvenliğinin kâğıt parçasıyla değil, milli bilinçlenme ile gerçekleştirilebileceğini ifade etti. O, Türkiye’yi iki süper güce, özellikle de SSCB’ye karşı mücadeleye çağırdı.*’’⁴⁵¹ demiştir.

3. ABD İLE İLİŞKİLER

3.1. 26 Mart 1976 Türk-Amerikan Anlaşması

3.1.1. Taraflar Anlaşma Hakkında Neler Düşünüyor?

Türkiye, ABD’nin ambargo kararının ardından 25 Temmuz 1975’te 1969 tarihli OSİA’nın feshedildiğini açıklamıştır. Üslerin kullanımını teorik olarak durdurmuştur. Faaliyetleri durdurulan üsler Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı idi. ABD, üslerde alınan bu karardan sonra ambargoyu Türkiye lehine hafifletmeye çalışmış ve iki ülke savunma konusunda görüşmelere başlamıştır. Başkan Ford, üslerin geçici bile olsa faaliyetlerini devam ettirilmesini istemiştir.

Yeni savunma sisteminin ilk taslağı 28 Ekim 1975 tarihinde ABD Ankara Büyükelçiliğine iletilmiştir. Taslağa göre; Türkiye üslerin eski faaliyetlerine devam edebilmesi için ABD’nin 1,5 milyon dolar ödeme yapması, anlaşmanın beş yıl geçerli olması, ödenmediğinde üslerdeki faaliyetlerini askıya alınacağı yer almıştır. ABD dış yardımları kongrenin onayıyla verilmekteydi. Türkiye, kongrenin onayını beklerken zaman kaybetmemek için yeni yapılacak anlaşmada kongrenin onayına gerek duyulmayan bedel karşılığında üslerde anlaşacağını bildirmiştir. Washington, bu taslağı beğenmemiş, üslerin ortak savunma olduğunu, ABD ve Türkiye’nin güvenliği için de önemini belirtmişlerdir. Türkiye ve ABD’nin birbirlerine karşı

⁴⁵⁰Quasımlı, a.g.e., s.520.

⁴⁵¹Quasımlı, a.g.e., s.527.

temkinli olması Savunma Antlaşması'nın yapılmasını geciktirmiştir. Savunma Antlaşması'nın ikinci görüşmesi 6 Ocak 1976 tarihinde başlamıştır. Türkiye, ambargonun tamamen kaldırılmadığı sürece anlaşmanın mümkün olmadığını yinelemiştir. Demirel, ülke içinde Amerikan karşıtlığının varlığından ve muhalefetin tolerans tanınmasına engel oluşturduğunu bildirmiştir.

Macomber, Çağlayanil ile en düşük Amerikan yardımı hakkında görüşme ayarlamıştır. ABD basını, Türkiye'nin talebinin 400 milyon dolar olduğunu bildirmiştir. Kissinger'in eşinin rahatsızlığından dolayı ziyaret ertelenmişse de iki taraf konu hakkında uzlaşmaya varamamışlardır. Demirel, anlaşmayı imzaladığında iç siyasette bütçe görüşmelerinde güvenoyu alamayacağını biliyordu. Türkiye üslerin hukuki anlamda düzenlenmesini de istemiştir. Üslerde gerçekleştirilen faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Çünkü üslerde gerçekleştirilecek en ufak saldırgan tutumdan Türkiye'de sorumlu idi.

3.1.2. Savunma İşbirliği'nin Önemi

Savunma İşbirliği için görüşmeler 24 Mart 1976 tarihinde başlamıştır. Washington'daki gündemdeki konular: yardım miktarı, Türkiye'nin savunma ihtiyacını karşılayacak yardımlar, anlaşmanın geçerlilik süresi, anlaşmanın Amerikan kanunlarına uygunluğu, ikili savunma anlaşmasının NATO anlaşmaları kapsamında özellik kazandırılması, ortak üslerin Türkiye tarafından tek yönlü kullanılmasıdır.

Toplantıda sadece yardım konusunda anlaşılmamıştır. ABD, Türkiye'ye yardımı ya en alt düzeyde vermeyi ya da hiç vermemeyi istemesine rağmen üslerin eski statüsünün korunmasını talep etmiştir. ABD, Türkiye'ye yıllık 250 milyon dolar FMS kredisi sağlamayı düşünmüştür. 26 Mart 1976'da ABD yardım konusunu çıkarlarına uygun çözmüştür. Anlaşmanın 4 yıl geçerli olmasına karşılık Türkiye'ye 1 milyon dolarlık askerî kredi, yıllık yardım olarak 250 milyon dolar FMS kredisine Türk tarafı razı edilmiştir. Turhan Feyzioğlu, bu anlaşmayı büyük zafer olarak nitelendirmiştir.

Anlaşma, ambargo kaldırıldıktan sonra uygulamaya girecek, anlaşmayı kongre onaylayacak, Türkiye'ye 4 yılda 1 milyar dolar yardım ve en az 200 milyon dolar hibe yapılacaktır. Üsler, yasal anlamda Türkiye'ye ait olsa da ortak üsler söz konusu değildir, Üslerin komutanı Türk ve üslere Türk bayrağı asılacak, Amerikan bayrağı üsteki en kıdemli komutanın binasında yer alacaktır. Üslere gelecek yeni

malzemeler için Türkiye’den izin alınacak, istihbarat verileri ortak olarak değerlendirilecektir. Üsler, Türkiye’nin kontrolünde ve üslerdeki Amerikan askeri ve personeli ABD’nin yetkisinde olacaktır. Maddelerle TSK’nın üslerdeki etkinliği artmış artık Türk bekçisi olarak sıfatlandırılmayacaktır. ABD’nin istihbarat faaliyetlerini de ortak hareket edileceğinden bahsedilmiştir.

Yeni anlaşmanın 1969 anlaşmasından farkı Kongre’nin onayına ihtiyaç duyulmamasıdır. ABD Başkanı, aktif hâle gelmiştir. Kongre’nin Türkiye’ye karşı olumsuz tutumlarının önüne geçilmiştir. Anlaşmada yardımın verilme nedeni Türk savunmasının güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir. 200 milyon dolar hibe olup, 75 milyon doları anlaşmanın yürürlüğe girdiği ilk sene gerçekleştirilecektir. ABD, Yunanistan’a da taviz vermek zorunda kalmıştır. 4 üssün kontrolü Yunan generalinin elinde ve Amerikan bayrakları dışarıdan görülmeyecek şekilde takılacaktı. Taraflar aksini bildirmediği sürece 4 yıl daha aktif olacaktır. Ancak bir taraf anlaşmadan çekilirse, tarafların düzenli geri dönüşünü sağlamak için anlaşma 1 yıl daha geçerli olacaktır.

3.1.3. Türkiye’nin Çabaları

ABD anlaşmayı onaylamadıkça Demirel’in üzerindeki baskı artmıştır. Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Esenbel, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısına Türkiye’nin anlaşmanın en kısa zamanda onaylanmasını beklediğini iletmıştır.

Başkan Carter, eski Savunma Bakanı Clark M. Clifford’u şahsi temsilcisi yapmıştır. Clifford Savunma Anlaşması’nı Kıbrıs sorunu ile ilişkilendirerek, Türkiye bu konuda ilerleme göstermediği sürece askerî yardımın gündem konusu olmayacağını bildirmiştir. Esenbel, anlaşma seçimden önce onaylanmazsa Demirel Hükümeti’nin olumsuz etkileneceğini ifade etmiştir. Elçi seçim konularında tarafsız olmalı ve Türkiye’nin içişleri hakkında bilgi vermemeliydi. Esenbel’in bu açıklamaları ABD’nin çıkarlarına uygun iktidarın başa gelmesi için yol gösterici olmuştur.

Ocak ayında Dışişleri Bakanı Vance ile Ecevit’in görüşmesi ABD’nin kararında etkili olmuştur. Ecevit, haşhaş ekimini yeniden başlatmıştır. ABD, anlaşmayı onaylamadığında Türkiye’nin dış politikasında değişimlerin olabileceği sinyali vermiştir. Bunun üzerine ABD harekete geçmiştir.

3.1.4. ABD'nin Yaklaşımı

ABD yönetimi ve Kongresi, fikir ayrılıkları yaşamıştır. Örneğin ABD yönetimi Türkiye'ye ambargo uygulanmasına karşı iken Kongre uygulanması yönünde karar almıştır. Savunma Anlaşmasında ABD yönetimi anlaşmanın öneminden bahsederken Kongre, Kıbrıs sorunundan dolayı karşı çıkmıştır. Savunma Anlaşması'nın onaylanması Amerikan üslerinin akıbetini belirlemiştir. İki ülkenin farklı yaklaşımlarından dolayı anlaşma tozlu raflara kaldırılmıştır.

Kongrenin olumsuz tutumunun nedeni birkaç yılı kapsayan anlaşmalara sıcak bakmaması ve Kıbrıs idi. Yapılacak her yardımı ABD ekonomisine yük olarak görmesinden ve ABD'deki Yunan lobisi Türkiye'ye yapılacak yardımlara taraftar olmamasından kaynaklanmıştır.

Türkiye ile ABD anlaşmanın onaylanmama riskine karşı Yunanistan ile ilişkilerine ivme kazandırmıştır. Yunanistan 4 yıl için ABD'den 700 milyon dolar yardım talep etmiştir. 15 Nisan 1976 tarihinde ABD ile Yunanistan anlaşmayı imzalamışlardır. Türk ve Yunan Başbakanları, Kıbrıs konusunda olumlu gelişme sağladıkları mesajlarını vererek ABD Kongresinin üs anlaşmasının onaylaması amaçlanmıştır.

Başkan Ford, Savunma Anlaşmasıyla ilgili mesajını Kongreye gönderse de ABD yönetimi bu mesajı önemsememiştir. Savunma Anlaşması, bir sonraki yasama dönemine bırakılmıştır. Macomber, Kongre anlaşmayı önümüzdeki yasama döneminde acil olarak gündemine alıp onaylamazsa, Türkiye seçimlere gidecek ve Demirel'e karşı muhalefetin artacağını söylemiştir.

Başkan Ford, 18 Ocak 1977 tarihinde anlaşmayı tekrar Kongreye göndermişse de neden hazırdır: Kıbrıs... Onaylanmayan anlaşma, Türk Hükümetini tedirgin etmiştir. Carter, ABD'nin anlaşmayı desteklediğini ancak yavaş hareket edileceğini söylemiştir. Paul F. Gardner, *'bu anlaşmanın aslında ABD Kongresi gündemine hiç gelmediğini'* söylemiştir. İhsan Sabri Çağlayangil, cevap olarak *'Kimse ABD'yi anlaşma imzalamak için zorlamadı, şimdi neden bu anlaşma Kongrenin gündemine gelmiyor? Neden ABD Kıbrıs sorununa odaklanıyor?'*⁴⁵² demiştir.

---

⁴⁵²Özata, a.g.e., s.386.

ABD, 1976 tarihli Savunma Anlaşmasını Türk dış politikasında baskı aracı olarak kullanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı, *‘Kongrede bulunan Yunan lobisi liderleriyle görüşürken, ‘Ecevit’in Kıbrıs konusunda görüşlerini almadan savunma anlaşması üzerinde karar vermeyeceğiz’*,⁴⁵³ demiştir. Hazırlanan raporlara göre anlaşmanın Kongre’den geçmemesi için bir neden yoktur. Ecevit, 1978 Mart ayında Kongre üyelerinin anlaşmayı onaylamaya hazır olduklarını ancak yönetimin Kıbrıs konusunda Türkiye’ye baskı yapmayı tercih ettikleri için gündeme getirmediklerini belirtmiştir.

1976 Savunma Anlaşması, Türkiye’nin ABD’den beklediği önemli bir haber idi. Tuncer’e göre *‘Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın yürürlüğe girmesi, Türkiye’ye uygulanan ambargonun kaldırılmasına ve ABD Kongresi’nin onayına bağlanmıştı.*’⁴⁵⁴ Anlaşmanın onaylanması iktidarın akıbetini belirleyecek bir özelliğe sahiptir. ABD yönetimi, Türk iktidarının yumuşak karnını fark etmiş ve Kıbrıs hakkında baskı uygulamıştır.

4. AMBARGO’NUN KALDIRILMASI

4.1. Türkiye’nin Çabaları

1976 yılında ABD, Akdeniz nüfuzunda depremler yaşamıştır. Portekiz’de askerî yönetim, Azor Adası’ndaki Amerikan üslerini kısıtlamış, İspanya’da Franco engeline takılan üsler ve balistik füze taşıyan denizaltılarını sınırlaması birer örnektir.

ABD’nin Akdeniz’de nüfuz ve güç depremi yaşamasının nedeni Akdeniz’de toplam 199 üssü bulunmaktadır. Bu üslerin 61’i Türkiye’de yer almıştır. Dolayısıyla ABD, bir an önce Türkiye ile ilişkilerini düzeltmezse Akdeniz’de güç boşluğu yaşanacak ve bu boşluğu SSCB doldurmaya hazırdır. ABD, Türkiye’nin Kıbrıs politikasında değişim olmadıkça ambargonun devam edeceğini söylemiştir. ABD Ankara Büyükelçisi Macomber, askerî müttefik olan Türkiye’nin kaybı ABD için önemini dile getirmiştir. Church, ambargonun Kıbrıs sorununu çözmediğini ve *‘Başarısız bir politikanın devamında fayda görmüyorum’* demiştir. Mc. Govern, ambargonun artık eski tesirinin kalmadığını söylemiştir.⁴⁵⁵ Bu durum komisyon üyelerinde ambargonun kaldırılmasına yönelik eğilimin arttığını göstermiştir.

⁴⁵³Özata, a.g.e., s.387.

⁴⁵⁴Tuncer, a.g.e., s.60.

⁴⁵⁵‘ABD Senato Komisyonu Başkanı da Ambargonun Kaldırılmasını Benimsedi’, Cumhuriyet, 9 Haziran 1978, s.9.

ABD'ye Ocak 1978 yılında ambargo kaldırılmadığı takdirde NATO'dan önemli müttefik kaybının yaşayacağını sinyali verilmiştir. ABD, Türkiye'nin bu düşüncesi karşısında ambargo kararını yeniden değerlendireceğini bildirmiştir. Ecevit, ambargonun kaynağı olarak ABD yönetimini görmüştür.

4.2. ABD'nin Ambargo'yu Kaldırma Kararı

Türkiye'ye uygulanan ambargo sürecinde ABD'ye karşı silahlanmaya devam eden Varşova Paktı dikkat çekmiştir. ABD, ambargo kararını gündemine taşımıştır. Ambargonun kaldırılmasıyla hem bölgede gücünü koruyacak hem de Türkiye'deki ABD karşıtlığını söndürebilecektir. Türkiye'de yaklaşan seçimde AP'yi güçlendirerek, kendisine yakın iktidarı da kaybetmemiş olacaktır. Başkan Carter, Türkiye ile Savunma Anlaşmasını imzalamadan önce ambargoyu hafifletmeyi düşünmüştür.

Türkiye'de 5 Ocak 1978 tarihinde Ecevit yeniden iktidarda idi. Ecevit, Washington'daki National Press Clup (Ulusal Basın Kulübü)ün davetine katılmıştır. Davette Türkiye ittifakın silahlı nöbetçisi görünmeyi değil, demokrasinin bekçisi olarak sayılmasını istediğini belirtmiştir. Davette Sovyet tehdidiyle ilgili soruya Ecevit, *“Başkan Carter'in görüşü daha gerçekçi ise ve ABD Sovyet tehdidinden bu denli çekiniyorsa o halde bir an önce ambargoyu kaldırsınlar”*⁴⁵⁶ demiştir.

ABD için ambargonun kaldırılmasının tek şartı Kıbrıs idi.⁴⁵⁷ Carter, ambargo kararını görüşülmesini için Kongre'ye götürmüştür. Senato, 25 Temmuz 1978 tarihinde ambargonun kaldırılmasını kabul etmiştir. Ertesi gün Carter'ın onayından sonra Türkiye'deki ambargo tamamen kaldırılmıştır.

4.3. ABD Ambargo'yu Neden Kaldırdı?

ABD, ambargo konusunda NATO'nun güneydoğu kanadının güç kaybetmemesi için hızlı hareket etmiştir. *“Ne ABD'ye ne de NATO'ya fazla bağlanmamalıyız”* diyen Ecevit, *“Batı'nın Türkiye'nin güvenliği için yeterli bir garanti olmadığını”*⁴⁵⁸ belirtmiştir. Soysal, *“silah ambargosu kaldırılmazsa Türkiye*

⁴⁵⁶“Başbakan: Türkiye Artık NATO'nun Silahlı Nöbetçisi Sayılmayı İstemiyor”, Cumhuriyet, 3 Haziran 1978, s.5.

⁴⁵⁷“Luns: Ambargo Kalkarsa Kıbrıs'a Çözüm Buluruz”, Hürriyet, 21 Haziran 1975, Nu:9763, s.1, “... NATO Genel Sekreteri Luns bir açıklama yaparak, “Türkiye'ye uygulanan silâh ambargosunun kaldırılmasının gerekli olduğu üzerinde görüş birliğine vardık. Kıbrıs sorununun ancak bu şekilde çözümlenebileceğine inanıyoruz” demiştir.”

⁴⁵⁸Özata, a.g.e., s. 410.

politikasını değiştirmek zorunda kalacak ve böylece ABD'ye bağımlı olmaktan kurtulacaktır.''⁴⁵⁹ demiştir.

ABD, Türkiye'nin hem müttefikliğini kaybetmemek hem de istihbarat faaliyetlerinin olumsuz etkilenmemesi için ambargoyu kaldırmalıydı. Türkiye'nin SSCB ilişkileri gelişirse ABD tehditle karşı karşıya kalacaktı.

5. EKONOMİK KRİZ VE İMF

5.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve Neoliberalizm

*'Alman Başbakanı, Türkiye için şapkasını çıkardı ve herkese içine ne kadar para atabileceğini sordu. Somunda şapka boş kaldı.'*⁴⁶⁰ Van Agt'ın sözleri, Türkiye'nin dış politikada yalnız kaldığını gözler önüne sermiştir.

Türk ekonomisinin en parlak olduğu yıllar ABD desteğinin en fazla hissedildiği dönemdir. Türkiye millî dış politika izledikçe, ABD'nin desteği azalmış, yardımlarla şişirilen Türk ekonomisi sönmüştür. Türkiye'nin dış politikada siyasi alanda yalnız kalması ekonomiye de yansımıştır. Dönemin en belirgin sorunu petrol krizi ve şiddet olaylarıdır.

1976-1980 yıllarında Türkiye dış politikada bağımsız, millî menfaatler doğrultusunda hareket etme kararını almıştır. Bu politika yardımların kesilmesine, iç siyasette ekonomik anlamda fakirleşmeye ve istikrarsızlaşmaya neden olmuştur. İç politikasında işsizlik, enflasyon, hükümetlerin istikrarsız olması, gençlerin şiddete yönelmesiyle toplum tabanında gerilmeler yaşanmıştır. Yurtdışındaki işçilerden gelen dövizler dahi ekonomiyi hareketlendirmemiştir.

Ecevit, ABD'nin ambargo kararının ekonomik krizin nedeni olduğunu ifade etmiştir. Alman gazetesi, Ecevit'in 21 Haziran'da Sovyetlere yapacağı ziyarette *'Kendisini cazip öneriler beklediğini'* ve *'Sovyetler Birliği Hükümeti'nin Türkiye'ye 1978 yılı için 1 milyar 600 milyon mark tutarında ekonomik yardım önermiş olduğunu bu yardımın kapsamında askeri malzemenin de bulunduğunu'*,⁴⁶¹ yazmıştır. Ekonomik kriz, Türkiye'nin dış borçlanmasını da arttırmıştır. Kasım 1977 yılında Türkiye ekonomik krizden dolayı ABD'ye F-4'lerin borcunu ödeyemeyeceğini bildirmiştir. ABD Ankara Büyükelçisi Spiers, Washington'a

⁴⁵⁹Özata, a.g.e., s.411.

⁴⁶⁰Özata, a.g.e., s.414.

⁴⁶¹“Alman Gazetesine Göre ‘Sovyetler, Türkiye'ye 1 Milyar 600 Milyon Marklık Yardım Önerdi.’”, Cumhuriyet, 3 Haziran 1978, s.1.

gönderdiği telgrafta Ecevit'in tek çıkış yolu IMF ile aynı masaya oturmak olduğunu bildirmiştir.

Spain, ABD'nin Türkiye'nin ekonomi politikasından dolayı yardımı kestiğini söylemiştir. 1978 Kasım ayında OECD, Türkiye borçlarını ancak yeniden yapılandırıldığında kurtulabileceğini belirten bir rapor hazırlamıştır.

Türkiye, IMF'den kredi alabilmek için ABD ilişkilerine dikkat etmiştir. IMF Türkiye Başkanı Woodward, kısa vadeli krediler ve borçların yapılandırılması Türkiye'ye kısa zamanlı nefes aldıracağını söylemiştir.

Türkiye, kendi güvenliğini ancak millî ekonomiyle gerçekleştirebilirdi. Ecevit, millî ekonomiye yeniden ulaşabilmek için tasarruf tedbirleri almıştır. Ecevit, Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatabilmek için yüksek faizle borçlanmaya sınırlama, ithal olan otomobil parçalarında azaltma, Türklerin yurtdışına çıkışı iki yılda bir kez olacak şekilde sınırlandırmaya gidilmiş, TL devalüe edilmiş, kamu harcamalarında kısıtlama gerçekleştirilmiştir. Ecevit, alınan tedbirlerin can simidi olmadığını fark edince, IMF'ye niyet mektubu yazmıştır. Müezzinoğlu, ABD desteğini istediğini dile getirmiştir. ABD Hazine Bakanı Blumental, ABD kredisi Kongre onayı olmadan gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Müezzinoğlu, ABD temsilcisinden Türk kamuoyunda nabzı düşürmek için ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamadığı yönünde açıklama yapmasını rica etse de gerçekleştirilmemiştir.

Türkiye, IMF ile anlaşma yapmasının nedeni mevcut borçlarını erteleme düşüncesi idi. Türkiye hayal kırıklığına uğramış, ekonomik intihar ile baş başa bırakılmıştır. IMF sadece 90 milyon dolar kredi vermiştir. Türkiye'nin ekonomideki gelişimini yetersiz bulmuş, enflasyon ve ihracat IMF'nin beklentilerini karşılamadığını belirtmiştir. Türkiye'den ücret artışını durdurmasını, yeni bir devalüasyon yapılmasını, petrol ve KIT ürünlerine zam, Merkez Bankası kredilerinin azaltılmasını istemiştir. IMF'ye borçlarını zamanında ödeyemediği için Türkiye hakkında güvenilir olmadığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durumda Batılı ülkeler, hem yardım hem de yatırım konusunda tedirgin olmuşlardır.

Ecevit '*...Biz aslında kendi faturamızı kimseye ödetmek de istemiyoruz. Ama o borçları ödeyebilme gücüne bir an önce erişmemiz için dostlarımızın ve bazı*

uluslararası kuruluşların katkılarını bekliyoruz.''⁴⁶² demiştir. Ekonomik kriz şiddetlenince, seçimlerde Ecevit Hükümeti kaybetmiştir. ABD dolaylı olarak Ecevit'in millî politikasının bedelini ekonomik yaptırımlarla ve bunun sonucunda ülkede istikrarsızlık, huzursuzluk yaratarak iktidara olan desteğini azaltmıştır.

6. KIBRIS SORUNU

Carter, ambargonun Kıbrıs sorununun devam etmesine sebep olduğunu, sorununun sadece siyasal olmadığını aynı zamanda askerî ve savunmayla ilgili kararlar gerektirdiğini belirtmiştir. Başkan Carter, *'Amerikan Kongresinin bu yıl karşı karşıya bulunduğu en önemli savunma ve dış politika sorundur'*⁴⁶³ demiştir.

1970-1980 yıllarında ne süper güçler ne de Türkiye, Kıbrıs sorununda ciddi atılım yapmıştır. Türkiye'de MC Hükümeti, Kıbrıs konusunda pasif kalmıştır. Hükümetin üyeleri arasındaki görüş farklılığından dolayı haklı davasında da yerinde saymasına neden olmuştur. Türkiye'nin hareketsiz kalması Yunanistan'ın yanında olan devletlerin sayısını arttırmıştır.⁴⁶⁴ 1978 yılında Ecevit Hükümeti göreve geldiğinde ABD, sorunun Yunanistan'ın lehine çözülmesi taraftarı olunca Kıbrıs kördüğümüne dönmüştür. Türkiye, Strausz Hupe'un söylediği gibi *'Kıbrıs sorunu ile yaşamak'* öğrenmeye başlamıştır.⁴⁶⁵

ABD'nin eski Savunma Bakanı Clark M. Clifford, 20 Şubat 1977 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Türk gazeteleri bu ziyareti *'zamansız ve gereksiz'* olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁶ Görüşmelerden sonra Demirel, Türkiye'nin Kıbrıs'ta taviz vermeyeceğini ama seçimden sonra yeniden iktidar olursa, Kıbrıs sorununu çözeceğini söylemiştir. İktidara gelen Ecevit'in gündeminde Kıbrıs vardır. Kıbrıs politikaları ve Ecevit ayrılmaz bir bütün olmuştur. Ecevit'e göre ABD, Yunanistan'ı desteklediği sürece bu sorun çözümsüz kalacaktır.

ABD'nin stratejik çıkarlarına hizmet etmesi için Ada'daki mevcut düzenin korunması gerekirdi. Bu yüzden ABD, Türkiye'ye Ada'da aktif olmasını sağlayacak desteği vermemiştir. Kıbrıs konusunun ilerleme sağlamayacağını bilmesine rağmen BM'nin önemi vurgulanmıştır. Yunanistan, ABD desteğini hissettiğinde Türkiye'yi

⁴⁶²Özata, a.g.e., s.428.

⁴⁶³Carter: Ambargo Kıbrıs Çıkmasının Sürmesine Yolaçıyor'', Cumhuriyet, 2 Haziran 1978, s.1.

⁴⁶⁴Kissinger ''Başımızın Çaresine Bakın,, Dedi'', Hürriyet, 7 Mayıs 1975, Nu:9718, s.5. ''... Makarios Kissinger'e Türkiye'nin Kıbrıs konusunda akıldışı ve uzlaşmaz tutumda olduğunu söyledi. Kissinger de Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasına dair kararın Temsilciler Meclisinden çıkamayacağına dair sinyal verince ''Başımızın çaresine bakın'' olarak yorumlandı.''

⁴⁶⁵Bostanoğlu, a.g.e., s.505.

⁴⁶⁶Özata, a.g.e., s.434.

ödün vermeye zorlamıştır. Türkiye konuyu özelleştirerek, Türkiye-Yunanistan meselesi olduğunu bu yüzden ABD'nin tarafsız olması gerektiğini belirtmiştir. ABD'nin izlediği politika, Kıbrıs sorununu çözümsüz bırakmıştır. Günümüzde de Kıbrıs'taki politikalar, Akdeniz'deki tansiyonu yükseltmektedir.

7. İRAN DEVRİMİ

7.1. İran'da İki Süper Güç ve Türkiye

1979 yılında İran'da yönetim değişmiştir. Şah rejimi devrilip, yeni yönetim başa gelince ABD ile ilişkilerini kesmiştir. ABD'ye göre bu olayların sebebi SSCB idi. Ancak Humeyni, SSCB'nin beklemediği bir sürpriz olmuştu. Quasımlı'ya göre *‘İran devrimi hem CIA, hem de KGB'nin bu ülkede yenilgisi anlamına geliyordu.*’⁴⁶⁷

Amerikalı 53 diplomat bir yıl boyunca rehin tutulmuştur. Tahran'da bulunan ABD büyükelçilik binasına Amerikan vatandaşları sığınmış, ülkelerine dönmelerine izin verilmeyince ‘‘Rehine Krizi’’ ortaya çıkmıştır. Quasımlı'ya göre Rehine Krizi *‘ABD'nin Fas Körfezi'ndeki güçsüzlüğünün*’⁴⁶⁸ simgesidir.

İran, Ortadoğu'nun güçlü devletlerinin arasındadır. İran'da meydana gelebilecek olaylar deprem etkisi yaratabilirdi. Carter, *‘İran'ı Dünyanın huzursuz bölgelerinden birinde, huzur adası olarak*’⁴⁶⁹ nitelendirmiştir. İran, CENTO blokunun önemli yapı taşlarından. SSCB'ye karşı casusluk faaliyetleri bölgede İran üzerinden gerçekleştirilmiştir.

ABD, huzuru İran'da bulamadığı an çıkış yolları aramıştır. Başkan Carter, İran'la kriz yaşanmasından dolayı dost ülkelere çağrıda bulunarak, İran'a yaptırım uygulamalarını talep etmiştir. Yaptırımlar; diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ticareti durdurmak, İran vatandaşlarını vizeden yoksun bırakmaktır. Türkiye, bu çağrıda rehinelerin ülkelerine geri dönebilmeleri konusunda ABD'ye destek verirken, diğer yaptırımlarda destek olmamıştır. Türkiye, petrol kaynağının bir kısmını İran'dan karşılamıştır. Yaptırım uyguladığında kendi çıkarı da zedeleneyecektir. ABD'nin talep ettiği bu katı yaptırımları Türkiye, İran'a uyguladığında İran'ı SSCB'ye yaklaştıracak yeniden sınırlarında dolaşan SSCB tehdidi söz konusu olacaktır.

⁴⁶⁷Quasımlı, a.g.e., s.549.

⁴⁶⁸Quasımlı, a.g.e., s.549.

⁴⁶⁹Quasımlı, a.g.e., s.548.

ABD yönetimi 17 Nisan'da İran'a karşı yaptırımları uygulamaya karar vermiştir. Türkiye aynı tavrı sergilememiştir. *Hatta ABD'nin rehineleri kurtarmak için yapacağı bir operasyon için Incirlik üssünü kullanmasına 'alan dışılık' nedeniyle izin vermedi.*⁴⁷⁰ Türkiye, izin vermesi durumunda taraf olacaktır. Türkiye, rehineler konusunda iki devlet arasında arabuluculuk görevini teklif etse de ABD yaptırımlara katılmasını istemiştir. Türkiye'nin izlediği politika ABD'de Türkiye'nin güvenilirliğini tartışmaya açmıştır. Sovyet diplomatik raporlarında ABD'nin Yakın ve Ortadoğu jandarma rolüne Türkiye'nin yardımcı olması gerektiği yazılmıştır.

İran Devrimi, CENTO'nun işlevinin bittiğini göstermiştir. CENTO, 1979 yılında faaliyetlerini bitirmiştir. Rehineler Krizi, Ankara'nın kendi çıkarları söz konusu olduğunda ABD'yi yalnız bıraktığını göstermiştir.

8. SSCB İLE İLİŞKİLER

8.1. Awacs'lar Sorunu

Aralık 1978 yılında ABD, Türkiye'nin savunmasını geliştirmesi için Ankara'ya heyet göndermiştir. Brüksel'deki NATO toplantısında Türkiye erken uyarı sistemini taşıyan AWACS uçakların ülkede konuşlandırılmasına izin vermiştir. Sovyet Büyükelçisi Rodionov, 9 Ocak 1979 tarihinde Şükrü Elekdağ ile görüşmüştür. Gündem AWACS'ların konuşlandırılmasıydı. Rodionov, bu uçaklar konuşlandırıldığında Türkiye'de dış askerî güçlerin aktif hâle geleceğini ifade etmiştir.

Elekdağ, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerini geliştirmeyi istediğini ve bu işbirliğini millî siyasetin parçası olduğunu belirtmiştir. Moskova'da imzalanan Siyasal Belge'nin bu amaca hizmet ettiğini aynı zamanda *'SSCB'nin Türkiye'ye yönelik bir tehdit ve tehlike unsuru oluşturmadığı konusunda herhangi bir kuşkumuz bulunmamaktadır... AWACS'lara gelince, Türkiye, bu uçakların tamamen bizim kontrolümüzde olması kaydıyla izin vermiştir. Sovyetler Birliği, kesin olarak şunu bilmelidir ki, bu olay, yabancı güçlerin ülkemizdeki varlığına işaret etmemektedir ve SSCB'ye karşı değildir. AWACS'ların tüm teknik araçların, yer değiştirmeleri, uçakların iniş ve kalkışları tamamen Türk hükümetinin izni ile gerçekleşecektir ve*

---

⁴⁷⁰Oran, a.g.e., s.715.

bizim kontrolümüz altında olacaktır.’’⁴⁷¹ demiştir. İki süper gücün attığı adımlar hâlâ birbirinin tehdidi olmuştur.

Büyükelçi, basında çıkan haberleri Elekdağ’a hatırlatınca, 15 Ocak tarihinde de Sovyet Büyükelçisini makamına davet etmiş ve *‘‘Bana resmî olarak aktarmam söylendi; İran’da bulunan askerî araçların Türkiye’ye yerleştirilmesi konusunda ilgili olarak basında yer tutan haberler tamamen uydurmadır, hiçbir dayanağı da yoktur. Böyle bir şey söz konusu bile olamaz.*’’⁴⁷² demiştir.

Türkiye, güvenliği için aldığı önlemlerle Sovyetlerin tedirginliğini dikkate almış ve AWACS’ların herhangi tehdit oluşturmayacağını, Türkiye’nin idaresinde olacağını söylemiştir.

---

⁴⁷¹Quasımlı, **a.g.e.**, s.536.

⁴⁷²Quasımlı, **a.g.e.**, s.537.

SONUÇ

Boğazların koruyucusu olan Türkiye'nin iç meseleleri, hem Batı'nın hem de Sovyet Rusya'nın ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Sovyet Rusya ‘‘tehdit’’ olarak algılanmıştır. Sovyetlerin Boğazlardan ve Doğu Anadolu'dan toprak taleplerinin olması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ndeki değişimlerden memnun kalmaması bu algıyı doğrulamıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar denge politikasını takip etmiştir. Hem uzun yıllardır savaşılan milleti yeniden savaşılmaya ikna etmek zor hem de askerî, ekonomik anlamda da yetersizlik söz konusu idi. İngiltere, ABD ve Rusya'nın konferanslarda savaşa katılması konusundaki ısrarına rağmen Türkiye'nin denge politikası başarıya ulaşmıştır. Türkiye'nin uzun süre savaşa katılmaması dış politikada yalnız kalmasına yol açmıştır. Sovyet Rusya, Türkiye'nin dış politikada yalnız kaldığını düşündüğünde Missouri Zırhlısı gelmiştir. ABD, bu zırhlıyla okyanus ötesinde olsa da Türkiye'nin yanında olduğunu ve Sovyetleri çevrelediğini göstermiştir. Missouri Zırhlısına ‘‘dostluk eseri’’ nitelemesi yapılmıştır. O gün Amerikalılara özel ilgi ve alaka gösterilmiştir. Mahyalara dahi ‘‘Welcome Missouri’’ yazılmıştır. ABD, Sovyetlere karşı müttefiki olan devletleri özellikle NATO'nun güney kanadını oluşturan Türkiye ve Yunanistan'ı ekonomik ve askerî yardımlarla güçlendirmiştir.

Zorlu, Türkiye'yi NATO'nun omurgası hâline getirmeyi hedeflemiştir. Türkiye, NATO'ya üye olabilmek için sınırları dışına, Kore'ye ‘‘en ziyade müsaadeye mazhar devlet’’ olan ABD için askerini göndermiştir. Asker gönderme kararının meclise getirilmemesinin nedeni olayın TBMM'yi aşan kutsallığına işaret etmişlerdir. Kore Savaşı, iki kutuplu dünya sisteminde iki süper gücün, birbirini tehdit etmesidir.

Zorlu, Londra Konferansı'ndaki Kıbrıs diplomatik başarısını bir gecede heba olacağını düşünmüştür. İdam edilen arkadaşlarından kaçınıcı olduğunu sorduğunda aldığı cevap karşısında ‘‘hayrül umuri evsatuha’’ yani her şeyin hayırlısı ortalama olandır. Bu başarısı da ortalama bir başarı olarak kalmıştır.

30 Mayıs 1953 Sovyet Notası ile Stalin döneminin günahları çıkarılmıştır. Türkiye'ye tehdit oluşturmadıklarını, ilişkilerinin Atatürk ve Lenin dönemine dönmesini istediklerini dile getirmişlerdir. Kıbrıs sorunu bu dönemde uluslararası

platforma getirilerek, Türkiye'ye karşı ittifak oluşturulmak istenmiştir. Türkiye'nin tarihî, siyasi, askerî ve sosyolojik anlamda bağları olan Kıbrıs ile bağları koparılacak istenmiştir. Amerikan yardımları, Türkiye'nin bağımlı bir ülke olmasına neden olduğu gibi Türk askerinin zihniyeti yardımlarla değiştirilmek istenmiştir.

Menderes, Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemişken ABD kendi sisteminin bir an önce Türkiye'ye empoze etmeye çalışmıştır. 27 Mayıs 1960 askerî harekâtı hakkında Zorlu, gözaltında "Beyefendi, Amerika askeri müdahaleye ne der? sorusuna verdiği cevap "Amerika askeri rejimleri tercih eder. Amerikalılar askerlerle daha kolay anlaşılır" demiştir.

ABD ve Sovyetler birbirlerini tehdit etmek için hem Küba'ya hem de Türkiye'ye füzeleri konuşlandırmışlardır. Küba ve Türkiye, iki süper gücün piyonu hâline gelmiştir. Füzelerin yeniden sökülmesi için ABD ve SSCB anlaşmıştır. Türkiye, müttefikinin de "tehdit" olabileceğini görmüştür.

Kıbrıs'ı dış politikasının ana omurgası hâline getirecek bir mektup Türkiye'ye gelmiştir. Johnson Mektubu... Bir tehdit ya da uyarı mesajı olsa da Türkiye, Kıbrıs uykusundan uyanmıştır. Kıbrıs'taki olaylar gölge boksuna benzer. Türkiye'nin muhatap olması gereken devletler İngiltere, Yunanistan olması gerekirken arka planda Sovyetler ve ABD yerini almıştır. Süper tehditlerin arasında kalan Türkiye olmamak için Kıbrıs harekâtı ertelenmiştir. Mektup, Türkiye'nin Kıbrıs sorununu özümsemesini sağlamıştır. Türkiye, Kıbrıs'ı millî bir dava olarak benimsemeden önce Doğu Akdeniz'de var olan bir ada olarak düşünüp, konuya yaklaşımını sürdürmüştür.

1974 Kıbrıs Harekâtında "Ayşe tatile çıksın" parolası Türkiye'nin artık çözümü arzuladığını ve hızını gösterir. Türkiye'nin Ada'ya yaptığı haklı müdahaleye hem ABD hem Sovyetler tepki göstermiştir. Bu durum karşısında Türkiye, iki bloğa mesafeli durarak, "yalnızlık politikası" izlemiştir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ikili anlaşmalara mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışmıştır. Yabancı devletlere karşı imtiyazların ilk tohumlarının atıldığı tarih 23 Şubat 1945'tir. Amerika ile "Ödünç Verme ve Kiralama" anlaşması yapılmıştır. İmzalanan ikili anlaşmalar, sadece ABD'nin çıkarlarını korumaya odaklı, Türkiye'nin istekleri göz önüne alınmadan aksine tehlikenin ortasında bırakacak anlaşmalar bütünüdür. ABD'nin militarist politikaları

Türkiye'yi bu anlaşmalarla sarmaya başlamıştır. Türkiye, dış politikasında millî siyaset izlediğinde yaptırımlar adı verilen, aslında tehditler zinciriyle karşılaşmıştır. Türkiye, dış politikasını uzun zaman ABD çizgisinde ilerletmiştir. Türkiye'deki ABD üslerindeki hâkimiyet 1960'ların sonlarına kadar ABD'ye aittir. Ecevit'e BBC yayındaki röportajda üsler hakkında "süresiz olarak kapatma ihtimaliniz var mı?" sorusuna cevap olarak üs olmadığını tesis olduğunu belirtmiştir. Türk askeri, üslerden yapılacak uçuşlar, tamir ya da planlar hakkında bilgi sahibi olamamıştır. Türkiye kendi toprakları içinde yabancılaştırılmıştır. Nitekim ABD, Türkiye'yi kendi çıkarlarını korumakla görevli bir jandarma olarak görmüştür. Sovyetler de Türkiye'deki bu üsleri kendileri için bir tehdit olarak görmüş ve kapatılmasını istemiştir. Kendilerine yöneltilen herhangi bir tehdit karşısında Türkiye'yi sorumlu tutacaklarını ifade etmişlerdir.

Aydemir'in dediği gibi ikili anlaşmalar ile Türkiye neticeleri belli olmayan baş eğici kontrol altına alınmıştır. Türkiye ve ABD arasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde ülke topraklarında Amerikan üsleri kurulduğu gibi Barış Gönüllüleri de Türkiye'ye gelmiştir. Eğitim alanı da ABD'nin emperyalist politikalarına perde olmuştur. Amerikan okulları bir bakıma kompleks niteliği taşır. Yani bu yapının içerisinde kilise, hastane, kreş, anaokulu ve eğitimin diğer basamaklarının binaları da yer almaktaydı. Bu kişilerin adı Barış Gönüllüleri olsa da gönüllerde barış sağlamaktan ziyade Türkiye'nin iç politikasında huzursuzluğa yol açmışlardır. Toplum tabakasında ayrılık tohumlarını ekmekte ve kültürel yozlaşmanın kurumsallaşmış hâliydi.

Türkiye, 12 Mart 1971'e bir muhtıra ile başlamıştır. Türkiye, haşhaş ekimine yeniden başlayınca, muhtıra gönderilmiştir. Muhtıra, millî politika benimsemenin karşılığıdır.

Haşhaş yasağının ardından Türk dış politikası silah ambargosu ile karşılaşmıştır. TSK, ambargo karşısında silah kaynağını çeşitlendirmiş olsa da bu kararların geçici bir çözüm olduğunun farkındadır. Bu durum, millî savunmaya yönelmenin yolunu açacaktır.

Detant Dönemi, aslında iki süper gücün birbirlerinin statükosunu kabul ettiği bir dönemi anlatmaktadır. Ecevit, Detant'ın Türkiye için olumlu bir gelişme olduğunu ancak ortak güvenlik tedbirlerine gereğinden fazla bağlı olduğunda

detantın sakıncalı, tehlikeli bir hâl alacağını ifade etmiştir. Ambargonun kaldırılması için ABD yönetimi arasında fikir ayrılıkları görülmüştür. Türkiye'nin jeopolitik konumuna ihtiyacı olan ABD, ambargoyu kaldırmıştır. 1970'lerden sonra aktif politika takip edilememesi üzerine Kıbrıs ‘'kördüğüm'' olarak kalmıştır. Günümüzde de hâlâ devletlerarası nabzı yükselten bir konudur. İran'da devrim gerçekleşmiştir. Bu devrim, iki süper gücün etkisizliğini ortaya koyarken, Türkiye'nin Ortadoğu'da etkin olmasını sağlamıştır.

Koyunlar ömrünü kurttan korkarak geçirir hâlbuki sonunda onu yiyen çobandır. Bu cümle, Türkiye'nin Sovyet çekincesi ile ABD'ye bağımlı olmasını anlatmaktadır. 1960-1980 yıllarında Türkiye, hem ABD hem de Sovyet Rusya ilişkilerini dengede tutmaya çalışmıştır. Bu dönemde önemli kırılma noktaları olan Johnson Mektubu, Kıbrıs sorunu, haşhaş, silah ambargosuna karşın Türkiye, dünya siyasetinde denge unsuru olmuştur. Her iki blok, Türkiye'nin müttefikliğine ihtiyaç duymuştur. Türkiye bu kırılma noktalarında çok yönlü dış politika ve yurttan sulh cihanda sulh anlayışı ile hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

A. Birincil Kaynaklar

TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 2, Toplantı: 7, C. 7, 17.11.1967.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Birleşim 9, Toplantı: 3, C:3, 19.03.1964.

TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 5, Toplantı: 13, C: 13, 19.08.1974.

TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 4, Toplantı:13, C:13, 23.07.1974.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 4, Birleşim 104, Toplantı:1, C:6, 02.07.1974.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Birleşim 54, Toplantı:1, C:2, 19.03.1974.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Birleşim 82, Toplantı:2, C:12, 29.05.1975.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:4, Birleşim 26, Toplantı:1, C:1, 08.01.1974.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, Birleşim 104, Toplantı 1, C: 6, 02.07.1974.

B. Süreli Yayınlar

Akis

Akşam

BBC Röportajları

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

C. Araştırma İnceleme Eserleri

Tezler

AKTAŞ, Altan, *1964 VE 1967 Kıbrıs Krizleri Sırasında ABD'nin Kıbrıs Politikaları*, Ankara Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2009.

ALTUNBAŞ, Zuhale, *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Vatan Gazetesinde Kıbrıs Sorunu (1954-1974)*, Y.Y.Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010.

AKYASAN, Elif, *Türk Basınına Göre Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1970- 1980)*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

- CELEP, Barış, *Türkiye 'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye 'deki Faaliyetleri*, İstanbul Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2018.
- BOZKURT, Bünyamin, *Türkiye- Amerika (ABD) İlişkileri (1960-1971)*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- ÇAKIR, M. Faruk, *Amerikan Bakış Açısından Türkiye 'de 1957-60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk-Amerikan İlişkileri*, Kırıkkale Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayınlanmış Y. Lisans Tezi, YOK.
- DEMİRİZ, Merve, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, Atılım Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- ERDUR, Oğuz, *Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Eşel, Gökhan, *Amerikan Barış Gönüllülerinin Türkiye 'deki Faaliyetleri*, Erciyes Üni. Sos Bil Enst, Yayınlanmış Doktora tezi, Kayseri 2014.
- Güven, Ç., *Bölgesel Çatışmalar İçinde Kıbrıs ve Johnson Mektubu 'nın Türk Dış Politikasındaki Yeri*, Beykent Üni. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- İZGİ, A.R., *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye 'ye Uygulanan Silah Ambargosu Ve Sonuçları*, Pamukkale Ü. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Denizli, 2007.
- KARACA, Yaşar, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Cumhuriyet Gazetesinde Kıbrıs (1974-1980)*, Y.Y.Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010.
- KARACA, Ferhan, *Türk-Amerikan Askeri İlişkileri (1945 Sonrası)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2002.
- MORDOĞAN, Cavidan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Atılım Üni. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- ÖKMEN, Cem, *Türkiye-ABD İlişkilerinde Gerginlik Dönemleri (1949-2003)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2007.

ÖZATA, Murat, *İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)*, İstanbul Üni Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

ÖZTÜRK, Elif, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Milliyet Gazetesinde Kıbrıs (1974- 1980)*, Y.Y.Üni. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012.

Kitaplar

AÇIKSES, Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945- 1980**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2010.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, (11. Basım), İstanbul, Aralık 2012.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (18. Basım), İstanbul 2014.

ALAN, Gülbadi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2015.

ALTAN, Mehmet, **Süperler ve Türkiye**, AFA Yayıncılık, İstanbul 1986.

ARMAOĞLU, Fahir, **Türk Dış Politikası**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, (24. Baskı), İstanbul 2018.

ARMAOĞLU, Fahir, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, **Türk Siyasî Tarihi**, Kronik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2017.

ATATÜRK, Kemal, **NUTUK (1919-1927)**, (Hazırlayan: Zeynep Kormaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Avcı, Cemal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1950-1964**, III, Remzi Kitabevi, (11.Basım), İstanbul 2017.

AYDIN, Suavi- TAŞKIN, Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2014.

- Aziz, Aysel İ., **1964 Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/426/4757.pdf>
- BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayıncılık,
 (4.Basım), Ankara 2014.
- BALCI, Ali, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa
 Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2017.
- BAŞBUĞ, İlker, **Unutulan Ada Kıbrıs**, Kırmızı Kedi Yayınevi, ,(2. Basım),
 İstanbul 2016.
- BATU, Hâmit, **Moskova'da Hruşçev Yılları**, İsis Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul
 1992.
- BİLGE, A. Suat, **Güç Komşuluk Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**,
 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- BİRAND, Mehmet Ali- DÜNDAR, Can- ÇAPLI, Bülent, **12 Mart İhtilalin
 Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, (9. Baskı), Ankara 2008.
- BOSTANOĞLU, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi,
 (2.Baskı), Ankara 2008.
- BOZKURT, İsmail, **Zirköy'den Mermertepe'ye Kıbrıs'ta Direniş ve Mücahitlik
 Yılları (1 Nisan 1955- 1968 Baharı)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
 (1. Basım), İstanbul 2017.
- CEM, İsmail, **Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları**, Türkiye İş
 Bankası Kültür Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2009.
- CEMAL, Hasan, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, Everest Yayınları, (1. Basım),
 İstanbul 2012.
- DEĞER, M. Emin, **Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke Oltadaki Balık Türkiye**,
 Kilit Yayınları, (39. Baskı), Ankara 2018.
- ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş Türk- Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi
 Yayınevi, (1. Basım), Ankara 1996.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur
 Matbaası, Ankara 1968.
- GROMİKO, Andrey, **Anılarım**, (Çev. Merve Arkan), Yazılama Yayınevi, (1. Baskı),
 İstanbul, Ekim 2008.

- GÜRÜN, Kâmuran, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920- 1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (2. Baskı), Ankara 2010.
- HALICI, Şaduman, **Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- HART, Basıl Liddell, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2. Basım), İstanbul, Mart 2016.
- HRİSTİDİS, KILIÇ, Şengün, ERGÜZ, Ersel, **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2010.
- İLSEVER, Ferit, **Kontgerilla, II**, Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, **Akademik Ders Notları 1938-1986**, Timaş Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016.
- İNALCIK, Halil, **Tarihe Düşülen Notlar 1947-2014, I**, Timaş Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2016.
- KARPAT, Kemal H. , **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2012.
- KAYA, Furkan, **Türk Dış Politikasının Zorlu Dönemi**, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul 2018.
- KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (13. Baskı), İstanbul 2009.
- KİSSİNGER, Henry, **Dünya Düzeni**, (Çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2016
- KOÇAK, Cemil, **Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler**, Timaş Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2016.
- KOÇ, Rasim, **İdam Sehpasındaki Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu**, Kopernik Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018.
- KOÇAK, Cemil, **Darbeler Tarihi**, Timaş Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2016.
- KONYAR, Levent, **İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Y.Y.Y., Temmuz 2000.
- KORKMAZ, Zeynep, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, (9. Baskı), Ankara 2017.
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, I (1919-1980), İletişim Yayınları, (19. Baskı), İstanbul 2014.
- ORTAYLI, İlber- KÜÇÜKKAYA, İsmail, **Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023**, Kronik Kitap, (19. Baskı), İstanbul 2017.
- ORTAYLI, İlber, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, (28. Baskı), İzmir 2018.
- ÖYMEN, Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, (15. Baskı), İstanbul 2018.
- ÖZAKMAN, Turgut, **Vahidettin, M. Kemal ve Mili Mücadele**, Bilgi Yayınevi, (8. Basım), Ankara 2010.
- ÖZATA, Murat, **Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1984)**, İdeal Kültür Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2017.
- ÖZER, Ömer, **Masumdular**, Nüve Kültür Merkezi, Konya 2014.
- RENOUVIN, PIERRE, **Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, (Çev. Örgen Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- TELLAL, Erel, **SSCB- Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- TOKER, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2020.
- TÜRKDOĞAN, Berna, (Yay. Haz.), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi, (2. Baskı), Ankara 2010.
- SANDER, Oral, **Türk- Amerikan İlişkileri 1947-1964**, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 2016.
- SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, (Der. Melek Fırat), İmge Kitabevi, (4. Baskı), Ankara 2013.
- SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Yayıncılık, (1. Basım), İstanbul 1997.
- ŞAFAK, Nurdan, **Osmanlı- Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.
- ŞAHİN, Haluk, **Johnson Mektubu**, Kırmızı Kedi Yayınevi, (1. Basım), İstanbul 2019.

- ŞEMSUTDİNOV, A., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, (Çev. A. Hasanoglu), Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti, Ağustos 2000.
- TANILLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, (27. Baskı), İstanbul 2011.
- TAŞKIRAN, Cemallettin, **Milli Mücadele’de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi, (2. Baskı), Ankara 2008.
- TAŞÇI, Selcan, **Darbeleri Okuma Kılavuzu**, Galeati Yayıncılık, (1. Baskı), Ankara 2018.
- TELLAL, Erel, **SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000
- TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, (3. Baskı), İstanbul 2003.
- TUNCER, Hüner, **İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980)**, Kaynak Yayınları, (1. Basım), İstanbul 2014.
- TUNCER, Hüner, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türk Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, (1. Basım), İstanbul 2014.
- TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçYüzü**, Alaca Yayınları, (3. Basım), İstanbul 2003.
- TURAN, Mustafa, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi, (3. Baskı), Ankara 2014.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. I.Bölüm, Bilgi Yayınevi, (1. Basım), Ankara 1999.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, II, Bilgi Yayınevi, (3. Basım), Ankara 2009.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, III, Bilgi Yayınevi, (2. Basım), Ankara 2005.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, I, Bilgi Yayınevi, (3. Basım), Ankara 2004.
- TÜRKMEN, Füsün, **Kırılğan İttifaktan ‘‘Model Ortaklığa’’ Türkiye ABD İlişkileri**, Timaş Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012.

- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2012)**, DR Yayınları, (9. Basım), İstanbul 2013.
- YALÇIN, Durmuş- AKBIYIK, Yaşar, ..., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, II**, (Sekreteryası: Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- YALÇIN, Durmuş, AKBIYIK, Yaşar, ..., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Atatürk Araştırma Merkezi, (11. Baskı), Ankara 2012.
- YAŞLI, Fatih, **Antikomünizm, Ülkücü Hareket, Türkes Türkiye ve Soğuk Savaş**, Yordam Kitap, (1. Basım), İstanbul 2019.
- YILMAZ, Sait, **Türkiye'deki Amerika**, Kaynak Yayınları, (2. Basım), Ankara 2017.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayıncılık, (28. Baskı), İstanbul 2013.
- Zi, Sun, **Savaş Sanatı**, (Çev. Pulat Otkan- Giray Fidan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (9. Basım), İstanbul 2018.
- WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, I**, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Y.Y.Y., Temmuz 2000.
- WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, II**, Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Y.Y.Y., Temmuz 2000
- QUASIMLI, Musa, **Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, (Çev. Alpertunga Altaylı), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

Makaleler

- Akalın, Cüneyt, Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı, s. 1-14., <https://dergipark.org.tr/download/article-file/9930>
- Akbaş, Oktay, ‘’Amerikan Gönüllü Kuruluşları’’, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/256380>. s.1-17.
- Erken, Ali, ‘’Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970’’, **Avrasya Etüdleri**, Yıl 2015, Cilt:48, Sayı:2, s.39-63.

GENÇALP, Ebru, ‘‘Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965- 1980)’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2014, Sayı: XIV/29, İzmir Güz 2014, s.315-352.

Gündüz, Mehmet, ‘‘Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri’’ **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl 2018/2, Cilt:17, Sayı:34, s.311-336.

Güvenç, Serhat, ‘‘ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960’’,https://www.academia.edu/1272033/ABD_Askeriy_Yard%C4%B1m%C4%B1_ve_T%C3%BCrk_Ordusunun_D%C3%B6nüşümü_1942-1960

KURBAN, Vefa, ‘‘1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2014, Sayı: 28, İzmir Bahar 2014, s. 253-282.

Sezer, Cemal, ‘‘Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)’’, **Hitit Üni. Sos Bil Enst Dergisi**, Yıl:3 Sayı:1-2, Haziran- Aralık 2010, s. 57-69.

SEYDİ, Süleyman, ‘‘Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)’’, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2011, Sayı:14, s.1-16.

ORAN, Baskın, ‘‘Türkiye’nin <<Kuzey’deki Büyük Komşu>> Sorunu Nedir?’’, **Türk- Sovyet İlişkileri (1939-1970)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXV, S: 1, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s.41-93.

TELLAL, Erel, ‘‘Sovyet Dış Politikası ve Gromiko’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yıl Yok, Sayı Yok, s. 350-377.

YAKUT, Kemal, ‘‘II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu’’, **Kebikeç Dergisi**, Yıl 2013, Sayı:35, Ankara, s.169-186.

D. Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi

ÖZ GEÇMİŞ